

Panait Istrati

**CIULINII
BĂRĂGANULUI**

LITERA
Chişinău 1997

CZU 859.0-32

I 87

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Prezenta ediție reproduce textele după:

Panait Istrati. *Opere, I—II, IV*. Texte alese, prefață și note de Al. Oprea. Traducere de Eugen Barbu. Editura pentru literatură. București, 1966.

Panait Istrati. *Povestirile lui Adrian Zograffi. Chira Chiralina. Moș Anghel*. Traducere de Eugen Barbu. Repere istorico-literare de Chirata Dumitru. Seria “Patrimonii”. Editura Minerva. București, 1976.

Panait Istrati. *Neranțula și alte povestiri*. Prefață de Constantin Cubleșan. Traducere și tabel cronologic de Alexandru Talex. “Biblioteca pentru toți”. Editura Minerva. București, 1988.

Textele, cu excepția particularităților de limbă și de stil ale autorului, respectă normele ortografice în vigoare.

Coperta: *Isai Cârmu*

ISBN 9975-904-66-1

© «LITERA», 1997

TABEL CRONOLOGIC

- 1884 10/22 august, se naște la Brăila Gherasim Panait Istrati, al doilea copil nelegitim al Joiței Istrati cu Gherasim Valsamis, originar din Faraclata, insula Kefalonia (Grecia), care se ocupa cu contrabanda de tutun prin părțile Brăilei.
- 1885 Bolnav de tuberculoză, Gherasim Valsamis se înapoiază în patrie, unde moare într-un spital din Atena. Joița Istrati își crește copilul muncind ca spălătoreasă cu ziua, iar micul Panaitache își petrece copilăria la Baldovinești, în tovărășia bunicii Nedelea și a unchilor Dumitru și Anghel.
- 1891—1896 Urmează cursul primar la școala nr. 11 din str. Griviței nr. 328 (astăzi Școala de cultură generală nr. 3 “Tudor Vladimirescu”.
- 1897 Intră la stăpân: băiat de alergătură la o băcănie, băiat de prăvălie la crâșma lui Kir Leonida și la plăcintăria lui Kir Nicola, ucenic în Atelierele Docurilor și la o fabrică de frânghii. Pasiune de-a citi, pentru a cunoaște și a înțelege, care îl va domina toată viața. Prietenie cu enigmaticul Mihail Kazanski. Nouă ani de vagabondaj eroic, împreună.
- 1904 Pleacă la București, cu Mihail. Agenți la “Biroul de plasare” al lui Ghiță Cristescu, din str. Sfinților. Primul contact cu mișcarea socialistă. Mereu în căutare de lucru: fecior în casă la un avocat, valet la “Hotel English” și om de serviciu la un spital. Mihail pleacă în Manciuria. Rămas singur, Panait des-

carcă vagoane cu sare, în portul Giurgiu, dormind iarna într-o baracă. Revine la Brăila. Lucrător-zugrav. Prietenie cu pictorul-sobar Samoilă Petrov. Mihail se întoarce din Manciuria și amândoi revin la București.

- 1905 *24 ianuarie*: participă la marea manifestație de solidaritate cu revoluția rusă și de protest împotriva arestării lui Maxim Gorki. Ciocnire de stradă cu poliția. Este arestat și trimis “la urmă”. Dispensat medical, după o lună de cazarmă.
- 1906 Portar de noapte, cu Mihail, la hotelul “Regina” din Constanța. Debut publicistic în “România muncitoare” (nr. 38, 19-26 noiembrie), cu articolul *Regina-Hotel*. Prima plecare în Egipt (12 decembrie) îmbarcat clandestin pe vaporul “Împăratul Traian”.
- 1907 Vagabondaj cu peripeții, în Egipt și Siria, însoțit de Mihail. Prima tentativă de a ajunge în Franța, via Pireu—Marsilia; îmbarcat clandestin, este abandonat la Neapole; o lună de mizerie neagră (vezi paginile autobiografice *Direttissimo*). Înapoiere la Cairo; vagabondaj în Liban, Damasc, Iaffa, Beirut. Tentativă nereușită de-a ajunge în India.
- 1908 În primăvară, militant socialist la Brăila. Colaborează regulat la “România muncitoare”. Ultima plecare în Egipt, cu Mihail.
- 1909 Revenire acasă: portar de noapte la hotelul “Bobescu”, de la Lacul-Sărat. Despărțire “pentru totdeauna” de Mihail, care se înapoiază la Odesa. Singur. Revenire la București; participă la manifestația de protest împotriva interzicerii intrării în țară a lui Christian Racovski, organizată de “România muncitoare” (19 octombrie). Arestat, bătut la poliție și încarcerat la Văcărești, împreună cu I. C. Frimu și alți frunțași socialiști (*Botezul meu revoluționar*). Judecat și achitat. Debut în presa de mare tiraj: ancheta *Lipitorile porturilor. Cum sunt exploatați muncitorii în portul Brăila* (17—26 martie) în ziarul “Dimineața”.
- 1910 Secretar al Sindicatului muncitorilor din portul Brăila. Participă la Congresul Comisiei generale a Sindicatelor și a Partidu-

lui Socialist-Democrat ca reprezentant al muncitorimii din porturi (2 ianuarie). Organizează și conduce, împreună cu Ștefan Gheorghiu, greva muncitorilor brăileni împotriva “introducerii carnetelor de muncă” (10 februarie) și marea grevă din portul Brăila (iunie). Corespondent al ziarului “Dimineața”, la Brăila. Răspunde la ancheta *Pentru votul universal*, în revista “Viitorul social”, alături de Const. Dobrogeanu-Gherea, Ovid Densusianu, Mihail Sadoveanu și alții (august-septembrie). Activitate publicistică, susținută în presa muncitorească. Internat la sanatoriul “Filaret” (3 octombrie). Secretar al “Cercului de editură socialistă”. Colaborări în “Calendarul muncii” și “Lumea nouă”. Plecare în Egipt; reîntâlnire cu Ștefan Gheorghiu la Alexandria, venit să-și îngrijească sănătatea. Peripeții dramatice, din lipsa banilor (Vezi articolul *Ștefan Gheorghiu bolnav. Egipt*, în “Tribuna Transporturilor”, 6-19 martie 1915).

- 1913 Plecare, cu pașaport, pentru prima oară, la Paris (25 decembrie), unde stă patru luni. Prietenie cu Gheorghe Ionescu, vizitează muzee, expoziții etc. (*Scrisori din Paris. La Père Lâchaise*, în “România muncitoare”, 16 decembrie 1914).
- 1914 Reîntoarcere la Brăila, unde înjghebează o fermă. Greutăți bănești. Izbucnește primul război mondial.
- 1915 Căsătorie cu Enta (Janeta) Gheorghiu (născută Malcos).
- 1916 Lichidează ferma, își scoate pașaport și părăsește țara (prin punctul de frontieră Predeal, 30 martie — 12 aprilie). Se stabilește la Leysin-Village (23 aprilie), unde învață limba franceză, cu dicționarul, citind opere ale clasicilor francezi. Zugrăvește vilele din sat și odăile sanatoriului, câștigându-și cu greutate existența. Bolnav, internat în “Sanatorium populaire”.
- 1917—1918 Lucrător-zugrav de-a lungul cantoanelor elvețiene, muncitor la terasamente și la Uzina de muniții Picard-Pictet, din Geneva, conducător de tractor în cantonul Valais. Se luptă cu tuberculoza și mizeria, copleșit de datorii. Prietenie cu compo-

zitorul elvețian Arthur Parchet. Demersuri la Legația României de la Berna, pentru a fi ajutat bănește și repatriat. Internat de Crucea Roșie americană în Sanatoriul "Sylvana-sur Lausanne", la sfârșitul anului 1918. Singurătate, derută.

1919 *Ianuarie*: un coleg de sanatoriu (Josué Jehouda) îi recomandă opera lui Romain Rolland. Luni de lectură pasionată, care îi restabilește un echilibru pierdut. Trimite (20 august) scriitorului francez o scrisoare de confesiune dramatică, la hotelul din Interlaken, unde se află în trecere. Scrisoarea îi revine, cu mențiunea: "Plecat fără adresă". Păstrează scrisoarea. O carte poștală din Brăila îi anunță moartea mamei Joița. Totală prăbușire morală. Angajat în administrația ziarului "La Feuille", din Geneva, unde publică articolul *Tolstoïsme ou bolchévisme* (24 iunie), debutul său publicistic în limba franceză. Urmează *Lettre ouverte d'un ouvrier à Henri Barbusse* (16 septembrie) și un foileton semnat: *Un canibal*.

1920 Părăsește Elveția (martie) cu destinația Paris. Întâlnire cu Gheorghe Ionescu. Existență agitată. Pleacă pe Coasta de Azur, unde se stabilește (noiembrie). Fără lucru, sănătatea și moralul proaste.

31 decembrie: scrie confesiunea *Ultime cuvinte* dedicată lui Romain Rolland. O încuie într-un cufăr.

1921 3 ianuarie: își taie beregata cu un brici, în parcul "Albert" din Nisa. Internat la spitalul "Saint Roch". Scrisoarea din 1919 îi parvine lui Rolland, trimisă de poliție la ziarul "L'Humanité".

15 martie: prima scrisoare de la Romain Rolland. Începutul unei voluminoase și pasionante corespondențe. (Vezi "Les Cahiers Panait Istrati", nr. 2-3-4, 1986, care o publică integral.) Fotograf ambulant pe "Promenade des Anglais", amendat și închis de câteva ori la "Maison Célulaire", neavând autorizație. Primele "încercări" literare în limba franceză (*Une rencontre* și *Pendant la traversée*), trimise lui Rolland (26 martie și 6 aprilie). Răspuns favorabil și îndemn de a scrie.

- Debut publicistic în presa franceză; *Nicolai Tziganou*, un episod din luptele muncitorilor brăileni (în "L'Humanite"—Dimanche, 27 martie).
- 1922 Romain Rolland îi scrie: "Nu aștept de la dumneata scrisori exaltate. Aștept opera" (ianuarie). Ajutat bănește de Gheorghe Ionescu, se retrage la Hautilsur-Triel, unde termină primul manuscris (406 pagini, cuprinzând: *Unchiul Anghel*, *Sotir*, *Kir Nicola*, *Mihail*). Îl trimite lui Rolland (4 septembrie), care-i răspunde: "Am citit. Toate prevederile mele sunt confirmate". Invitat la Villeneuve; prima întâlnire cu Romain Rolland (25 octombrie). Înapoiat după două săptămâni la Paris, scrie *Chira Chiralina* (11 decembrie). Entuziasmat, Rolland îi scrie: "Nu pot să mai aștept, după ce am devorat *Chira Chiralina*, la miezul nopții... E formidabilă!" (23 decembrie).
- 1923 Fotograf ambulant în Normandia. Revista "Europe" publică *Chira Chiralina*, cu prefața *Un Gorki balcanic* de Romain Rolland. Primele drepturi de autor. Semnează primul contract cu editura "Rieder", din Paris. Sănătate precară. Continuă scrisul.
- 1924 Din nou fotograf ambulant la Nisa. Apare *Chira Chiralina* în volum (30 mai). Succes fără precedent. Căsătorie cu Anna Munsch, o croitoreasă alsaciană. Se stabilește temporar la Masevaux. (Enta Istrati divorțase la 10 mai 1921). Prietenie cu Iacob Rosenthal; începe colaborarea la "Adevărul literar și artistic", cu *Pescuitorul de bureți*, scris în limba română (15 iunie) și *Sotir* (5 noiembrie); pagini autobiografice, evocări; răspunde atacurilor lui N. Iorga și Al. Cazaban. *Oncle Anghel*, în librării. I se atribuie "Premiul fără nume", creat de criticul francez Henry Poulaille.
- 1925 Debutul ca scriitor român: *Trecut și viitor* (pagini autobiografice) editura "Renașterea", unde apare și *Moș Anghel* (traducere de autor). *Présentation des Haïdoucs*, în librării. Revine în patrie după nouă ani, însoțit de Anna Munsch (septembrie).

Itinerar; București, Hunedoara, Brăila (pelerinaj la mormântul mamei), Baldovinești (revedere cu moș Dumitru), Iași (întâlnire cu scriitori ieșeni), apoi la Snagov cu D. D. Pătrășcanu, Gala Galaction și Mihail Sadoveanu. Hărțuit de Siguranță, care-i supraveghează toate deplasările și atacat violent de presa reacționară.

Octombrie: se înapoiază la Paris; denunță în ziarele "Le Quotidien" și "Paris-Soir" atrocitățile din țară. Participă la mitingul organizat de "Liga drepturilor omului", unde ia cuvântul.

- 1926 Romain Rolland împlinește 60 de ani. Colaborează la volumul omagial *Liber Amicorum Romain Rolland*, cu evocarea *Les trois phases de mon Romain Rolland*. Membru în "Comitetul pentru apărarea victimelor teroarei albe în Balcani"; scrie prefața acuzatoare la broșura *Au pays du dernier des Hohenzollerns*, care dezvăluia prigoana polițistă din țară. Participă la mitingul *Italia în lanțuri*, la Paris, alături de André Breton, Henry Torrès, Marcel Fournier etc. Despărțire de Anna Munsch, retrăgându-se la Paris. *Domnita de Snagov* și *Codine* în librării.
- 1927 Invitat la Congresul P.E.N. — Clubului (Bruxelles, 18-25 iunie). Prezidează și ia cuvântul la mitingul împotriva executării lui Sacco și Vanzetti (sala Wagram, la Paris, octombrie). Interviuul lui Frédéric Lefèvre; *Une heure avec Panaït Istrati, conteur roumain, écrivain français*, în "Les Nouvelles Littéraires" (1 octombrie). Vicepreședinte al asociației "Les amis de L'U. R. S. S.", în Franța. Invitat oficial la sărbătorirea celei de-a zecea aniversări a Revoluției din Octombrie. Părăsește Parisul, împreună cu Christian Racovski. Este găzduit la hotelul "Passage" din Moscova. "Pravda" îi ia un interviu (21 octombrie). Participă la excursiile oficiale și cutreieră apoi Uniunea Sovietică, pe cont propriu, împreună cu Nikos Kazantzakis, timp de 16 luni. Ales membru în comitetul de conducere al "Asociației internaționale a scriitorilor revoluționari și proletari", alături de A. Lunacearski, Henri Barbusse, Paul Vaillant-Couturier, J. R. Becher și alții.

Sfârșitul lui decembrie: călătorie în Grecia, cu Nikos Kazantzakis, pentru a înfățișa cele văzute în U.R.S.S. Dorește să meargă în Kefalonia, spre a se informa despre biografia tatălui său. Articole omagiale în presa ateniană (ianuarie). Vizitează spitalul t.b.c. “Sotiria” și închisoarea “Singros”, unde vorbește deținuților comuniști, asigurându-i de solidaritatea lui. Conferință la teatrul “Alhambra” (11 ianuarie), despre cele văzute în Uniunea Sovietică. Grandioasă manifestație de stradă, se cântă “Internaționala”, ciocnire cu poliția. Atacuri furibunde în presa reacționară greacă; acțiune juridică împotriva lui Panait Istrati și Nikos Kazantzakis, acuzați de “discordie socială și propagandă comunistă”. Nu i se reinnoiește viza de ședere. Se înapoiază în Uniunea Sovietică, la Kiev (23 februarie). Reîntâlnire cu Nikos Kazantzakis în U.R.S.S. (6 martie); continuă împreună periplul sovietic. Întâlnire cu Maxim Gorki (28 mai), evocată în “Les Nouvelles Littéraires” (16 iunie 1928). *Mes Déprats* și *Les Chardons du Baragan*, în librării.

- 1929 Părăsește Uniunea Sovietică, înapoiindu-se la Paris (15 februarie). Două interviuri: *Une heure avec Panait Istrati. Retour de Russie*, în “Les Nouvelles Littéraires” (23 februarie) și *Panait Istrati nous parle de L’U.R.S.S. et son opinion sur la littérature prolétarienne*, în “Monde” (2 martie). Internat în sanatoriul “Curhaus Victoria”, Montana sur Sierre. Ultima întâlnire cu Romain Rolland. A doua revenire în patrie, pentru anchetarea masacrului greviștilor de la Lupeni. Publică opt reportaje în ziarul “Lupta” (24 septembrie–2 octombrie). Atacat cu violență de presa reacționară, denunțat ca “agent al Moscovei”. Părăsește țara, apărându-se cu revolverul, de bandele de huligani pe peronul Gării de Nord.
- 1930 Călătorie ratată în Egipt, interzicându-i-se debarcarea la Alexandria. Refulat la Triest, unde este încarcerat o noapte, supravegheat de poliție ca antifascist. Eliberat de consulii român și francez, se înapoiază la Paris. Articolul-protest: *Pour avoir aimé la terre* (“Les Nouvelles Littéraires”, 20 februarie).

15 martie: întrerupere temporară a corespondenței cu Romain Rolland. (Va fi reluată în 1934.)

Aprilie: revine la Baldovinești, hotărât de a se stabili definitiv. Încearcă să înjghebeze o fermă de porci. Autoritățile locale îl șicanează, ferma eșuează. Se retrage la Brăila, unde își construiește o casuță pe terenul unui prieten. Despărțire de elvețianca Bilili, care se mărită. Starea plămânilor proastă, demoralizat. Greutăți bănești, editura “Rieder” nerespectând plata drepturilor de autor. Împrumuturi la bănci locale, cu dobândă mare. În librării: *Le Pecheur d'éponges*, placheta *Pour avoir aimé la terre* și *Haiducii* (traducere).

1931 “Festival literar” la Iași (18 ianuarie). Citește pagini despre prietenie. Mihail Sadoveanu îl revendică “fiu al acestui pământ”. Manifestații huliganice în stradă. Intervenția armatei. Voiaj la Paris (15 iunie), pentru clarificarea relațiilor cu “Rieder”. Sejur pe Coasta de Azur, sănătatea ameliorată. Revine la Brăila. Divorțează de Anna Munsch. În librării: *Tsatsa Minnka*, în ediție obișnuită și de lux (ilustrată de H. Boissonas) și *Țața Minca* (traducere de autor).

1932 Turneu cu conferința *Les Arts et l'Humanité d'aujourd'hui*, în Austria și Germania, organizat de Deutsche Kulturbund. (3-17 februarie.) Întovărășește pe scriitorul danez A. M. de Jong, bun prieten, prin țară. Recidivă t.b.c. (iunie), internat în sanatoriul “Filaret”. Se retrage la Mănăstirea Neamț, pentru îngrijirea sănătății (iulie 1932-februarie 1933). Vizitat de Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu, dr. I. I. Mironescu. Continuă scrierea noii serii a operei: *Viața lui Adrian Zografi*. Căsătorie cu Margareta Izescu (18 aprilie).

1933 Părăsește Brăila, instalându-se la București, str. Popa Savu, nr. 33. Din nou bolnav, internat la sanatoriul “Filaret” (martie). Atacat de huligani fasciști, în librăria “Alcalay”, cu prilejul “Săptămânii cărții” (27 mai).

15 iulie: voiaj la Paris cu soția. Articole apărute în “Les Nou-

- velles Littéraires;" *L'Homme qui n'adhère à rien* (8 aprilie), *Lettre ouverte à Francois Mauriac* (22 aprilie), *Adhérer ou ne pas adhérer* (29 iulie), *Lettre à Romain Rolland* (2 septembrie). Colaborări și în presa din țară ("Curentul", "România literară", "Familia", "Tribuna"). În librării: *La Maison Thüringer*, *Le Bureau de Placement* și *Casa Thuringer* (traducere de autor).
- 1934 *Sfârșitul lui martie*: înapoiere la București. Ales membru de "Société des Gens de Lettres de France".
10 august: împlinește cincizeci de ani. Interviu în ziarul "Rampa" și "Pagini de carnet intim", în ziarul "Credința" (24 decembrie). În librării: *Méditerranée, lever du soleil*; *Chira Chiralina* și *Biroul de Plasare* (traduceri de autor).
- 1935 Campania calomnioasă a lui Henri Barbusse, reluată și de presa din țară. Hotărâre de a da în judecată pe scriitorul francez. Cade grav bolnav.
16 aprilie: moare Panait Istrati. Îngropat la cimitirul Belu, fără serviciu religios. Monument funerar de Milița Pătrașcu. Post-mortem în librării: *Méditerranée. Coucher du soleil* și *Codin*, în colecția "Akademos", prefațat de Ion Minulescu.
- 1936 Omagii postume: la Teatrul "Comedia" (17 aprilie), P.E.N.-Club secția română (27 aprilie), Societatea Scriitorilor Români (4 mai), "Société des Gens de Lettres de France" (Paris, 9 octombrie).
- 1957 În librării: *Chira Chiralina și alte povestiri* (prefață de Ion Roman, E.S.P.L.A.) și *Ciulinii Bărăganului* (prefață de Mircea Zăciu, Editura Tineretului).
- 1968—1970 *Oeuvres de Panait Istrati*: I. *Les récites d'Adrien Zograffi*; II. *La jeunesse d'Adrien Zograffi*; III. *La vie d'Adrien Zograffi*; IV. *Les Chardons du Baragan, Nerratsoula, La Famille Perlmutter, Pour avoir aimé la terre*. Gallimard. Prefață Josef Kessel.)

- 1969 Înființarea asociației “Les Amis de Panaît Istrati”. Se organizează două colocvii internaționale: Universitatea din Nisa (13-14 noiembrie 1978) și Universitatea Paris III-Nouvelle Sorbonne (16-18 aprilie 1980). Dezvelirea plăcii comemorative de pe imobilul 24, rue du Colisée (Paris).
- 1970 *Alée Panaît Istrati*, la Menton. Expoziție foto-documentară, prezentată de Muzeul Literaturii Române (25 august).
- 1972 *Rue Panaît Istrati*, la Nisa și expoziție documentară La Galerie Pouchette (19 mai).
- 1982—1983 Întreaga operă istratiană, tradusă de autor, este restituită patrimoniului literaturii române. (*Chira Chiralina și alte povestiri*, *Viața lui Adrian Zograffi*, precum și manuscrise inedite, profesiuni de credință etc., Editura Minerva.)
- 1984 Centenarul nașterii lui Panait Istrati: Sesiune omagială sub egida Consiliului Culturii și Educației, Uniunii Scriitorilor și Muzeului Literaturii Române (22 iunie). Ședințe omagiale: Secția de științe filologice, literatură și artă a Academiei Române și Biblioteca Centrală Universitară. Omagiul Brăilei (2-8 septembrie); ședința festivă în sala teatrului “Maria Filotti”; În Franța: colocviu internațional la Universitatea din Nisa, în colaborare cu asociația “Les Amis de Panaît Istrati” (26-28 aprilie); ședință omagială la U.N.E.S.C.O. (3 mai); colocviu internațional la Universitatea Paris—Nouvelle Sorbonne (9-11 mai); seară omagială la “Centre français de la Société européenne de culture” și “Centre Rashi”. Centenarul este sărbătorit și în Grecia, Italia, Austria, Spania, Elveția și Polonia. În librării: *Le Pèlerin du cœur* (Gallimard), *Les Chardons du Baragan* (Grasset), *Neranțula și alte povestiri*, Editura Minerva).
- 1986 Publicarea integrală a corespondenței Panait Istrati—Romain Rolland, în *Les Cahiers Panaît Istrati*, nr. 2-4, Valence.

Alexandru TALEX

CHIRA CHIRALINA

I

STAVRU

Adrian străbătu, buimac, scurtul bulevard al Maicii Domnului, care, la Brăila, duce de la biserica cu același nume la Grădina publică. Ajuns la intrarea grădinii, se opri, încurcat și necăjit.

— Ce dracu! exclamă el cu voce tare, nu mai sunt copil! Și cred că am tot dreptul să înțeleg viața cum o simt.

Erau orele șase seara. Zi de lucru. Aleile grădinii erau aproape pustii către cele două porți principale; soarele crepuscular aurea nisipul, în vreme ce boschetele de liliac se scufundau în umbra serii. Liliicii zburau de colo-colo, zăpăciți. Băncile pe alee erau aproape toate libere, afară de cele din colțurile ascunse ale grădinii, unde perechi de tineri se îmbrățișau amoros și deveneau serioase la trecerea inoportunilor. Adrian nu dădu atenție nici unuia din oamenii ce întâlnește în drum. El sorbea lacom aerul curat, care se ridica din nisipul de curând udat — amestec îmbalsămat de miros de flori — și se gândea la ceea ce nu putea înțelege.

El nu înțelegea mai ales împotrivirea mamei sale la legăturile lui de prietenie, împotrivire care dăduse naștere la o ceartă violentă între mamă și fiul ei unic. Adrian își zicea:

“Pentru ea, Mihail e un *străin*, o *haimana suspectă*, *servitorul* plăcintarului kir Nicola. Dar, ce? Eu ce sunt? Un zugrav de case și, pe deasupra, o fostă slugă a aceluiași plăcintar! Și dacă mâine am să mă duc în altă țară, numai pentru atâta trebuie să fiu socotit ca o *haimana*? ”.

Ațâțat, el lovi din picior:

“Ei drăcia dracului! ... E o nedreptate revoltătoare pentru bietul Mihail! Eu îl iubesc pe omul ăsta, fiindcă e mai deștept ca mine, mai învățat, și fiindcă rabdă mizeria fără să se plângă. Cum? Pentru că nu vrea să-și strige pe acoperișuri numele, țara și numărul dinților care îi lipsesc, nu e decât o *haimana*? ... Ei bine, eu vreau să fiu prietenul acestei *haimanale*! Și sunt foarte fericit de asta.”

Adrian își continuă mașinal plimbarea, odată cu critica mintală a celor ce-i spusese mamă-sa; și totul îi păru absurd:

“Și povestea asta cu însurătoarea? N-am decât optsprezece ani și ea se gândește să-mi arunce o neroadă în spinare, o neroadă sau poate o puioasă, care să mă copleșească cu dragostea ei și să facă din odaia mea o hazna! Ei drace! S-ar zice că nu e nimic mai inteligent pe lume decât să prăsești la proști, să umpli lumea de sclavi și să devii însuși primul sclav al acestei prăsile! Nu, nu! ... Mai bine un prieten ca Mihail, fie el și de zece ori mai suspect! Cât despre învinuirea că “trag oamenii de limbă pentru a-i face să vorbească” — pe legea mea, nici eu nu știu prea bine de ce-mi place “să trag oamenii de limbă!” Asta-i, poate, pentru că lumina vine din vorba celor tari, probă Dumnezeu care a trebuit să vorbească ca Lumina să se facă.”

În liniștea acelei seri primăvăratice, sirena unui vapor săgeta aerul cu fluieratul ei strident. Tânărul se trezi, în

vreame ce o adiere parfumată de trandafiri și garoafe îl întâmpină.

Adrian se îndreaptă spre marea alee care se întinde de-a lungul malului înalt ce domină portul și Dunărea. El se opri un minut pentru a privi miile de lămpi electrice care scânteiau pe vapoarele ancorate în port și pieptul i se umflă într-un nestăpânit dor de ducă.

“Doamne! Ce bine trebuie să fie să te găsești pe unul din aceste pacheboturi, care alunecă pe mări și descoperă alte țărmuri, alte lumi!...”

Necăjit de a nu-și putea împlini dorul, el porni din nou cu capul în jos; dar se auzi deodată chemat din urmă:

— Adrian!

Se întoarse. Pe o bancă, prin apropierea căreia trecuse, sta un om, cu picioarele încrucișate, și fuma. Mio-pia și întunericul împiedică pe Adrian să-l recunoască. Omul se ridică, și Adrian se apropie de el oarecum contrariat, când o exclamație de bucurie îi scăpă:

— Stavru!

Își strânseseră mâinile și Adrian se așeză alături.

Stavru, negustor ambulant — numit “limonagiul” din cauza mărfii ce vindea prin bălciuri — era văr de-al doilea, după mamă, cu Adrian, și o figură foarte cunoscută altădată în cercurile băieților de viață din mahala. El era acum uitat, îngropat sub disprețul unui scandal pe care firea sa îl pricinuisese cu treizeci de ani în urmă.

De talie deasupra mijlociei, blond spălăcit, foarte slab și foarte zbârcit; ochii săi albaștri și mari, când deschiși și sinceri, când ascunși și vicleni, după împrejurări, înfățișau toată viața lui Stavru. Existența de burlac hoinar,

zvărlit de ici-colo de natura lui nomadă și ciudată; viața prinsă la vârsta de douăzeci și cinci de ani în tristul angrenaj al societății (căsătorie cu o fată bogată, frumoasă și sentimentală), din care ieși după un an acoperit de rușine, cu inima sfâșiată, cu caracterul falsificat.

Adrian cunoștea vag povestea. Mamă-sa, fără a intra în amănunte, i-o da exemplu de ticăloșie, dar Adrian trăgea încheieri cu totul opuse; și nu o dată, cu instinctul care era la baza sufletului său, el se plecase asupra lui Stavru, așa cum te pleci asupra unui instrument muzical pe care vrei să-l auzi sunând; instrumentul se împotrivise.

De altminteri, ei nu se văzuseră decât de vreo trei sau patru ori, totdeauna pe stradă. Casa mamei sale era închisă pentru Stavru, ca toate casele cinstite. Și apoi, ce ar fi putut el să spună, derbedeul tuturor iarmaroacelor, băiețandrului răsfățat și ținut din scurt?

Stavru trecea drept un flecar pentru toată lumea — și era în adevăr, voia să fie. În costumul său prăpădit și boțit chiar când era nou; cu înfățișarea sa de țăran orășenit, cu cămașa necălcată, fără guler, cu aerul său de geambaș hoțoman, el se deda la o paradă de vorbe și de gesturi care amuzau pe oameni, dar care lui nu-i aduceau decât umilire, dispreț.

El își striga cunoscuții în plină uliță cu porecle potrivite și comice, niciodată supărătoare. Multe dintre ele prinseră. Dacă cineva îi plăcea, îl lua cu el la cârciumă, comanda o jumătate de kilogram de vin, dar după ce ciocnea un pahar, ieșea în curte pentru “o mică trebuință” și nu se mai întorcea, lăsând pe invitat să plătească! Iar dacă întâlnea vreun plicticos, el îi zicea iute: “Cutare prieten te așteaptă în cutare cafenea; aleargă repede!”.

Dar ceea ce entuziasma pe Adrian erau glumele lui

Stavru, cu capetele de țări și cu tabachera. În cursul unei conversații, limonagiul scotea din buzunar un cap de țăr și-l atârna pe poala hainei altui flecar ca el. Bietul om pleca și se plimba pe stradă cu capul de țăr atârnat de haină, spre cea mai mare desfătare a trecătorilor.

Gluma cu tutunul era și mai bună. Stavru nu pregeta să acosteze pe orice cunoștință îi ieșea în cale și să-i ceară să "răsucescă" și el o țigară, dar de îndată ce era servit, în loc de a înapoia tabachera cu mulțumire, el o băga în propriu-i buzunar, care era spart, de unde ea îndată cădea, rostogolindu-se pe pământ. Atunci se repezea, o ridica, o ștergea, se scuza, și voind s-o bage în buzunarul proprietarului, el o scăpa pe de lături. Biata cutie, care era din metal nichelat ori din carton presat, cădea din nou pe pavaj!

— Ah, cât sunt de stângaci!

— Nu e nimic, răspundea de obicei păcălitul, examinându-și scula turtită, în vreme ce privitorii se prăpădeau de râs.

Dar Stavru nu se mai întâlnea după aceea cu tabacherele pe care le batjocorise o dată.

Astfel, Adrian începuse să iubească acest om pentru farsele sale. Cu toate astea, lucruri ciudate se întâmplaseră, care-l tulburau și-l încurcau: câteodată în plină glumă și năzdrăvănie, Stavru, serios, se întorcea către Adrian pironindu-l în ochi cu o privire limpede, liniștită și stăpânitoare, cum facem când ne uităm în bunii și naivii ochi ai unui vițel. Atunci el se simțea micșorat de acest limonagi de bâlci, de acest analfabet. I se părea straniu și se puse să-l observe. Dar prilejurile erau rare. Privirea mis-

terioasă și tulburătoare pa care Adrian o numea în taină “celălalt Stavru” se arăta rar și numai pentru el.

Totuși, într-o zi — era cu câteva luni înainte de întâlnirea din grădină — întovărășind pe limonagiu la băcanul său — un grec bătrân și tăcut care-i furniza zahărul și lămăile — el văzu deodată apărându-i “celălalt Stavru”. Adrian se înfipse în ochii lui.

Într-un colț al magazinului puțin luminat, Stavru cu zbârciturile feței suprimate, cu trăsăturile îndulcite, cu ochii mari deschiși, ficși și luminoși, privea pe băcanul cu chip umflat și posac și zicea, sfios, dar hotărât, în vreme ce celălalt îl aproba cu capul:

— Kir Margulis... Merge prost... Nu e cald și limonada nu se vinde. Îmi mănânc economiile mele și zahărul d-tale... Prin urmare, ai înțeles? Nici de data asta nu plătesc. Ce zici? O să fie ca și celelalte dăți: dacă mor o să pierzi zece lei.

Și negustorul zgârcit, dar cunoscător la oameni, acorda creditul cu o strângere de mână seacă, cum îi era și viața.

Afară, cu marfa sub braț, Stavru se grăbea să facă o glumă, să arunce o salutare vreunei vagi cunoștințe și să sară într-un picior:

— L-am păcălit, Adrian, l-am tras pe sfoară, șoptea el, la urechea tânărului.

— Ba nu, Stavrule! protestă Adrian; nu l-ai păcălit deloc, o să plătești!

— Da, Adrian, o să-i plătesc de n-oi muri... Și dacă o să mor, o să-i plătească dracu!

— Dacă mori!... Asta e altceva. Dar tu zici că l-ai păcălit: asta ar însemna că ești necinstit...

— Poate că sunt...

— Nu, Stavrule, vrei să mă înșeli; tu nu ești un om necinstit!

Stavru se opri brusc, își trase tovarășul lângă gard și luându-și pentru moment înfățișarea-i rară, de sfială și subjugare în același timp, zvârli în nasul lui Adrian:

— Da, sunt necinstit! Din nenorocire, Adrian, sunt necinstit!

Și zicând acestea, el voi să-și reia drumul, dar Adrian, cuprins de un fel de frică, îl apucă de reverul hainei, îl reținu și-i strigă cu o voce înăbușită:

— Stavrule, stai! Ai să-mi spui adevărul! Eu văd în tine doi oameni: care e cel adevărat? cel bun sau cel rău?

Stavru se împotriva:

— Nu știu!

Și smulgându-se brutal din mâinile lui Adrian:

— Lasă-mă-n pace! strigă el supărat.

Apoi, nițel mai departe, socotind că a jignit pe tânăr, adăugă:

— Îți voi spune, când o să-ți crească tuleile mai mari!

De atunci ei nu se mai văzură: Stavru bătând bălciurile între martie și octombrie, iarna vânzând castane coapte, Dumnezeu știe pe unde. Pe la Brăila, nu venea decât să se aprovizioneze.

Adrian a fost tot atât de mulțumit să-l întâlnească acum pe bancă în grădină, cum trebuie să fie mulțumite râurile când se unesc cu fluviile când se pierd în sânul mărilor.

Stavru, contrar obiceiului său, a fost mai puțin vorbăreț și asta făcu și mai multă plăcere lui Adrian. Îi examinează figura în lumina palidă a serii și o găsi aceeași. Nimeni

n-ar fi putut să-i ghicească etatea. Totuși, Adrian băgă de seamă că, pe la tâmpile, blondul palid al părului se făcuse alb-fumuriu.

— Ce ai de te uiți așa la mine? întrebă Stavru, plictisit; nu sunt de vânzare.

— Știu, dar aş vrea să-mi dau seama dacă ești tânăr sau ai început să îmbătrânești.

— Sunt tânăr și bătrân: ca vrăbiile.

— Adevărat: ce mai vrăbioi îmi ești, Stavrule!

Și după o mică pauză:

— Nu cumva vrei tabachera mea, ca să mi-o trântești nițel pe jos? Asta ți-ar aminti poate că sunt mereu curios să știu de unde vii, unde te duci și cum îți merg afacerile?

— De unde vin și unde mă duc, n-are nici o importanță; pot să-ți spun însă că afacerile nu-mi merg prea rău. Cu toate astea, mânzule, astăzi sunt foarte plictisit! Și el lovi cu palma peste genunchiul lui Adrian.

— Asta ți se întâmplă cam rar, îi replică tânărul; și pentru ce ești nemulțumit, Stăvărache? S-au rărit lămâile?

— Nu, nu lămâile, ci haimanalele de treabă, de odinioară, s-au rărit.

— Haimanalele *de treabă*? exclamă Adrian, asta nu se poate, haimanalele nu pot să fie de treabă!

— Așa crezi tu? Eu cunosc totuși câteva...

Stavru se îndoi de mijloc și rămase așa, cu ochii la pământ. Adrian îl simți că vorbea serios și voi să afle mai mult, dar el procedă cu băgare de seamă:

— Mi-ai putea spune pentru ce anume ți-ar trebui o asemenea haimana?

— Pentru a mă însoți la bălciul din Slobozia, joia viitoare. La drept vorbind, nu e pentru mine, dar e ca și cum ar fi... Știi că am obiceiul, în bălciuri, să mă așez lângă

câte un plăcintar care face gogoși. Țăranii mănâncă și li se face sete, atunci eu sunt gata cu limonada. La nevoie, un pumn de sare în aluatul gogoșilor... (Vezi că nu sunt cinstit.) Ei bine, am pe plăcintar, e kir Nicola...

— Kir Nicola! tresări Adrian.

— Vecinul nostru, fostul tău stăpân. Dar, iată nenorocirea: el nu-și poate părăsi cuptorul ca să meargă la bălci. Îi trebuie deci o "haimana de treabă" care să însoțească pe servitorul său Mihail și să adune gologanii, pe când celălalt se va ocupa cu prăjitul gogoșilor. Sunt două zile de când caut o asemenea haimana.

— Din zi în zi, Brăila devine tot mai săracă în *oameni*!

Adrian se simți străpuns de un fior. Se ridică în picioare, în fața limonagiului și zise:

— Stavrule! Sunt eu demn să fiu haimanaua de treabă pe care-o cauți?

Negustorul ridică ochii:

— Zău, nu glumești?

— Pe cuvântul meu de haimana, așa cum o îțelegi tu! Merg cu voi!

Stavru sări ca un cimpanzeu și strigă:

— Dă-mi laba, pui de vântură-lume. Ești demn urmaș al strămoșilor tăi chefaloniți!

— O, desigur, trebuie să fi fost mari haimanale!

Zicând aceasta, limonagiul sărută pe zugrav; pe urmă, luându-l de braț, plecară în goană:

— Iute la Nicola, să-i dăm vestea bună! Plecăm cel mai târziu mâine, duminică, spre seară, pentru a ne găsi la Slobozia marți dimineată și să apucăm locuri bune. O zi și două nopți cu căruța. Calul o să meargă la trap și la pas, după puterile lui și după tăria vinurilor ce-om găsi pe la hanuri.

Apariția colindătorului de bălciuri și a “mânzului” său, prilejui o violentă discuție în plăcintărie. Kir Nicola înțelese după urletele lui Starvu că dăduse norocul peste el. Acesta îi debită pe nerăsuflăte o tiradă în turcește. Mihail, care era la curent cu afacerea, se amestecă în discuție, spre marea uimire a lui Adrian, care nu pricepea o vorbă. La o replică serioasă a lui Mihail, el văzu pe kir Nicola ridicând din umeri și pe Stavru potolindu-se, dar strigând îndată într-o grecească perfectă:

— Nu vă fie teamă de ce-o să zică mamă-sa, o, “*pedia mu!*” (copiii mei!). Dacă ar fi fost să mă iau după viața mamei mele — acum cincizeci de ani — n-aș fi știut nicio dată cum răsare și apune soarele dincolo de șanțul care înconjura atunci frumoasa noastră cetate Brăila! Vedeți voi, dragii mei, mamele sunt toate la fel, ele vor să retrăiască în copiii lor, atât sărmanele lor plăceri, cât și plictiselile lor fără farmec. Și apoi, ia spuneți-mi, cu ce-am greșit dacă suntem așa cum ne-a lăsat Dumnezeu? Nu-i așa, Adrian?

Mihail interveni din nou, tot în grecește:

— În asta ai dreptate, prietene, dar noi nu cunoaștem pe mama lui Adrian; putem avea a face cu o dureroasă excepție. În ce mă privește, vă propun să trimitem pe Adrian să-i ceară învoirea; dacă o obține, voi fi primul să mă bucur. Dar fără știrea mamei lui, ori împotriva voinței sale, ei bine, nu voi merge la bălci.

Vorbele astea făcură pe Adrian să plece ca vântul.

Mamă-sa tocmai pregătea cina. El se opri în mijlocul odăii, cu ochii umezi, cu obrații roșii, cu părul zbârlit. Neavând pregătit ceea ce trebuia să-i spună, își simți vocea strangulată. Dar ea îl ghici și-i luă înainte:

— Iar ești cu capul în nori!

— Da, mamă...

— Ei bine, dacă e vorba să reîncepi muzica de adinea-
uri, te rog! Fă ce crezi că poți face, fără a-mi sfâșia prea
mult inima și nu te îngriji de mine. E mai bine așa.

— Nu e vorba de nimic sfâșietor, mamă, răspunse
Adrian. Sunt fără lucru timp de opt zile, poate mai de
mult, și aș vrea să însoțesc pe Mihail la bălciul din Slobozia.
Ar fi un bun prilej pentru mine să văd locurile acelea
frumoase și să câștig în vremea asta ceea ce pierd din-
coace.

— O să fiți numai voi doi?

— Da... nu... o să fie și Stavru...

— Foarte frumos! Merge din ce în ce mai bine... Și ăla
trebuie să fie în ochii tăi un “filosof”, nu-i așa?

Și cum băiatul tăcea, ea adăugă:

— În sfârșit, poți să te duci!

— Fără să te superi, mamă?

— Fără să mă supăr, dragul meu.

Plecarea avu loc în duminica aceea, sub ochii și glumele
tațelor din strada Griviței, vecinele plăcintarului. Stavru
sosi la ceasurile patru după-amiază cu căruța în care se
aflau toate marafeturile lui: butoiul de apă, iar în el,
cofele, zahărul, lămâile, paharele etc. Înaintea plăcintăriei,
el încercă cu ajutorul lui kir Nicola și al lui Mihail materi-
alul necesar pentru fabricarea gogoșilor: o masă, un man-
gal, o tigaie mare, doi saci cu făină, mai multe bidoane cu
untdelemn și unelte. Se făcu apoi și un leagăn pentru
trei inși.

Pentru a scuti pe Adrian de batjocurile mahalagiilor,
mamă-sa ieși cu el, o jumătate de oră mai înainte de sosi-

rea lui Stavru. În strada Galați se despărțiră, ea urmând să se ducă la o prietenă, iar el luând-o spre șoseaua pe unde avea să apară căruța. Și îmbrățișându-și copilul, îi zise:

— Vezi tu, Adrian, mă supun voințelor tale, dar într-o zi, te vei căi de ce faci azi; călătoria pe care o întreprinzi acum îți va da gustul să faci mâine altele mai lungi, din ce în ce mai lungi; și dacă tu nu poți să-mi spui ce fericire îți pregătește acest viitor, eu pot să te asigur de pe acum că vom avea să plângem amândoi într-o zi — să-mi fie vorba într-o doară!

El voi să răspundă, dar ea îl părăsi. Țintuit locului, Adrian o urmărea cu privirea: mergea drept, drept înainte, așa cum îi fusese și viața, dreaptă, simplă, dureroasă. Singura abatere de care se făcuse vinovată n-o regreta, cu toate că o costase așa de scump: era greșeala de a fi făcut un copil “din flori”. Cu tulpă și bluză de pânză ieftină, cu batista în mână dreaptă, ea ridică ușor cu mâna stângă rochia prea lungă ce se târa în praf, și ținea ochii țintiți în pământ, ca și cum ar fi căutat ceva — ceva ce nu pierduse încă, ceva ce era pe cale să piardă.

Sărmanul meu frate Adrian! Tremuri... În căruța asta care se înfundă pe șoseaua națională, înghemuit pe pernă lângă Stavru, care mână calul la trap și cântă armeneste la dreapta ta, și rezemat de umărul lui Mihail, care fumează și tace, la stânga ta, — tu tremuri, bunul meu prieten! Dar nu de frig! Să tremuri tu oare de frică? Sau — strâns între acești doi demoni ai vieții tale — te înfiori poate sub răsufierea destinului tău, care te împinge nu numai către bălciul din Slobozia, ci încă spre marele bălci al existenței tale, care de-abia începe?...

Multă, multă vreme — sub răsfrângerile unui apus încărcat de furtună, călătorind pe șoseaua dreaptă ca o funie întinsă între rândurile de arbori și lanurile de grâu — Stavru cânta și se jeluia în armeneste. Multă vreme, Mihail și Adrian ascultară fără a înțelege nimic, dar simțind totul. Pe urmă noaptea îi învălui, pe ei și gândurile lor.

Sate și cătune urmară altor sate și cătune, cuiburi sărăcicioase de tristețe și de mulțumire, înghițite de întuneric și neștiute de lume. Lumina tremurătoare ce se bălăbănea spânzurată la chilna căruței, descoperea priveliști nocturne, rustice și jalnice, pe care le lumina o clipă și care dispăreau pentru totdeauna: un câine care lătra furios; un colț de perdea care se da la o parte, pentru a lăsa să se vadă o figură omenească ce încerca să privească afară: vechi maghernițe cu acoperișuri strivite și innegrite de vreme, curți cu gardurile rupte.

Cum intra într-un sat, Stavru oprea înaintea unui han, freca ochii calului, îl trăgea de urechi, îi da traista cu ovăz, îi puneă pătura și năvălea cu zgomot în crâșmă, urmat de cei doi tovarăși de drum. Aci el redevenea palavragiu, ușuratec, glumeț, arunca porecle caraghioase și, uneori, își îngăduia să dea și câte un ghiont amical în căciula vreunui țăran. Apoi, comandând un chil și un pahar pentru jupân, el cerea politicos acestuia să-i dea tabachera, răsucea o țigară și serios ca un papă, începea drept mulțumire să trântescă de pământ biata sculă a negustorului.

Adrian își dădu seama că Mihail, care nu cunoștea pe Stavru decât de două zile, îl supunea la o tainică, dar continuă observație. Folosindu-se de o scurtă lipsă a limonagiului, el zise prietenului său pe grecește:

— Ce huruitoare!... Cât *zgomot* pentru a nu spune nimic!

Mihail îi șopti:

— E un *zgomot* care vrea să înăbușe ceva, undeva, nu știu unde... în orice caz, omul ăsta ascunde ceva.

După șapte ore de drum, aproape mereu la trap, către miezul nopții, căruța — grea de oboseală și sub începutul unei ploii mărunte — pătrunse într-un sat mare în care nu se putea distinge nimic în afără de zarva câinilor epileptici ce se repezeau furioși la cal. Stavru îi lovi nemilos cu biciul și se îndreptă sigur către o curte în a cărei poartă, din cauza beznei, calul se lovi cu capul și fu cât pe-acți să doboare. De la locul lui, Stavru strigă la hangiu:

— Grigore! Ei, Grigore!

Și când după o lungă așteptare, o umbră neagră veni să deschidă, el adăugă, înjurând furios:

— Paștele, evanghelia și toți sfinții! N-ai vrea doar să faci gogoși și limonadă cu apă de ploaie! Deschide iute, încornoratule!

Cel apostrofat astfel bombăni ceva și luă calul de căpăstru. Stavru deshămă și împinse căruța sub șopron. Apoi, cei trei călători și hangiu se găsiră într-una din acele cârciumi românești, asemănătoare cu cea a lui moș Anghel, unde se mănâncă, se fumează, se spun lucruri bune și rele, după oameni, după vârsta lor și după calitatea vinului.

De astă dată, Stavru fu scurt:

— Să mâncăm bine, dar să nu întârziem la palavre. Ne oprim până mâine în zori și plecăm. Ce-a fost mai greu, am trecut. Măine dimineață, odihniți la minte și la trup,

o să ne spunem povești ținându-ne mereu de malul apei și privind la soare, care va răsări drept în ochii calului. Măine o s-avem vreme bună.

Li se aduse o duzină de ouă, jumări, slănină, brânză și un vin “să dai cu căciula în câini”.

Ciocnind cu Stavru, hangiul zise:

— Te duci la bălciul din Slobozia?

Celălalt răspunse cu capul. Crâșmarul îl luă peste picior:

— Tot cu zaharină în loc de zahăr și cu sare de lămâie, faci limonadă?

Stavru îl privi în ochi și continuă să mestece, pe urmă răspunse:

— Și tu, porcule, tot cu spirt denaturat și cu apă de la puț îți faci țuica cu care otrăvești pe țăran și-ți umfli chimirul?

Adrian, mirat, interveni:

— Dar, Stavrule, te-am văzut cumpărând zahăr și lămâi, nu erau pentru a face limonadă?

— Nu, dragul meu, asta e praf în ochii însetaților! răspunse Stavru.

Și el adăugă în grecește:

— Vezi bine că sunt necinstit! Și asta nu-i nimic: pot să fiu și mai mult!

Mihail și Adrian schimbă o privire înțelegătoare și ochii celui dintâi răspunseră ochilor întrebători ai celui-lalt: “Se ascunde ceva aici”.

Cei trei oameni se ridicară. Patronul luă o cutie de chibrituri și o lumânare și-i conduse în podul grajdului care era pe jumătate plin cu fân. Acolo, pe scânduri, ei întinseră o rogojină mare, pe care toți trei se aruncară îmbrăcați, cu stomacul greu, puțin amețiți de vin și de oboseală.

— Dacă fumați, luați seama la foc, le zise hangiuul lăsându-i, luând cu el lumânarea și chibriturile.

După cinci minute, toți trei dormeau.

Cât să fi fost ceasul? Adrian nu-și putea da seama, dar, într-un moment din noapte, el simți o mână care îi atinse umărul, apoi fața. Deschizând o clipă ochii grei de somn, anevoie își aduse aminte că nu e acasă, ci într-un pod, și adormi îndată. Dar iată că din nou mâna aceea îi trecu peste față și în același timp o sărutare caldă îi atinse obrazul drept. De data asta, Adrian se trezi și prinse a reflecta, încremenit. Ce dracu putea fi? Clipind în întuneric, își aminti situația celor care dormeau lângă el: la dreapta și deci, la mijloc, era Stavru, dincolo de acesta, Mihail. Și el gândi:

“Cum? Stavru m-a sărutat? Ce-o fi însemnând asta?”

Un gând îngrozitor se fixă în creierul lui, așa de îngrozitor că-l respinse, zicându-și: “Nu... Desigur, am visat! Nu e cu puțință!”

Dar, câteva minute după aceea, simți mâna lui Stavru atingându-i de mai multe ori pieptul. Uluit, el întrebă cu o voce strangulată:

— Cauți tabachera mea, Stavrule?

Întrebarea răsună în noaptea calmă ca sub o cupolă. Gâfâind, limonagiul îi apucă brațul și-i șopti la ureche, tremurând de emoție:

— Taci!

— Dar ce vrei să faci? Tu m-ai sărutat adineauri? stăruia Adrian, din ce în ce mai speriat.

— Taci!... Nu țipa! îi șopti celălalt, strângându-l de braț.

Câteva clipe de liniște și de groază urmară, când deo-

dată se auzi vocea pe deplin trează a lui Mihail, vorbind blând în turcește și punând scurt o întrebare lui Stavru. Acesta păru că nu vrea să răspundă; pe urmă rosti câteva vorbe. Mihail stăruia cu o nouă întrebare. Stavru îi replică mai lung. Și, din nou, cel dintâi îl întrebă cu mai multă vigoare; celălalt răspunse sec. Mihail păru că chibzuiește, tăcu o vreme, dar iată-l că se ridică într-un cot și, având aerul că privește pe Stavru drept în ochi, el îi vorbi calm un moment, fără a întreba. Celălalt îi ripostă brutal, tăindu-i vorba. Atunci, se petrecu ceva care aruncă pe Adrian în groază.

Mihail, pe care Adrian nu-l cunoștea violent, sări în sus și urlă ceva zgomotos și scurt. Stavru făcu aceeași mișcare și replică pe același ton. De aici, un dialog tăios se angajă între cei doi oameni, care de-abia se cunoșteau. În noaptea neagră să-ți scoți ochii, frazele, vorbele țâșneau aprige ca loviturile, într-un asalt de scrimă. Bănuiai cum capetele lor se apropiau adesea fără a se atinge, cum ochii lor se străfulgerau neputincioși, cum brațele lor se agitau. În inima înghețată a lui Adrian, vocalele limbii turcești răsunau ca gemetele oboiului, iar numeroasele și aprigele ei consonante loveau ca huruiturile unei tobe.

Adrian înțelese adevărul. El înțelese de asemenea că Mihail strângea pe Stavru ca într-un clește; și o mare milă pentru nefericirea acestuia îi umflă pieptul și-l făcu să izbucnească în lacrimi. Suspinând, el zise:

— Dar... vorbiți grecește! Nu înțeleg nimic!

Această explozie de durere, sfărâmă disputa. O liniște grea căzu peste fraza lui Adrian, când întrebă:

— Stavrule, pentru ce ai făcut asta?

Cel întrebat se întoarse către tânăr și răspunse cu o voce înăbușită:

— Dar, dragul meu, — fiindcă sunt necinstit! Ți-am spus-o!

Potolit, Mihail îi replică:

— Asta-i mai rău ca necinstea! Asta-i *perversiune*. E o *violență* săvârșită asupra unui echilibru în care totul e armonie: *ai viciat* acest echilibru. Și faci cea mai rea dintre crime când vrei să propagi, să întinzi acest viciu.

Și Mihail adăugă cu tărie:

— Cere-i iertare lui Adrian; dacă nu, te las aci cu mustăria ta cu tot!

Stavru nu răspunse nimic. Își făcu o țigară; și când o aprinse, cei doi amici văzură din profil că figura lui devenise de nerecunoscut. Gura și nasul i se lungiseră, mustața se zbârlise. Fața-i era ca un spectru. Cu ochii înfundați, el nu-i privea. Nu se uită la ei nici când aceștia, la rândul lor, făcură țigări și le aprinseră.

Afară, lătratul câinilor și cântecul cocoșilor umpleau aerul și noaptea.

— Da, îcepu Stavru într-un târziu, când Mihail nu mai aștepta răspuns. Da, am să cer iertare lui Adrian... Sincer, dar nu cu umilință. Și nu îndată, ci după ce mă veți fi ascultat.

D-ta zici “perversiune”, “violență”, “viciu”. Și crezi că mă turtești de rușine. Cu toate astea, eu v-am spus că sunt *necinstit*. Și asta-i mult mai vinovat, fiindcă prin asta înțeleg: *a face rău în chip conștient*. Dar *perversiune*? Dar *violență*? Bunul meu Mihail! Asta se întâmplă zilnic în jurul nostru și nimeni nu se revoltă. A intrat în legi, în obiceiuri; e regula vieții. Și eu, eu sunt unul din stâlciții acestei vieți perverse; totul în viața mea a fost

perversiune, violență și viciu. Am crescut sub răsuflarea acestor calamități. Totuși, n-aveam pentru ele nici o înclinare.

E neplăcut să fii silit să vorbești fără voia ta, dar mă folosesc că suntem încă în puterea nopții ca într-o împărăție a cârțițelor. Și vorbesc nu pentru a mă apăra: o! cât despre asta, nu-mi pasă! Vorbesc pentru a vă da, eu, omul imoral, o lecție de viață, vouă care sunteți persoane morale, mai ales d-tale, Mihail, care poate nu cunoști toată viața, așa cum îți închipui!

Sunt un om imoral și necinstit. În ce privește necinstea, mă învinuiesc eu însumi; cât despre imoralitate, eu am drept să fiu judecător. Judecătorul cui? O să vedeți. O împrejurare din viața mea o să vă lămurească. Împrejurarea asta e povestea însurătorii mele. Și acum ascultați:

Prin anul 1867, puțin după intrarea prințului Carol în Principate, intram și eu în țară, dar nu ca un prinț. Veneam prăpădit de pierderea năprasnică a surorii mele mai mari și viciat de viața aventuroasă pe care o dusesem, colindând timp de doisprezece ani prin Anatolia, Armenia și Turcia europeană. Păcat pentru dv. că nu pot să încep prin a vă povesti copilăria mea, tristul destin al surorii mele și împrejurările pervertirii. Ar ține prea mult. Poate că am s-o fac într-o zi, dacă o să mai vreți să-mi întindeți mâna; iar dacă n-o să mai vreți, atâta pagubă!

Aveam pe-atunci cam vreo douăzeci și cinci de ani, posedam câțiva bani și trei limbi orientale, dar uitasem aproape de tot româneasca. Oamenii care copilăriseră cu mine nu m-au recunoscut și asta-mi convenea; nu voiam, pentru nimic în lume, să fiu recunoscut. De altminteri, chiar hârtiile mele dovedeau că sunt raia (supus otoman). Vorbind prost limba mea, am fost luat drept străin.

De ce reveneam în țară? Pentru nimic și pentru un lucru mare. Pentru nimic, fiindcă mă simțeam foarte bine în străinătate. Totuși, binele ăsta nu era decât aparent. Duceam o viață liberă, pribeagă, dar păcătoasă. Nu cunoșteam femeia decât ca soră și ca mamă: soția sau amanta mi-erău necunoscute. Și ce dor mi-era să le cunosc! Dar și ce teamă aveam să m-apropii de ele! Iată un lucru pe care d-ta nu-l știi, Mihaile!

A, câtă nedreptate e în viață! Unui om schilod de un picior sau de o mână, nimeni nu-i aruncă disprețul lui, toată lumea îl privește cu milă; dar fiecare se dă înapoi, nimeni nu simte milă înaintea unui schilod al sufletului! Și totuși, acestuia îi lipsește însuși pivotul vieții. El îmi lipsea mie. Întorcându-mă în România, veneam să cer acest sprijin celor care nu erau niște nenorociți ca mine, ci oameni, cu viață sexuală firească. Ei mi l-au dat, dar pentru un moment; și mi l-au retras îndată, rușinos, pentru a mă azvârli din nou în viciu. Iată cum:

Odată ajuns, mi-am reluat meseria de salepgiu, bătând târgurile și bălciurile, dar afară din Brăila, prin împrejurimi și chiar mai departe. În oraș, nimeni nu știa care e ocupația mea. Salepul îl cumpăram pe furiș de la un turc, față de care mă dam drept compatriot și lăsându-l să vadă numai ceea ce voiam eu. Astfel, munceam puțin și câștigam bine, mai ales că mă sprijineam pe rezerva din chimirul meu. În vremea asta, începui să fac cunoștințe.

Îmbrăcat ca un chiabur și plătind fără a mă uita ocale de vin, pe ici, pe colo, am dat într-o zi, în ulița Calime-rească, peste un vin și peste ceea ce căutam de când mă înapoiasem (aproape un an): vinul era servit uneori de o frumoasă crâșmăriță, fata negustorului. Și devenii deodată mușteriu credincios al acestui vin strașnic ca și pra-

da flăcărilor pe care le aruncau ochii negri ai vrăjitoarei. Dar am fost cumințe, casa era cinstită și bogată. Pe deasupra, nu-i plăceau străinii, deși ei îi făcuseră bogăția.

Atunci, primul lucru pe care-l făcui, a fost să-mi procur hârtii românești, treabă ușoară în țările Sfântului Bacșiș. Dintr-o zi pe alta, îngrop pe “Stavru salepgiul” și devin domnul Isvoranu, “negustor de arămuri de Damasc”. Numele și calitatea plac. Sunt privit cu considerație și atenție. Casa n-avea o mamă. Tatăl era bătrân, aspru și bolnav de picioare.

După trei luni de venire zilnică, mă văd într-o seară reținut la masă în familie. Găsesc aci o mătușă care ținea loc de mamă și care nu lăsa din ochi pe nepoată. Dar bag de seamă mai ales că e totdeauna bine să nu minți decât pe jumătate. La masă se aflau doi frați voinici, care erau stabiliți la Galați ca negustori de covoare și arămarie de Damasc. Din fericire, cunoșteam Damascul și meșteșugul lor mai bine ca ei; vândusem deseori covoare și arămuri cizelate din acea țară.

În timpul mesei vorbesc, povestesc istorioare și scene trăite în Anatolia și stăruiesc mai ales asupra tristeții care învăluie covoarele și arămurile de Damasc, la a căror fabricare, în totul manuală, se văd lucrând copii de cinci ani și bătrâni aproape orbi, cei dintâi câștigând aproape doi metelici pe zi (zece bani), neștiind aproape ce este copilăria și intrând în viață pe ușa chinurilor; ceilalți sleindu-se de foame și neavând dreptul nici la odihnă, nici la liniștea bătrâneții.

Poveștile mele interesează pe domnișoară și cu tristețea lor îi smulg lacrimi, dar ceilalți au inima ursuză; ei nu rețin decât partea anecdotică. Asta îmi displace așa de mult, că sunt gata să bat în retragere, dar mi-aduc aminte

la vreme că nu veneam în casa asta pentru a mă însura cu toată lumea. Fata era după gustul meu și numai pe ea o vream.

Cu ea, legăturile mele se mărginiră la snoave și povești.

Două luni după această primă masă, puteam să mă socot ca un membru al familiei. În casa asta, aproape fără prieteni, domnea o atmosferă înăbușitoare, dar singura care se asfixia de-a binelea era minunata făptură ce iubeam. Veneam în fiecare seară să petrec două-trei ore lângă ea, să-i povestesc, să-i spun glume și câteodată să-i cânt arii orientale, melodioase și jalnice. Mătușa și bătrânul erau mulțumiți, dar fata era încântată. Ea nu se mai sătura...

Tatăl gonise din prăvălie toți mușterii zurbagii, tot ce putea fi zarvă; și rari erau cei care îi mai deschideau ușa pentru a-i cere o consumație. Retrași cu toții în cămăruța din dos, mătușa, care era gospodina casei, cârpea rufele și supraveghea prin perdelele ușilor cu geamuri prăvălia puțin luminată. Domnișoara broda sau făcea dantele, în vreme ce tatăl, întins pe patul cu baldachin, moțăia, gemea când și când și m-asculta. Era mai prost ca oaia. Stând pe sofa, lângă el, îi înșiram tot ce era potrivit planului meu și el înghițea totul.

Astfel, am putut cu ușurință să-i prind slăbiciunea: el avea nevoie de un om dezghețat pentru a-i continua negoțul și văzuse în mine pe omul acesta. Se știe că românul nu e prea negustor; el nu e decât sclavul pământului. Și cum bătrânul voia să-și dea fata după cineva priceput în negoț, iar pe de altă parte, cum numai străinii pe vremea aceea se pricepeau la afaceri ușoare și bănoase, el a fost mulțumit

să se găsească în fața unuia de-ai lui, care învărtise multe, care cunoștea limbi străine și care putea să dea sfaturi celor doi fii, tot așa de neghiobi ca tatăl lor. Căci, tot întrebându-mă cum asemenea animale putuseră face o avere atât de mare, aflasem că răposata mamă fusese de o pricepere negustorească neîntrecută. Fata avea temperamentul ei, dar, după moartea mamei, casa lânzezea.

Apariția mea adusese aer proaspăt, dar fiecare din cele cinci ființe îl respira în felul ei. Tatăl și cei doi fii ai lui, care veneau la fiecare cincisprezece zile să petreacă duminica în familie, rânjeau ca niște idioți și mă sufocau cu întrebările lor de afaceri, mereu de afaceri. Pentru a pune la încercare mintea mea, moșul nu găsi nimic mai înțelept decât să-mi ceară o dată o sumă de bani; altă dată să-mi încredințeze una. Îl împăcai în amândouă împrejurările, zicându-mi că, desigur, prostia și banii trebuie să fie frați gemeni. Deci, aceștia trei nu se deosebeau prea mult unul de altul.

Bătrâna, sora răposatei, nici nu râdea, nici nu plângea. În schimb, mă descosea adesea asupra afacerilor mele. Câtva timp i-am ocolit întrebările și ea m-a suspectat. Pe urmă, tare pe încrederea celor trei nătângi, îi răspunsei îndelung că afacerile mele merg rău de doi ani, din lipsă de capital mai mare. Și asupra acestui lucru nu mințeam decât pe jumătate, căci era adevărat; dacă aș fi avut la îndemână o sumă mai importantă, cel mai bun negoț din vremea aceea era arămăria străină. Răspunsul meu prinse, dat fiind că nu spusese niciodată că sunt bogat.

Dar bucuria inimii mele era dragostea frumoasei Tin-cuța. Ea era singura care m-a făcut să stăruiesc și să nădăjduiesc în această casă a deznădejzii.

Om liber și care nu prețuiam deloc banul, obișnuit să respir marile vijelii ale vieții, care mătură miasmele naturii, nu întârziem în casa asta — unde totul era viciat de egoism și de prostie — decât pentru aceea care năzuia din toate puterile ei către libertate.

Deseori rămâneam singuri. Cum cădea seara, prăvălia se închidea. Mătușa se ducea să se culce, fiindcă se scula de cu noapte. Și atunci — lângă tatăl (de care nu știam când doarme și când e treaz decât după gemete) — Tincuța, plecată pe ghergheful ei, îmi zicea, cu o ocheadă care-mi îngheța sângele:

— Povestește-mi ceva, domnule Isvoranu; ceva trist...

Tatăl sărea în sus:

— Nu, nu trist! Mă plictisește!

— Bine, atunci ceva vesel! adăuga ea, melancolică.

— Vă voi povesti ceva care să împace pe toată lumea, le zisei. Anul trecut mă găseam cu marfă într-un bălci pe Ialomița. Știți că, la bălci, a fi bine cu toată lumea, e un lucru foarte înțelept. Faci repede cunoștințe și le desfaci tot atât de repede, dar un negustor se poate întâlni cu altul ceva mai des decât un mort cu popa care l-a îngropat.

— Hm, ce înțelepciune, mormăia bătrânul.

Mă conformam deci acestei linii de conduită, când iată ce mi se întâmplă într-o bună zi. Cunoșteam de câțiva vreme pe un nelipsit al iarmaroacelor, numit Trandafir, un țigan care pretindea că vinde salbe de mărgelă, dar care în realitate alerga după ageamii buni de jumulit cu “uite popa, nu e popa!”. Cu alte cuvinte, Trandafir era un pungaș. Dar pungașul ăsta mă interesa. Cu salbele sale pe braț, el se sprijinea de baraca mea, fuma din lulea fără să spună nimic și scuipa în așa fel, că dezgustat, trebuia să-l gonesc. Atunci se amesteca în mulțime, strigând: “Salbe,

salbe!” Dar ochii lui scotoceau capetele țăranilor în stare să devină clienți ai jocului său, și cel ce-i cădea pradă ieșea cu buzunarele goale. Voind să-l fac să câștige viața mai onest, îi propusesem odată să-și schimbe meseria.

— Ce? mi-a răspuns el, vrei să mă faci tovarășul tău?

— Nu, zisei eu, nu pot să te fac tovarășul meu, dar pot să te fac salepgiu. Se câștigă bine.

— O, făcu el; se câștigă bine! Salepul tău n-o să mă facă niciodată să câștig destul pentru ca să pot, la fiecare șase luni, să adaug un nou galben la salba de galbeni imperiali ai frumoasei mele Miranda; și atunci, dragul meu, ea se va duce cu altul, căci, vezi tu, dragostea e schimbătoare!

Așa era, avea dreptate: salepul nu produce galbeni, în vreme ce “uite popa, nu e popa”... Ei bine, “uite popa, nu e popa”, îi adusese, în ziua aceea, cinci galbeni în mai puțin timp decât ți-ar trebui ca să faci o mămăligă. Dar iată că galbenii aceștia îi veniră însoțiți de-o poveste hazlie: tânărul țăran care fusese despuiat de avutul său, nu-l mai slăbea pe Trandafir și amândoi, după ce se fugăriră peste câmpuri, se înfățișară înaintea mea, pentru a mă lua ca arbitru. Țăranul zicea:

— Dacă nu vrea să-mi dea înapoi banii, atunci să mă învețe meșteșugul lui; da, meșteșugul lui; am să fac ca el.

Trandafir ridică din umeri.

— Țăranul ăsta e nebun, zău e nebun. Ce belea, ce belea!

— Nu, băiete, zicea celălalt, banii, banii mei, ori meșteșugul tău! Nu e bine să fii cinstit; am să fiu ca tine!

— Dar nici tu nu ești mai cinstit decât mine, striga Trandafir; tu ai vrut să-mi iei banii mei; am fost mai șmecher și ți-am luat eu pe ai tăi, asta-i tot.

— Da, conveni țăranul, n-am fost mai cinstit ca tine; pentru aceea îți las un galben; dă-mi înapoi pe ceilalți patru. Dacă nu, mă arunc în Ialomița și e păcat. Am acasă o nevastă tânără și singurică. Ne-am luat din dragoste. Și cei cinci galbeni erau toată podoaba salbei ei. Îi luasem pentru ca să-mi cumpăr doi cai și să-mi pot munci pământul.

Trandafir sări ca ars cu fierul roșu.

— Cum, tâmpitule, iei galbenii nevestei ca să cumperi cai? A! nu ești vrednic să ai femeie frumoasă cu salbă la gât!

— Dar ce să fac? se jelui țăranul.

— Ce să faci? ei bine, să te duci să furi caii la trei poște departe de satul tău și să lași galbenii la gâtul nevestei! Și întorcându-se spre mine, Trandafir mă întrebă: Ai mai văzut un român așa de prost ca ăsta?

Zicând acestea, el căzu pe gânduri, trase din lulea și scuipă. Țăranul plângea, acoperindu-și fața cu mâinile. Atunci, iată ce-mi văzură ochii. Trandafir se întoarse către tânăr, îi descoperi fața și, repede ca fulgerul, îi arse două palme.

— Pentru ce mă bați? îi strigă pământul.

— Pentru că ești prost! Nu-mi plac bărbății care plâng, răspunse țiganul, rotindu-și ochii de cărbune ca un drac. Acum, na-ți cei cinci galbeni și cară-te, dar la noapte să te ții la o bătaie de pușcă de satul tău, pe drumul mare: în zori am să-ți aduc caii și am să-ți mai dau două palme, ca să te-nvăț minte să nu te mai atingi altă dată de salba unei femei frumoase decât ca să adaugi noi galbeni.

Șase luni după această întâmplare, întâlnesc pe Trandafir pe drumul Nazărului. Era călare; eu cu trăsura. Încrucișându-ne, îl întrebai:

— Te-ai ținut de cuvânt, Trandafire?
— Da, îmi răspunse el, i-am dat cei doi cai și cele două palme!

În timp ce povesteam, tatăl adormise, dar Tincuța era mai mișcată ca de obicei. Pentru întâia oară în viața mea m-am aflat atunci singur înaintea unei fete frumoase care mă privea cu ochi iubitori, umezi, scânteietori. Aplecându-se către mine, ea mă luă de mână și zise cu o voce melodiosă ca sunetele viorii:

— Spune-mi, domule Isvoranu, ai fi în stare să iubești ca țiganul Trandafir?

N-aș putea să vă spun dacă mâna ei mă arse ori mă-nghetă, dar știu că am fost cuprins de-o spaimă nemai-pomenită, capul mi se învârti de parcă aș fi căzut de pe acoperiș și, fără să zic o vorbă, îmi luai pălăria și plecai.

Ea luase asta drept o glumă din parte-mi și râse mult, când mă văzu a doua zi. Dar eu eram nenorocit: frica de a mă găsi singur cu o femeie mă stăpânea mai puternic ca oricând. Toată nădejdea că voi putea fi salvat prin mijlocirea unei intimități de mai multe luni, se risipise; rămăsese pe de-a-ntregul omul cu sufletul schilodit.

Totuși, așa cum se face cu caii care se sperie de foc, mă încăpățânai să cred că, tot plimbându-mi flacăra pe sub nas, voi ajunge să nu-mi mai fie teamă de ea. Și cine știe? Ce cunoaștem noi din firea omului? Mai puțin ca animalele! Dacă aș fi avut răgazul să-mi stăpânesc, să-mi îmblânez simțurile pervertite, instinctele însălbăticate, poate că aș fi reușit să-mi găsesc echilibrul ce-mi lipsea... Dar pentru aceasta mi-ar fi trebuit bunăvoința oamenilor și ajutorul împrejurărilor. Nici ei, nici ele nu au vrut să

salveze un om. Împrejurările au făcut din mine un om sărac, în vreme ce oamenii aceștia nu vedeau în mine altceva decât ceea ce egoismul lor le comanda. Rezultatul a fost că ne-am sfărâmat capul de un zid; dar dintre toți, cel mai de plâns am fost eu.

N-aș fi vrut să cer mâna Tincuței, înainte de a fi fost sigur că un început de vindecare se simte în apucăturile mele; dar un alt pretendent îmi luă înainte și-mi puse situația în pericol. Fata strigă tare că nu vrea să se mărite cu altul decât cu mine. Tatăl mă întrebă atunci ce planuri aveam.

Ce planuri! Vai de capul meu! Singur gândul însurătorii mă zvârlea în toate chinurile iadului! Nu putui răspunde nimic. Mă arătai șovăitor, încurcat. Tincuța, jignită în mândria ei, plânse cu lacrimi care îmi smulseră inima. Bătrânul tălmăci încurcătura mea, atribuind-o faptului că nu sunt un om bogat și mă mângâie zicându-mi: "O să fii și bogat într-o zi, muncind aici!"

Ați auzit? Ei credeau că eu caut bogăție în casa lor. Astfel prăpastia se apropia și eu mergeam drept spre ea: cerui mâna Tincuței. Copila săltă de bucurie, casa se trezi din amorțeală, iar eu — mă simțeam pierdut. Zilele care urmară, după ce făcui cererea mea de căsătorie, semănară cu ultimele minute ale unui condamnat la moarte. Tincuța era încântată.

— Emoția te zăpăcește așa? mă întrebă ea într-o zi. Cât sunt de fericită!

Biata fată!

Pentru a-mi da curaj, glumeam de dimineață până seara, dar se băgă de seamă că nu era ca înainte vreme, și în seara logodnei am fost gata-gata să leșin. Rubedeniile fură foarte nedumerite și, ca și logodnica mea, ele îmi puseră

┌

tulburarea pe seama emoției. Mă îndemnară să vorbesc, am fost rugat să povestesc. Îmi scormonii mintea și nu găsii nimic. Dar preotul care ne schimbase inelele, după ce rosti rugăciunile bisericești, îmi înlesni o anecdotă.

Era vorba de munca câmpului și popa se plângea că muncitorii își băteau joc de el, lucrând prea încet.

Zisei, pentru a pregăti istorioara mea:

— Dacă vrei să-i faci să lucreze mai repede, nu e decât un mijloc, părinte.

— Care, fiule?

— Să înjuri, să înjuri ca un surugiu!

— A! noi preoții nu putem înjura, e păcat.

— Da, e păcat, desigur, am aprobat eu, dar a fost dezlegat de mitropolitul din București pentru orice împrejurare în care nu se poate face altfel.

Popa făcu o mutră neîncrezătoare, dar asistenții strigară:

— Cum, spune-ne cum? Istorisește!

— Ei bine, iată cum. Într-o zi, mitropolitul din București trebuia să se ducă într-un oraș în care prezența sa era necesară la o ceremonie oficială. I se aduse cea mai bună diligență și sfinția sa se sui în ea. Dar surugiul trăsorii a fost foarte nedumerit, cu tot bacșișul gras ce-l aștepta și asta pentru că, după cum știm cu toții, un surugiu nu poate conduce caii fără să înjure. Pentru el, a învărti biciul în aer și a înjura, este ceva mai necesar decât bacșișul. Surugiul mitropolitului nu-și dezmințea numele. Temându-se însă de mânia înaltului prelat, bietul om își mușcă buzele și mână cum putu timp de trei ore de drum, dar ajungând la un vad, el se opri brusc. Roșu de mânie, ca un rac fiert, lăsă hățurile celor patru cai și așteptă, hotărât să-și ceară dreptul lui cu orice preț. Mitro-

politul pierdu răbdarea, și după o vreme scoțând capul pe ferestruica diligenței, întrebă pe surugiu de ce s-a oprit. Surugiul își scoase căciula și zise cu umilință:

— Păi să vedeți, Înalt Prea Sfinte; caii sunt obișnuiți cu înjurăturile surugiului și cum nu pot să înjur din pricina Înalt Prea Sfinției Voastre, ei nu mă mai recunosc și nu mai vor să treacă vadul.

Mitropolitul îl sfătui:

— Dă-le și tu o gură, fiule: *hi, hi, bravi căișori!*

Surugiul șiret repetă din vârful buzelor:

— Hi, hi, căișorilor!

Dar caii nu mișcară.

— Nu e alt chip decât înjurăturile ca să-i faci să meargă? întrebă Sfinția Sa, pierzându-și răbdarea.

— Nu, Înalt Prea Sfinte, vă spun: caii nu merg decât cu ovăz și cu înjurături!

— Ei bine, răspunse mitropolitul, înjură atunci și te voi dezlega de păcat!

Surugiul sări în picioare, apucă hățurile, pocni din nesfârșitul lui bici și strigă cu glas, să sperie morții:

— Hi! hi! hi! Papucii maicii Domnului! Icoanele și cele patruzeci de evanghelii! Șaizeci de taine! Doisprezece apostoli și patruzeci de mucenici! Hi, hi, hi, căișorilor, Dumnezeuul și Paștele vostru!

Diligența trecu zburând peste vad ca o rândunică. Pe malul celălalt, mitropolitul scoase din nou capul și zise vizitiului, care-l privea cu un aer victorios:

— E uimitor cum ți-ai dresat caii, dar nu te pricepi la cele sfinte: nu *patruzeci* de evanghelii, ci *patru*; nici *șaizeci* de taine, ci numai *șapte*.

— Aveți dreptate, părinte, o știam și eu. Dar, vedeți, *patru* ori *șapte* sunt numere prea scurte ca să poți înjura

din rărunchi. Și apoi noi ăștia, vizitiii, facem și noi ce putem ca să împăcăm cele sfinte cu nevoile meșteșugului!

Anecdota aceasta, prin râsul care-l pricinui, puse pe popă în încurcătură și mă învioră și pe mine. Tincuța era veselă nevoie mare și mândră de mine.

Ah, pentru ce lucrurile nu s-au oprit aici? Sau pentru ce nu m-am hotărât să fug înainte de dramă? Căci drama lungă, nesfârșită, veni trei săptămâni după aceea, trei săptămâni de chin nemaipomenit și de necrezut, când fiecare sărutare pe care o primeam de la logodnica mea mi se părea un îndemn s-o rup la goană, să-mi iau lumea în cap. Drama asta începu odată cu nunta.

Am ajuns acum la îngrozitoarea crimă care sfârșeam viața mea și a nevinovatei Tincuța; am ajuns, dragul meu Mihail, la *perversiunea*, la *violența*, la *viciul* de care vorbeai — am ajuns la toate nemerniciile pe care bestii mergând în două labe le practică sub formă de obiceiuri, de datini, de tradiții, otrăvind viața și chinuind pe nevinovați. Căci, tot atât cât și curata mea logodnică, eu însumi eram un nevinovat, o victimă a denaturării de care sufeream.

D-ta nu știi, poate, Mihail, de ce e vorba. Nu știi că la noi, în noaptea nunții, femeile din familie și chiar femei străine, năvălesc în camera de culcare a tinerilor soți, câteva ore după ce s-au culcat, gonindu-i în altă odaie și răscolind patul pentru a găsi mărturia netăgăduită a fecioriei miresei, pe care o duc câteodată în triumf pentru a o arăta musafirilor, care petrec în odaia de alături. Mi s-a întâmplat să văd și mai mult decât asta: am văzut acest steag dus în vârful unei prăjini pe șoseaua de la Petroiu la Cazasu, înconjurat de o ceată de femei turbate, care

hăuiau în jurul dezgustătorului trofeu. Întovărite de un țigan care scârțâia din diblă, ele mergeau, în zorii zilei de luni, ducând "rachiu roșu" fericitei mame și nefericitei mirese.

Cunoști d-ta, Mihail, ceva mai barbar și mai oribil? Există oare perversiune ori perversitate, viol sau violență, viciu ori sadism care să fie mai inumane, mai crude, mai neînchipuite ca bucuria asta, ca spectacolul, obiceiul acesta infam și rușinos?...

Eu îl știam, îl cunoșteam înainte de-a veni ziua nunții. Nu numai că m-a dezgustat totdeauna, dar el în ceasul periculos în care simțurile mele aveau să mă trădeze în chip atât de trist, era pentru mine o chestiune de viață și de moarte să îndepărtez, să trimit la dracu această mas-caradă blestemată.

Chemai pe tată și pe mătușă și le vorbii. Tatăl, deși ținea la scârbosul obicei, nu a fost prea îndărătnic, dar bătrâna susținea cu încăpățănare că trebuia neapărat respectat, fiindcă era o datină a poporului și o pavăză a cinstei.

Rămăseserăm înțeleși, și nunta porni într-o frumoasă după-amiază, cu alaiul obișnuit, spre biserică: toată lumea mergea pe jos, afară de doi călăreți care deschideau drumul; venea apoi purtătorul celor două imense lumânări de Moscova, culcate pe o mare tavă de argint cizelat, încrustat cu aur, iar în urmă, invitații. La ieșirea din biserică, călăreții o luară înainte, trăgând cu pistoalele, fluturând în aer peșchirele legate de brațele lor și jucându-și caii care aveau coamele împodobite cu panglici și beteală de argint. Pe tavă erau acum pâinea și sarea tradițională. Imediat după aceștia, veneam eu, de-abia trăgându-mi picioarele, tremurând de frică și de mizerie, cu lumânarea

în mână și cu Tincuța de braț. Ea era fericită sub grămada de podoabe care o acopereau pe de-a-ntregul. În urma noastră toată lumea, asurzită de doisprezece lăutari care cântau din patru instrumente: vioară, cobză, clarinet și goarnă. Pe drum, femeile care veneau de la fântână vărsau coafele lor înaintea nuntașilor, drept urare de belșug.

Și seara, ceasul blestemat bătuse pentru mine. Erau la masă vreo douăzeci de invitați, cu rubedenii, cu tot. Orațiile nuntașilor dezlănțuiau o veselie amețitoare și trebuia să mă supun și să răspund și eu cu istorioare la poveștile comesenilor. Unul din aceștia, cu capul înfierbântat de vin, avu prostul gust să povestească cum odată, într-un sat, o mireasă fiind găsită că greșise, a fost bătută de mire chiar în noaptea nunții; a doua zi el o aruncă într-un car, așezând-o cu spatele spre boi și cu fața spre o prăjină care avea în vârf o oală de pământ spartă în fund. Cu astfel de alai, el o duse părinților îngroziți.

Priveam pe Tincuța: ea asculta liniștită, sigură de inocența ei. Dar eu mă îngrozii și strigai că ceea ce se petrece între cei doi soți nu privește pe nimeni decât pe ei înșiși.

— O să vedem noi numaidecât, dacă nu privește pe nimeni, răspunseră câțiva intimi.

În sfârșit, acest “numaidecât” veni repede, căci, cum bătuse miezul nopții, băgai de seamă că mici cocoloașe de pâine începuseră să mă lovească din diferite părți. Cocoloașele fură urmate de bucăți de pâine și, după câteva minute, de felii întregi.

— Ce înseamnă asta? întrebai eu.

— Ei bine, asta înseamnă că trebuie să te scoli de aici și să te duci să-ți faci datoria! strigă nașa.

Vă jur, dragii mei, că nu înțelegeam nimic, dar am înțeles când nașul mă luă la o parte și-mi spuse de ce

datorie e vorba. În timp ce-mi vorbea, nașa și mătușa făceau toaleta Tincuței în camera de culcare ce ne era destinată; apoi ele veniră să mă îmbrățișeze, ca și tatăl și, fără altă introducere, îmi deschiseră ușa, mă împinseră înăuntru și o închiseră în urma mea.

În această clipă, una din cele mai tragice din viața mea, mi-amintesc încă vag că am văzut capul minunat al Tincuței odihnindu-se pe albeața pernei, părul ei negru, răspândit în juru-i. Și asta a fost tot ce s-a petrecut în seara aceea. Am căzut leșinat, în mijlocul camerei!

Niște friguri puternice mă făcură să delirez douăzeci și patru de ore. Stătui bolnav cincisprezece zile. Nu știu ce am spus în timpul stării mele de inconștientă, dar știu că foarte puțini numeroși fură acei care veniră să mă viziteze. Sculându-mă din boală, mă trezii într-o lume vrăjmașă. Socru-meu și mătușa îmi cerură explicații asupra “rușinii” pe care o abătusem asupra casei lor. Scăpai deocamdată spunând că sunt “legat”. Ei n-au avut nici o milă de mine și m-au urât tot mai mult.

Din această clipă și timp de zece luni, ura și dușmănia se asmuțiră împotriva-mi. Mă ținură departe de orice afacere. Banii erau mereu închiși, ca și cum aș fi fost un hoț. Prin propriile mele mijloace nu puteam nimic întreprinde, afară doar de-a deveni din nou salepgiu, căci economiile mele le cheltuisem aproape pe toate în cadouri de nuntă. Și atunci începu acea viață teribilă care mă îngrozește încă azi.

Nu pot să povestesc cu de-amănuntul. Mi-e prea dureros.

Închis în această casă de nenorociri, nu îndrăzneam să mai ies pe stradă decât foarte rar și numai noaptea. Eram

împiedicat să cobor chiar și în prăvălie. Nici o vizită... Nici o relație... Nici o muncă... Tot ce spuneam, tot ce propuneam, cădea rău. La masă parcă aș fi fost între surdumuți. Și eu, în papuci și în cămașă, mă plimbam dintr-o cameră în alta ca un parazit, ca un caraghios, ca un fel de pensionar.

Cei doi cumnați veneau în toate duminicile. Le-am cerut să mă ia la Galați în afacerea lor în care mă pricepeam binișor. Ei îmi vorbiră de divorț. Veți spune, cu drept cuvânt, că ar fi fost soluția cea mai inteligentă. Deloc.

Căci după căsătorie, nevastă-mea se răcise de familia ei. Toată viața îi era acum înrădăcinată într-a mea, în această viață mizerabilă și schiloadă. Fără lacrimi și fără ură, ea acceptase nenorocirea cu un curaj nebănuit. Credea cu sinceritate că am fost "legat" de o vrăjitoare și se ruga lui Dumnezeu cu aprindere ca să învingă pe diavol și să se vindece bărbatul pe care-l iubea cu toate lipsurile lui.

Închiși amândoi, ne petreceam zilele în convorbiri tainice, interminabile, și de o dragoste fără seamăn. Îi ceream iertare... Ea îmi spunea că nu mă vede întru nimic vinovat. Oh, cum aș putea să uit singura ființă care m-a înțeles și a avut milă de mine? Și cine ar putea pretinde că, fără ura care ne otrăvea, n-aș fi devenit soțul și omul normal spre care năzuisem din toate forțele mele.

Nu mai eram atât de timid ca la început, nu mi-era frică de nevastă-mea, dispăruse groaza care-mi îngheța sângele la apropierea ei. Aveam chiar momente când dorinți vagi, slabe deșteptări, mici impulsuri senzuale îmi furnicau trupul și mă făceau să roșesc când ea mă strângea în brațe, mă mângâia, mă asigura de dragostea ei.

Dar ceea ce dragostea creează cu greutate, ura distruge într-o clipă și iată ce nu voi ierta niciodată oame-

nilor. În toate diminețile, de-abia ieșit din cameră, cele două bufnițe ale nenorocirii noastre se repezeau asupra bieteii femei și o întrebau dacă s-a “petrecut” ceva. Fiindcă ea refuza să vorbească, blestematele coabe îi cădeau pe cap cu sfaturile lor de despărțenie și o torturau până la disperare.

Această ciopârțire și distrugere sistematică a puținului bine pe care natura încerca să-l reclădească, dură zece luni. Ne înăbușeam. Cei doi călăi de la Galați începură să devină amenințatori, m-au insultat și m-au somat să-mi decid nevasta pentru divorț. Nu mai era chip să rezist. Strânși unul lângă altul, refuzam de multe ori să coborâm la masă, trăiam zile întregi mâncând o singură dată. Apoi pe neașteptate, mi se născu în minte ideea de a fugi.

Ea mă întrebă dacă aș putea câștiga ce ne trebuie cu puținii bani ce-mi rămăsese, și la răspunsul meu înflăcărat asupra viitorului de libertate și de iubire pe care eram în stare să i-l deschid departe de casa asta blestemată, lacrimi de fericire țâșniră din ochii ei. Îmbrățișați ca doi frați, pierduți într-o lume vrăjmașă, aveam obraji și hainele udate de propriile noastre lacrimi; și am trăit așa orele celei mai curate fericiri ce se putea gusta pe pământ.

Dar orele acestea fură și cele din urmă ce ne-au fost date să trăim. Marele val al urii oamenilor se apropia.

Era la sfârșitul lui februarie. Aveam planul nostru bine fixat: să așteptăm încă o lună și, către sfârșitul lui martie, să fugim pe o corabie la Stambul.

Dar, de câteva zile, băgarăm de seamă o schimbare ciudată în atitudinea celor doi tirani ai noștri: ei încetaseră deodată să mai vină dimineața la nevastă-mea, n-o mai terorizau și, cât despre mine, bătrânul îmi spuse într-o seară că pot să ies și să vin când oi vrea. Rămăsei uluit! Alergai la Tincuța, dar ea izbucni în lacrimi:

— Cred că o nenorocire ne pândește! îmi zise ea. Visez urât, te văd noaptea înconjurat de copii care plâng și eu împodobită cu aur și cu pietre scumpe... E foarte rău. Nu mai ieși! Cine știe ce ți se poate întâmpla? Suferim închisoarea asta de zece luni. S-o mai răbdăm câteva săptămâni!

La aceste cuvinte, simții că un pumnal îmi intră în inimă și am început să tremur. Dar, dragii mei, soarta omului e scrisă dinainte.

A doua zi, era o dimineață strălucitoare de iarnă liniștită. Zăpada, groasă de trei palme, acoperea lumea cu lînțoliul ei curat și clopoțeli săniilor umpleau aerul cu zăngănitul lor nostalgic. Stam la o fereastră și mi se părea că zidurile se dăruie peste mine. Înnebuneam! O putere de nestăpânit mă chema afară, către acel afară care era mișcarea, viața, năvalnicul mister al existenței libere, pe care n-o mai cunoșteam de aproape un an. Mă aruncai la picioarele soției mele și o implorai să mă lase să ies un ceas, o jumătate de ceas, cinci minute, înafara zidurilor, de sub acoperișuri, din mizerie!

Ea se îndură și-mi dădu îngăduința, sfătuindu-mă să iau cu mine cuțitul și două pistoale și recomandându-mi să nu intru în vorbă cu nimeni. Îi sărutai papucii, îmi luai cojocul, căciula de astrahan și coborâi în prăvălie.

Ah, ieșirea asta a fost nenorocirea mea și a bieteii Tincuța! A fost nenorocirea noastră — fără a fi numai-decât, fiindcă nimic nu mi se întâmplă în dimineața aceea și tot nimic nici când ieșii după-amiază, nici a doua zi. Dar desigur că în timpul unei astfel de treceri prin prăvălie am fost recunoscut de ochiul trădător pe care bătrânul îl ascunsese în dreptul vreunei uși, și care mă demască!

În seara ultimei duminici pe care am trăit-o în această casă, venind cu ochii plini de măreția Dunării ce-și ducea enormele sloiuri de gheață — îmbrățișam pentru ultima

oară femeia care a fost vreme de zece luni, cea mai dragă-stoasă dintre soții și cea mai curată dintre fecioare.

Eram liniștit... Dar coborând pentru a cina, o tragică împovărare ne lungea figurile și ne ținea la limita lacrimilor. Ea întrebă către sfârșitul mesei:

— Pentru ce n-au venit frații?

— Trebuie să vină numaidecât, răspunse tatăl.

Ne aprinserăm narghilele și băurăm cafeaua turcească. Afară, noapte și liniște. Era târziu. Deodată, surprinzând o privire semnificativă între bătrân și mătușă, Tincuța izbucni în suspine.

În momentul acela, ușa se dădu de perete și cei doi frați, întunecați ca niște călăi, apărură aducând un om la vederea căruia pălii.

Era un grec care fusese pe vremuri prietenul meu și care venea ca delator și ca ucigaș.

În picioare toți trei, înaintea ușii rămasă deschisă, prima vorbă, drept bună seara, a fost cea a trădătorului. Întinzând brațul și arătându-mă, el zise în românește:

— Țsta e domnul Isvoranu al vostru? Bineînțeles că e “legat”: ăsta e Stavru, salepgiul și pederastul.

La această ultimă vorbă, care denumea viciul meu și al lui, Tincuța dădu un strigăt și căzu la pământ, în vreme ce eu...

Înșfăcat cu cruzimea și setea de răzbunare a cumnaților mei, fusei dus în prăvălie și călcat în picioare, lovit în cap, pe față, pe piept, până am leșinat. Pe urmă...

Pe urmă mă trezii afară în zăpadă, înaintea porții zăvorâte a unei curți ce da spre un gang închis. Eram înghețat. Măinile și picioarele, pieptul, capul, zdrobite. Și, drept îmbrăcăminte de iarnă, mă găseam în cămașă și cu capul gol.

Îmi adunai puterile și mă dusei să cer ospitalitate unui

turc, care îmi furniza salepul înainte vreme. Mă primi creștinește și mă îngriji ca un frate.

Patru zile după aceea, omul acesta cumsecade, fără să știe cui vorbește, mi-aduse la patul meu de suferință știrea care umpluse tot orașul: Tincuța fusese pescuită pe malul stâng al Dunării de către lipoveni.

.

De atunci au trecut treizeci și cinci de ani și în fiecare an, la data fatală, mă duc pe malul Dunării ce-și poartă sloiurile, ca să cer iertare Tincuței de jignirea ce i-am adus-o...

Ție, de asemeni, Adrian, îți cer iertare pentru jignirea ce ți-am adus-o.

Pe drumul către Slobozia, între două lanuri de orz, căruța cu trei oameni mergea la trap. Înaintea ochilor calului care se scutura în răcoarea dimineții, luceafărul scânteia pe bolta purpurie a Răsăritului.

O ciocârlie zbucni din lan și se înalță către cer. Stavru o urmări cu privirile, până ce o văzu căzând ca o piatră. Cu ochii ficși spre locul unde o văzuse căzând, el cântă — în acea limbă universală cunoscută oamenilor care n-au patrie și pe acea melodie ce nu se poate prinde pe hârtie:

*Dac-aș fi o ciocârlie,
Ca ea aș săgeta văzduhul,
Dar n-aș mai veni pe pământ,
Unde oamenii seamănă grâu,
Unde oamenii seceră grâu,
Unde se seamănă și se seceră fără nici un rost!*

II

CHIRA CHIRALINA

În crângul în care căruța celor trei se oprise în sfârșit pentru masa de amiază, Stavru se lăsă rugat de tovarășii lui, care, de o oră, cereau să le istorisească copilăria sa și a surorii sale, pe care o evocase la începutul povestirii lui din pod. Nu-i lipsea pofta de a istorisi, căci sufletul îi era acum dispus să evoce această depărtată amintire, dar așa se întâmplă când vrei să te atingi de zăgazurile ruginite ce opresc trecerea apelor trecutului: îți place să te lași rugat.

Înținși pe iarba moale, cei trei fumau tăcuți, în vreme ce calul păștea iarba și strănuta, mișcându-se cu pași mărunți în juru-le. Stavru se sculă, adună câteva crengi uscate și aprinse focul, și când jeratecul a fost gata, căută în căruța sculele pentru preparat cafea, fierse apa și aruncă în ibricul de aramă zahărul și cafeaua necesară. După care, cu un talent de cafegiu, vărsă lichidul spumos și aromatec în trei filigeane, se așază turcește și începu:

— Nu-mi amitesc nici data, nici vârsta exactă ce aveam în momentul acela. Dar știu că evenimentul cel mai apropiat care urmă dramei ce o să vă povestesc a fost războiul Crimeii.

Copil, mi-aduc aminte de asprimea unui tată, care bătea

pe mama în toate zilele, fără să înțeleg de ce. Mama lipsea deseori de-acasă, se întorcea și iar era bătută, înainte de plecare și după sosire. Nu știam dacă era schingiuită înainte, pentru a o face să plece sau pentru a o reține, nici dacă la sosire era din pricina lipsei ori fiindcă se întorsese.

Mi-amitesc apoi că, în vremea aceea tulbure, lângă tata se afla totdeauna fratele meu mai mare, tot așa de aspru ca și el, iar lângă mama se tânguia soru-mea, Chira, cu patru ani mai în vârstă decât mine și către care mă simțeam atras.

Încet-încet, ceața se risipește, cresc și încep să înțeleg. Și înțeleg lucruri ciudate... Să tot fi avut opt-nouă ani; soru-mea între doisprezece și treisprezece și era așa de frumoasă că mă țineam toată ziua lângă ea, pentru a o privi din cap până în picioare. Ea se gătea de dimineață până seara și mama făcea la fel, căci și ea era tot atât de frumoasă. Dintr-o cutie de fildeș, amândouă înaintea oglinzii, își făceau genele cu chinoroz înmuiat în untdelemn, sprâncenele cu un tăciune de lemn de busuioc, iar pe buze, pe obraji, ca și pe unghii dădeau cu roșu de cârmâz. Și când această lungă operație era sfârșită, ele se sărutau, și spuneau cuvinte de dragoste și începeau a-mi face și mie toaleta. Apoi, toți trei, luându-ne de mână, dănțuiam după moda turcească ori grecească, și ne îmbrățișam. Astfel, formam o familie aparte...

Acum tatăl și fiul mai mare nu mai veneau în toate serile acasă. Erau amândoi caretași, cei mai mari și mai căutați meșteri din tot ținutul; și atelierul lor se găsea în partea opusă a orașului, în cartierul Karakioi, în vreme ce noi locuiam în Cetățuie. Între noi și ei se întindea tot orașul. Casa din Karakioi era a tatălui meu. El avea acolo doi lucrători și doi ucenici cărora le da mâncare și casă.

Mai avea o servitoare bătrână, care se ocupa de gospodărie. Erau șapte. Noi nu mergeam acolo niciodată și eu de-abia cunoșteam atelierul tatei, care mă înspăimânta. În Cetățuie eram la mama. Nu ne păsa de nimic, toată ziua petreceam, iarna beam ceai, vara siropuri și tot anul mâncam bACLAVALE, sarailii, beam cafea, fumam din narghilea, ne găteam și dăntuiam. Era o viață frumoasă...

Da, era o viață frumoasă, afară de zilele în care tata ori fiu-său, sau amândoi deodată, năvăleau în mijlocul petrecerii și zvântau în bătaie pe mama, snopeau cu lovituri de pumni pe Chira și rupeau bastoanele în capul meu, fiindcă acum făceam și eu parte din horă. Cum vorbeam curent limba turcă, ei ziceau femeilor “paceauri” iar mie: “chiciuc pezevenghi”. Cele două nenorocite se aruncau la picioarele zbirilor, le înlănțuiau genunchii și-i rugau să le cruce cel puțin fața:

— Nu obrazii! strigau ele. Pentru numele lui Dumnezeu și al Sfintei Fecioare, nu loviți fața! Nu vă atingeți de ochi! Iertare!

A! fața, ochii, frumusețea acestor două femei! Nu era alta care să le-o întreacă! Ele aveau păr de aur, lung până-n călcâie, pielea obrazului albă; sprâncenele, genele, ochii, negri ca abanosul. Căci pe tulpina românească, din partea mamei, trei rase diferite se altoiseră: turcă, rusă și greacă, după ocupanții care stăpâniseră țara în trecut.

La vârsta de șaisprezece ani, mama născu pe cel dintâi copil, dar în ziua când deschise ochii, nimeni n-ar fi crezut că era mamă a trei copii. Și femeia asta, care era făcută să fie mângâiată și răsfățată, era bătută până la sânge. Dar dacă tata n-o copleșea cu mângâierile, amantii ei o despăgubeau îndeajuns și n-am știut niciodată dacă la

început a fost bătută fiindcă își înșelase bărbatul sau îl înșelase pentru că fusese bătută. În orice caz, trăboiul n-a conținut niciodată la noi, fiindcă strigătele de plăcere alternau cu strigătele de durere; și cum înceta ciomăgeala, râsetele izbucneau pe fețele udate de lacrimi.

Eu făceam de pază, mâncând prăjituri, în vreme ce curtezanii — cu purtări, de altminteri, cuviincioase — stăteau turcește pe covoare, cântau din ghitară și îndemneau pe femei să joace după arii orientale, acompaniate de castaniete și tamburină. Mama și Chira, îmbrăcate în mătase și săgetate de dorinți, jucau danțul batistei, se învârteau, se legănau, se amețeau. Apoi, cu fața îmbujorată de căldură, ele se trânteau pe perne enorme, își ascundeau picioarele în rochiile lor lungi și-și făceau vânt. Se beau lichioruri fine și se ardeau aromate. Bărbații erau tineri și frumoși. Totdeauna bruni, negri, ei aveau o înfățișare elegantă, mustățile ascuțite, bărbile foarte îngrijite, iar părul lor lins ori creț răspândea un miros puternic de unt de migdale, parfumat cu mosc. Erau turci, greci și câteodată români, căci naționalitatea nu juca nici un rol, cu condiția ca curtezanii să fie tineri și frumoși, delicați, discreți și nu prea grăbiți.

Situația mea era foarte ingrată. Nimănui nu i-am vorbit până azi de ceea ce au fost chinurile mele atunci.

Rostul meu era să veghez, așezat pe marginea ferestrei și să preîntâmpin orice surpriză. Asta îmi plăcea mult, fiindcă uram de moarte pe cei din Karakioi, care ne băteau. Dar în pieptul meu se da o luptă între datoria și gelozia mea.

Eram gelos, grozav de gelos.

Casa era așezată în fundul unei vaste curți împrejmuită cu ziduri. Unele ferestre dădeau către această curte, iar

alte, înapoi, erau suspendate deasupra platoului care domina portul. Nu puteai pătrunde în casă decât prin unica intrare din față, dar pentru a fugi, de! musafirii făceau mai puține nazuri, și dacă povârnișul platoului ar fi putut vorbi, câți inși n-a văzut el căutând scăpare pe acolo!

Cățărat pe pervazul ferestrei, stăteam cu ochii pe felinarul ce lumina, toată noaptea, deasupra porții, iar urechea mi-era ciulită să aud zgomotul zăvoarelor ruginite.

Dar țineam să văd deopotrivă și ce se petrecea înăuntru. Mama și Chira erau frumoase de te-nnebuneau. Rochia le strângea talia de le-ai fi trecut-o printr-un inel. Sâni — rotunzi ca doi pepenași. Părul — răsfirat din belșug pe spate și pe umerii goi. Pe frunte aveau o panglică de un roșu aprins, iar genele lungi, clipeau drăcește, parcă pentru a atâta para flăcărilor din ochii aprinși de patimi.

Deseori, în goana lor de a se face plăcuți femeilor, în vorbăria lor neroadă, musafirii deveneau caraghioși. Așa, într-o seară, unul din ei, voind să complimenteze pe mama, zise: “găina bătrână face zeama bună”. Biata femeie, jignită, îi aruncă evantaiul în cap și plânse. Alt invitat, se ridică furios, dădu neghiobului cu tifla și-l scuipă în față. Se luară de piept, răvășiră casa, răsturnară narghilelele. Asta ne făcu să râdem cu lacrimi. Pentru a face pace, mama îi sărută pe amândoi.

Dar aceste sărutări, aceste îmbrățișări, erau un mijloc al ei de a răsplăti tot felul de merite. Pentru o voce frumoasă, pentru o vorbă de haz, un joc iscusit, ea da sărutări, și tot așa făcea când trebuia să înveselească pe un posac, să șteargă urma unei vorbe supărătoare, să potolească un zurbagiu prea gelos, să scoată din încurcătură pe vreun prost.

Chira, pe de altă parte, strălucea în felul ei. Foarte dezvoltată fizicește de la paisprezece ani, ea părea cu doi ani mai mare. Nebunatecă, șireată, cu năsușorul cam încovoiat, cu bărbia ascuțită, cu două gropițe în care zeul dragostei picase două alunițe aproape simetrice, Chira nemulțumea atât pe îndrăgostiții ei, cât și pe mine, cu zburdălniciile, înțepăturile și glumele sale. Ei se așteptau să obțină mult mai mult, iar eu socoteam că e prea darnică.

Ca să nu supărăm pe nimeni, le ziceam musafiri curtezanelor care veneau la noi. Una, două, musafirii îi sărutau mâinile și sandalele. Ea îi trăgea de nas și de barbă, le vărsa sirop pe cărbunii care ardeau deasupra tumbelului narghilelor, le da să bea din paharul ei și apoi spărgea paharul pentru a-i jigni, dar revenea un minut după aceea pentru a depune vârful pletelor ei pe buzele celor jigniți.

Toate astea mă înfuriau, căci iubeam pe Chira mai mult decât pe mama. O adoram și nu sufeream nici o mângâiere ce venea de la altul decât de la mine.

Mi-aduc aminte că într-o seară, spre culmea geloziei mele, nodul de la o sandală a Chirei desfăcându-se în timpul dansului, ea își așază piciorul pe genunchiul unui musafir și-i ceru să-i lege șiretul. Înțelegeți ce fericire pentru norocosul acela! El se execută, prelungindu-și plăcerea cât putu mai mult în vreme ce eu deschideam niște ochi de lup. Pe urmă ticălosul începu să-i mângâie piciorul și chiar pulpa. Și ea, ei bine, ea nu zicea nimic, se lăsa! Atunci, furios, pierzându-mi cumpătul am strigat:

— Tata!... Fugiți!...

Cât ai clipi din ochi, cei doi musafiri încălecară fereastra și dispărură în întuneric, rostogolindu-se pe panta dealului. Unul din ei, un grec, în graba lui, și-a uitat

fesul și ghitara, pe care mama le luă și le aruncă după cele două narghilele ce erau de prisos.

Scena asta a fost atât de hazlie, încât eu, odată trecută mânia, fusei apucat de un acces de râs nebun, căzui de pe pervaz, mă rostogolii pe covor și mă făcui vânat la față. Mama crezu de-a binelea că înnebunisem de groaza sosirii tatei; bieteile femeii sfâșiară aerul cu strigătele lor înfricoșate, uitară de tata și de dracu și se aruncară asupra-mi, deznădăjduite.

— Nu vine tata! am izbutit să le spun în sfârșit, m-am supărat însă fiindcă Chira l-a lăsat să-i mângâie pulpa! Și m-am răzbunat! Asta-i tot!

Bucuria le făcu acum să țipe mai tare și mă bătură strașnic la fund tot sărutându-mă; apoi începurăm să țopăim prin odaie, mulțumiți că ne alesesem, ele cu spai-ma, iar eu cu o urechială sfârșită cu mângâieri.

Doi sau trei ani se scurseră în chipul fericit de mai sus, singurii ani ai copilăriei mele care mi-au rămas clar în amintire. Împlinisem unsprezece ani, Chira avea cincisprezece și eram nedespărțit de ea. O urmăream pretutindeni, ca un câțel, o pândeam când își făcea toaleta, îi sărutam hainele îmbibate de parfumul ei; și biata copilă se apăra cum putea, cu gingășie, crezându-mă nevinovat, deloc pățimaș. Vorbind drept, n-aveam nici un gând precis, nu știam ce voiam, muream de plăcere și mă topeam după ea.

Trebuie să mai spun că, în casa mamei mele, trăiam în iadul dragostei. Totul era dragoste; cele două femei ca și adoratorii lor, toaletele, lichiorurile, parfumurile, cântecele și dansurile. Chiar fuga caraghioasă și dramatică a curte-

zanilor mi se părea voluptuoasă și pasionantă. Numai so-
sirea tatei și bușeala noastră cu capul de toți pereții erau
neplăcute și fără iubire. Dar le primeam ca un preț: prețul
plăcerii. Mama zicea:

— Orice fericire își are latura ei tristă; viața chiar o
plătim cu moartea. De aceea și trebuie s-o trăim. Trăiți-o,
copii, trăiți-o după gusturile voastre și în așa fel ca să nu
regrețați nimic în ziua judecății din urmă.

Conduși de-o asemenea “filosofie” e ușor de înțeles cu
ce grabă ne sileam, și eu, și Chira, să urmărim exemplul
mamei. Având averea ei personală, asigurată în mâinile
fraților ei, contrabandiști de articole orientale, ea își
îngăduia orice plăcere, se făcea adorată, schimba amanții
mai mult sau mai puțin satisfăcuți, tot așa de des ca
rochiile, se lăsa să fie snopită în bătaie de tată-meu, apă-
rându-și numai fața, după care trecea la o nouă distracție.

Ea avea chiar o anumită virtute: când se știa prea plină
de păcat și se temea ca furia bărbatului ei să nu se reverse
asupra noastră, ținea ușa închisă până ce noi izbuteam să
fugim pe fereastră. Pe urmă o deschidea vitejește și încasa
singură și pentru noi.

Când ne întorceam, câteva ceasuri după aceea, o găseam
lungită pe sofa, cu fața acoperită de miez de pâine albă
înmuiat în vin roșu, pentru a vindeca umflăturile și
vânătaiele. Se scula răsând nebunește; și, cu oglinda în
mână, ne spunea, arătându-ne fața tumefiată:

— Nu e așa că nu m-a sluțit prea tare? În două zile
n-o să rămână nici urmă... Și atunci, iar o să poftim
musafiri! Nu moare cineva de-o bătaie!

Ne nelinișteam de trupul ei. Trebuia să fie groaznic, la
vedere. Ea exclama:

— O, trupul! Trupul nu se vede!

Și semnele bății odată vindecate, chefurile reîncepeau vârtos.

În casă nu se făcea nici un fel de bucătărie, căci mamei îi era silă de mirosul cepei prăjite. Era abonată la o locanță vecină, care ne trimitea cele trebuincioase: supe, mâncăruri, prăjituri, creme, în vase de aramă date de mama. O spălătoreasă venea luni dimineața să ne ia rufele murdare din timpul săptămânii și ne lăsa altele curate. Împreună cu bătrânul turc — negustor de pomezi și dresuri — asta e toată lumea pe care o văzui intrând în casă, afară de *musafiri*, firește, care nu erau totdeauna siguri că vor ieși pe unde au intrat. Afară, de asemeni, de tata și de frate-meu, care erau “*musafiri* nepoftiți” și care ne făceau vizite foarte neplăcute. Cum, de mai bine de doi ani, tata nu mai dormea la noi și nu venea decât de trei sau patru ori pe lună pentru a ne cotonogi, casa era liniștită.

Scutite de grijile gospodăriei, cele două femei își petreceau vremea cu odihna, cu baia, cu toaleta, cu siropurile, cu mâncarea, cu narghilelele și cu primirea curtezanilor. Nu uitau nici rugăciunile, dar nu se duceau niciodată la biserică, iar timpul sacrificat lui Dumnezeu era foarte scurt. Mama se scuza, zicând:

— Dumnezeu vede bine că nu-l contrazic: rămân cum m-a făcut... Ascult, supusă, strigătele și poruncile inimii mele.

Chira întâmpina:

— Dar, mamă, nu crezi că se cam amestecă și dracul, câteodată?

— Nu, răspundea ea, nu cred în dracul; Dumnezeu e mai tare ca el. Și dacă suntem cum suntem, e pentru că Dumnezeu o vrea.

Și, desigur, mama era mulțumită de ceea ce Dumnezeu voia ca ea să facă, fiindcă el nu voia lucruri silnice.

El voia, mai întâi, ca mama și fiica să stea în pat dimineața cât le-o plăcea, loc potrivit pentru a ronțai pesmeți cu unt și miere și pentru a bea cafeaua cu lapte.

Dumnezeu le poruncea apoi să se îmbăieze și să-și ungă corpul cu elixir de smirnă, să-și frăgezească obrajii cu abur de lapte, fierbând la foc mic; să-și facă părul lucios cu unt; să-și lustruiască unghiile cu o pensulă înmuiată în esență de anilină de acaju. Era apoi o întreagă daravă cu toaleta genelor, sprâncenelor, buzelor și obrazilor. Și când totul era gata, urmau dejunul, fumatul și siesta. Se trezeau când soarele era la chindie, pentru a arde aromate, pentru a bea siropuri și, în sfârșit pentru a începe marea dandana a zilei: cântecele, dansurile, cheful, care ținea până la miezul nopții.

Mama, era mult mai bogată decât tata; și cu toate cheltuielile nebunești, averea ei, plasată în întreprinderi cam nelămurite, de către frați, îi aduceau venituri atât de mari, încât îi rămânea destul ca să pună deoparte în fiecare lună (tot în mâna fraților ei) banii destinați Chirei și mie.

Eu nu cunoșteam prea bine viața mamei mele. Mi-aduc aminte să fi auzit-o povestind că părinții ei fuseseră hotelieri bogați. Tatăl său, un turc bun și pios, fusese trimis din Stambul cu firman de la Sublima Poartă pentru a deschide un hotel în *Ibraila* către sfârșitul veacului al XVIII-lea, cu însărcinarea de-a primi și ospăta pe toți demnitarii pe care Sultanul îi trimitea în pașalâcul său. El avea trei femei: două grecoaice și o româncă. Româncă a fost mama mamei mele. Celelalte două femei au dat naștere la trei copii, dintre care unul a înnebunit și s-a

spânzurat. Dar mama, ca și frații ei vitregi, nu se înțelegeau în casa părintească decât pentru a o răvăși.

După cât se pare, nimic mai interesant nu se săvârșea în casa asta decât să se adune bani și să se facă rugăciuni la doi Dumnezei, în trei limbi deosebite.

Cei doi băieți se apucară de contrabandă, iar mama, încă foarte tânără, era gata să-i urmeze, când turcul se hotărî, scurt, s-o mărite cu un om aspru și fără inimă, tatăl meu, care se îndrăgosti de ea, “probabil, zicea mama, într-un moment când Dumnezeu se scobea în nas”. Bunicul dădu tatălui meu aur mult și lăsă moștenire mamei o mare parte din averea sa, cu dreptul de a o administra după pofța ei, cu condiția de a rămâne măritată.

Asfel legată de un om pe care îl ura, ea știu să se plece voinței turcului, de teamă de-a nu se vedea deposedată — făcu pe pisicuța, îi câștigă încrederea și, la moartea lui, reuși să-i smulgă averea ce-i era destinată, dând-o apoi în seama fraților, care o adorau.

Atunci începu viața de petreceri, de plăceri și de amoruri nebune, pe care o aveam sub ochi și pe care tatăl meu nu putea s-o împiedice, cu toată brutalitatea lui. Mama i-ar fi făcut bucuroasă un dar din zestrea ei, dacă ar fi vrut să-i redea libertatea, dar el ținea să se răzbune de dezonoarea ce-i făcuse. În ziua despărțirii lor, luând cu el tot ce-i aparținea, tata zise mamei, arătându-ne pe mine și pe Chira:

— Pe șerpii ăștia doi, ți-i las. Ei nu sunt copiii mei, seamănă mamei lor.

— Ai vrea poate să semne și ei tatălui lor? răspunse ea. D-ta ești un om uscat, un mort; împiedici pe cei vii să trăiască. Mă mir că uscăciunea d-tale a fost în stare să zămislească chiar și pe acest neisprăvit, cu care te potrivești de minune, dar nu e fiul meu!

Și biata mamă avea drept să spună că acest mort ne împiedica să trăim. O făcea chiar din ce în ce mai des. Știind că mama ținea la fața ei, ca la viață, el o lovea totdeauna în acest centru al existenței sale; și, în vremea din urmă, nenorocita trebuia să se îngrijească câte opt și zece zile pentru a face să dispară vânătăile și rănilor. În acest timp nu mai putea fi vorba de distracție, nici de-a mai primi *musafiri*. Aceasta o arunca în melancolie, nu ne mai mângâia ca altă dată și, pentru întâia oară, o văzui plângând de deznădejde.

Dar, asemenea deznădejdi o făceau să dorească răzbunarea cu o patimă înzecită, spre a face pe tiran și mai furios; și izbuti așa de bine, că furia lui ne-a fost fatală.

Într-o seară, casa gema de *musafiri*. Erau cel puțin șapte. Mama atârname patru candelabre pe pereți, fără a mai vorbi de policantrul din plafon. A numărat lumânările: erau douăzeci și patru. Lumina era orbitoare.

În ziua aceea chiar, mama chemase un lăcătuș și puse un zăvor mare la poarta masivă a curții, care se închidea numai cu cheia. Astfel asigurată, ea se dădu veseliei celei mai neînfrânate din câte am cunoscut. Cred încă și azi că ea presimțea sfârșitul vieții ei fericite și voia să-l trăiască cu toată intensitatea.

Din cei șapte invitați, trei erau muzicanți greci, renumiți în petrecerile timpului. Deschizând balul, mama dăruie fiecăruia dintre ei o mică pungă de piele cu câte zece galbeni, înveliți în câte o batistă de mătase brodată și le zise:

— Palicarilor! aveți în aceste pungi de cinci ori mai mult decât e dreptul vostru, cântând toată noaptea! Nu vă covârșesc astfel numai din generozitate. În casa asta,

veselia se plătește scump și se poate ca astă-seară să ieșiți pe ferestrele ce vedeți coala. Sunteți sprinteni de picioare?

Și le deschise ferestrele, suspendate deasupra râpei. Palicarii se aplecară peste pervaz, măsurară din ochi adâncimea, cântăriră greutatea aurului, săltând pungile în mâini, și acceptară cu un curtenitor "*Evallah!*" Cântecul, dansul, petrecerea începură.

Cele trei instrumente: clarinetul, piculina și ghitara erau mânuite cu îndemănare. Chira și mama, răsturnate ca niște cadâne pe sofa, ascultau răpite cântecul plângător, apoi tumultuos al doinelor, languroasele manele turcești și pastorale grecești,acompaniate de aplauzele și de vocile bărbătești ale celor patru *musafiri*.

După fiecare cântec, mama servea lichioruri, cafele, narghilele. Două tăvi mari cu cataif și sarailii erau oferite ispititor ochilor celor mîncăcioși.

Cum în seara aceea nu mai făceam de gardă, am dansat cu sora mea, cu mama, singur, și cu amândouă până am amețit. Dansul era cea mai mare pasiune a scurtei mele copilării acasă, precum și un mijloc de-a dobândi de la Chira mîngâierile cele mai nebune. Jocul arăbesc al pântecului, pe care l-am executat singur, a fost așa de bogat în mișcări în seara acestei ultime petreceri, că cei trei muzicanți, care erau cunoscători, mă laudară și mă îmbrățișară cu căldură. Chira era la paroxism. Mama exclamă:

— Ei, da! Țsta e cu adevărat băiatul meu! Nu e nici o îndoială!

În timpul unei pauze, când toți bărbații, stînd turcește pe covoare, fumau zgomotos narghilelele lor, Chira întrebă ce devenise unul dintre adoratorii ei cei mai stăruitori.

— Și-a scrântit piciorul în ultima săritură pe fereastră, răspunse musafirul.

Și în ilaritatea generală, el explică cum bietul om geamea, în momentul ăsta, în patul lui îngrijit de un masor. Povestea puse pe gânduri pe ghitarist, care era scurt și gros. El se duse la fereastră și scrută încă o dată abisul. Un *musafir* îl liniști, spunându-i:

— Nu e prea sus! Cel mult doi metri. Numai că nu trebuie să sari prea înainte, ci să te lași să aluneci încetișor, apoi să te ții dârz când începi să te rostogolești pe panta cea mare. În fundul ei îți vei găsi fesul și ghitara!

Am râs cu toții și dansul reîncepu.

Întâmplarea aceasta se petrecea prin luna iunie, puțin înainte de seceriș.

Înspre curte, ferestrele erau astupate cu draperii grele, pe când acelea care dădeau spre Dunăre n-aveau decât perdele subțiri. Și eram cu toții obosiți când, în dimineața aceea, aurora zvârli albul ei aurit pe geamuri. Ne înăbușeam... Atmosfera era otrăvită de fumul narghilelelor, cu toate aromatele arse. Mama deschise o fereastră și respiră adânc aerul parfumat. Lângă ea, Chira și eu priveam zorile care luminau deja balta cu pădurea ei de sălcii. Apoi, întorcându-se către oaspeți:

— Ei bine, dragii mei, petrecerea s-a sfârșit! zise ea. La culcare!

În momentul acesta zgomotul unui corp căzând greu în curte ne făcu să tresărim, și puțin după aceea se auzi scârțâitul zăvoarelor și țâțânelor de la poartă.

Mama strigă:

— Fugiți! Au sărit zidul!

Și în vreme ce tata și fiu-său zgâlțâiau ușa, musafirii

se zvârliră prin cele două ferestre, uitând toate precauțiile ca și cum îi așteptau saltele de lână. Lăutarii au fost cei dintâi care o tuliră, iar ceilalți îi îmbrânceau de la spate, în ciuda sfatului de a nu sări prea departe. În câteva clipe, casa era goală; cheflirii se rostogoleau unii peste alții pe panta nisipoasă. Dar cât despre a ascunde urmele petrecerii, nu mai putea fi vorba.

Și atunci, vitejește, mama se duse să dechidă. Ea a fost imediat înșfăcată de păr și aruncată la pământ. Fratele făcu la fel cu Chira; și eu, înnebunit de a o vedea pe sorămea așa de crunt călcată în picioare, luai o narghilea și o spărsei în capul nemernicului. El lăsă pe Chira, duse mâna la cap și, plin de sânge, se aruncă asupra-mi. Avea aproape douăzeci de ani și era foarte tare. Mă bătut până se sătură și până mă podidi sângele pe nas și pe gură.

În vremea asta, mama era snopită în bătaie nu alta. Leșinată, cu îmbrăcămintea sfâșiată, cu corpul aproape gol, și tata mai continua s-o lovească. Frate-meu se duse să-și spele capul însângerat și Chira alergă la un sertar, de unde se întoarse cu un pumnal în mână, dar rămaserăm împietriți înaintea grozăviei ce ni se înfățișa ochilor: tata luase o sanda de lemn — pierdută în fugă de vreun musafir — și cu tocul pocnea în față pe biata mamă care de-abia își mai mișca brațele. Fața ei, scăldată în sânge, era o rană.

Chira înaintă pentru a lovi în spate pe barbar, șovăi și leșină. Tata o ridică, o aruncă într-un fel de dulap mare băgat în zid, numit iatac și trase zăvorul. Pe mine mă lăsă sub paza fratelui, care își pansa capul cu o basma, iar el luă pe mama în spate și ieși în curte. După câteva minute, auzii capacul greu al pivniței căzând zgomotos peste nenorocita pa care o închidea astfel ca într-un mor-

mânt. Intrând în casă, el se năpusti asupra-mi cu pumnii strânși și mă săgetă cu ochii în așa fel, de crezui că ultimul meu ceas sunase. Dar nu mă atinse, ci numai zbieră:

— Așa, hai? Spargi capul fratelui tău, iar paciaura de soră-ta voia să măucidă! Ei bine, acum s-a sfârșit cu voi toți!

Ei stinseră lumânările și mă luară cu dâșii. Trecând prin curte, arunca o privire asupra capacului pivniței: un lacăt mare, trecut prin două cârlige, făcea imposibilă o evadare, și am suspinat la gândul că biata mama, rănită, desfigurată, dar trăind încă, era îngropată în acel oribil mormânt, în vreme ce Chira, în iatac, se înăbușea de deznădejde.

Afară, era ziuă. Cărbunarii turci, cu samarul în spinare și cu bastonul ascuțit sub braț, mergeau spre port, la lucru. Și eu unde mergeam?

Ajunserăm la locuința tatei și am fost de îndată pus să învățesc tocila, pe care ucenicii ascuțeau barde și dălți. În jurul meu, claie peste grămadă, zăceau bușteni de stejar, de tei și de plop, printre căruțe desfăcute: roate, bucșe, spițe, oiști, obezi, amestecate cu strujitură.

Până la prânz nu mi-au dat nimic de mâncare. Neobișnuit cu munca, mă istovisem cu totul. Frate-meu mă biciui. Apoi baba îmi aduse mâncare: pâine, măsline, apă.

Partea tristă era că ochii tuturor îmi iscodeau orice mișcare și nu era nici un chip de fugă. După prânz mă puseră iar la învățit, iar când mă înmuiam, frate-meu trecea pe lângă mine și mă izbea cu botforii peste ținloaie. Încinși cu șorturi de piele, ca oricare dintre calfe, tatăl său și el lucrau, forfoteau încoace și încolo, muți, morocănoși, încruntați, în mijlocul unei tăceri triste, în

care nu se auzea decât zgomotul uneltelor. Lămuririle și poruncile erau scurte, reci, ca sufletele lor.

Peste noapte am fost încuiat într-o odaie cu ferestrele zăbrelete. Acolo, pe un mindir așezat la pământ, fără pic de lumină, îmi petrecui noaptea plângând și gândindu-mă la dragile mele făpturi, care erau și mai nenorocite decât mine.

A doua zi, vremea se scurse la fel. Mă chinuia gândul dacă nu cumva cruzimea călăilor noștri va fi mergând până acolo, încât să facă uitare pe cele două femei bătute, bolnave și întemnițate. Spre seară, am hotărât să nu mai plâng și să încerc să fug cu orice preț.

În ogradă zărisem fel de fel de scări, iar în chiliuța mea un morman de spițe, cioplite din gros: în ele sta libertatea mea. Slujnica îmi aduse cina, pâine și brânză, vorbindu-mi cu răutate:

— Ei, ce zici, coconașule? Aici nu-i așa de bine ca acasă, hai? Apoi de, vezi tu, viața nu-i făcută numai din plăceri! Mai trebuie și muncă. He! he! He, he! trebuie să mai muncești!

Mă încuie. Eu ațipii pe dată. Când mă deșteptai, nu se luminase încă. Gândurile mă năpădiră și începui să plâng, amintindu-mi chipul însângerat al mamei. Nu trecu mult, și cocoșii începură să cânte. Se crăpa de ziuă. Toată casa era însă cufundată în somn. Deschisei fereastra, și cu o spiță încovoiai puțin zăbrelele, care nu erau prea groase. O secure era înfiptă într-un buștean, în ogradă. O smulsei și înșfăcai la subsuoară o scăriță, cățărându-mă pe alta, pentru a sări peste zid. Când mă văzui afară, începui să alerg cât mă țineau picioarele pe drumul portului.

Începuse să se lumineze de ziuă, când ajunsei la poalele povârnișului, pe creasta căruia casa noastră dormea som-

nul deznădejdiei. Pentru întâia oară începui să urc prăvălișul acela, pe care până atunci nu făcusem decât să-l cobor în fugi vijelioase.

Ajuns pe muchie, îmi așezai scara și, în timp ce inima zvâcnea neînchipuit de tare, izbii geamul care sări în țandări. Atunci — după o clipă de sfârșeală — auzii glasul blând al Chirei, gemând din închisoarea ei:

— Tu ești, Dragomir?

La chemarea surioarei mele, mă cutremurai și strigai:

— Eu sunt! Am venit să vă scap!

Mă strecurai înăuntru prin spărtură și trăsei zăvorul. Palidă, umflată de plâns, Chira îmi sări de gât, întrebându-mă îngrijorată:

— Dar mama? Ce-i cu mama?

— E închisă în pivniță, trebuie s-o scoatem de-acolo și să fugim!

Ușa casei era închisă cu cheia. Deschisei fereastra și sării în curte. Cu ajutorul securii sfărâmai belciugele și coborâi scara, urmat de Chira. Un miros greu de mucegai, de varză murată și de legume putrede ne trăzni în nas, căci de vreo doi-trei ani nimeni nu mai coborâse în pivniță. Broaștele țestoase mișunau leneșe, și ouăle lor, ceva mai mărișoare ca ouăle păsărelelor, stăteau înșirate de-a lungul zidurilor. În această ticăloșie, mama zăcea de două zile. O găsirăm sculată în picioare, ca și cum s-ar fi așteptat să fie ucisă. Își bandajase capul cu fâșii din zdrențele care mai atârnav de corpul ei măcelărit.

O sprijinirăm să urce scările lunecoase, iar afară, în fața vedeniei ce mai rămăsese din mândra noastră mamă, îi căzurăm la picioare, ca înaintea unei martire. Un ochi se ascundea sub legătură, dar ce era cu el, putea oricine să-și dea seama, judecând după restul trupului zdrobit.

Nasu-i era strivit, buzele spintecate, gâtul și pieptul acoperite de sânge închegat. Măinile-i erau însângerate și un deget strivit. Ea ne ridică de jos și ne spuse cu glasul stins:

— Să fugim cât mai repede! Luați cu voi câte ceva de mâncare!

Intrarăm în casă. Ele se spălară și se îmbrăcară în grabă. Mama își luă lădița cu bani și giuvaiere și scoborârăm încet povârnișul, după ce aruncarăm scărița înăuntru și închiserăm ferestrele prin care atâția dintre *musafirii* noștri își găsiseră scăparea. Fusesse scris se vede ca stăpâna casei să iasă la urmă tot pe acolo!

După un ceas eram pe drumul Cazasului, pierduți în mijlocul holdelor de grâu. La poalele celor două coline care pe vremuri se chemau “tăbii”, mama se opri. Și acolo pe iarbă, între cele două tăbii, care ne ascundeau de drumul mare, mama ne vorbi cam așa:

— Copiii mei... La multe m-așteptam din partea tatălui vostru, dar nu mi-aș fi închipuit vreodată c-o să mă slujească în halul acesta, fără să mă omoare pe loc. Trebuie să știți că ochiul stâng îmi e aproape ieșit din orbită. Pentru mine, asta-i mai rău decât moartea. Dumnezeu m-a făcut pentru plăcerile trupului, așa cum pe cârțiță a făcut-o să trăiască departe de lumina soarelui. Și cum dihaniei ăsteia nu-i lipsește nimic, ca să poată trăi pe sub pământ, tot așa și eu aveam tot ce-mi trebuia, ca să mă bucur de plăcerile vieții. M-am jurat să mă omor, dacă cumva puterea omenească m-ar sili să trăiesc o altă viață decât aceea pe care eu o simt clocotind în sângele meu.

Azi a sosit vremea să mă gândesc la jurământul acela. De aceea vă las... Mă duc să mă îngrijesc, departe. Dacă mi-oi scăpa ochiul și voi izbuti să-mi tămăduiesc urmele rănilor, voi trăi și mă veți revedea. Dacă îmi pierd ochiul, nu ne vom mai regăsi niciodată. Și acum, iată ce mai am de adăugat: tu, Chira, dacă — după cum bănuiesc — nu ți-e dat să trăiești în acea curățenie care vine de la Dumnezeu și aduce mulțumire, să nu fii o cinstită fățarnică, să nu faci pe virtuoasa. Nu-ți bate joc de Dumnezeu, ci fii ceea ce te-a lăsat el — trăiește-ți viața așa cum o simți, fii chiar o destrăbălată, dar o destrăbălată de inimă! E mai bine așa! Și tu, Dragomir, dacă nu poți ajunge om de treabă, fii ca soră-ta și ca maică-ta, fă-te chiar hoț, dar un hoț cu suflet, căci omul fără suflet, dragii mei, e un mort care împiedică lumea să trăiască. E ca tatăl vostru...

Acum, voi o să rămâneți aici, până când o da soarele-n chindie. De-o fi să înceapă vreo ploaie cu trăsnete, să nu vă adăpostiți pe sub copaci, ci ascundeți-vă în groapa cea din coastă. După toacă, vor veni să vă caute doi călăreți, și vă vor lua sub aripa lor. Să știți că aceia sunt frații mei, doi oameni de omenie și de inimă. Eu mă duc la ei, dar pe voi nu vă pot lua, pentru că sunteți încă fără minte și-i puteți da de gol, fără voia voastră. Dacă, până la chindie, frații mei nu vin să vă ia, întoarceți-vă la târg și cereți găzduire, în numele meu, la locanta de unde luam mâncare, dar să nu ieșiți din odaie până n-or veni unchii voștri să vă caute. Și acum, am să vă mai spun un lucru. Trupul nostru e supus tuturor boalelor. Cu voia lui Dumnezeu, nici eu, nici, voi, n-am cunoscut chinurile astea,

dar ele există; și fără de număr sunt cei care pătimesc de ele. În clipele voastre de fericire, gândiți-vă la ei, și pe tot anul, dați o parte din prisosul vostru așezământului în care ei sunt îngrijiți! Eu vă las destulă avere de la frații mei.

Zicând aceasta, ea scoase din besactea două inele, pe care le înnodă într-o batistă de mătase, o vârî în sânul Chirei, ne îmbrățișă lung, lung detot, și plecă, învăluită în mantia ei cu glugă.

După vreo treizeci de pași se întoarse spre noi, își lipi mâinile pe buze, apoi ridică brațul, arătă cu degetul spre cer, se înturnă cu spatele și pieri.

— Ce va să zică asta? o întrebai pe Chira.

— Asta vrea să zică, frățioare, că ne vom revedea în cer! îmi răspunse ea.

De atunci n-am mai știut nimic de mama.

Rămași singuri, uitarăm că eram flămânzi și am plâns, îmbrățișați, până când sfârșeala și arșița soarelui ne amortiră într-un somn binefăcător. Când ne deșteptarăm, ni se păru că nu mai făceam parte din lumea asta. Simțeam că ceva groaznic se petrecuse, dar nu ne dădeam seama dacă eram prada unor halucinații sau dacă nu cumva viața noastră de până atunci fusese numai un vis.

Un lan de rapiță din împrejurimi ne trimitea plăcutu-i parfum pe aripile unei adieri înăbușitoare, iar fluturii, libelulele și bondarii ne chinuiau fără încetare cu veselia lor neîmpărtășită.

Se apropia de toacă... Lunecând spre zări, soarele își potolea strălucirea. Eram îngrijorați și privirile noastre scrutau drumul pustiu în partea în care pierise mama. Ne

urcarăm pe una din tăbii. Departe, pe șoseaua Cazasului, se ridica un nor de praf. După câteva clipe, răsăriră doi călăreți, venind valvăteț și lăsând în urma lor ca o dără de fum. Îmi fu frică și coborâi, de teamă să nu fiu zdrobit sub copitele cailor, al căror ropot ritmic ajungea până la mine. Dar Chira nu mă urmă. Ca înfiptă pe multe, cu fusta fâlfâind, ea își flutură batista și țipă de fericire la sosirea vijelioasă a celor doi bărbați. Aceștia își luară caii de frâu, intrară în lan, le scoaseră zăbalele și-i lăsară să pască între cele două tăbii, care-i adăposteau dinspre drum.

Chira scoborî în goană, își desfășură tulpanul care-i învăluia capul și, cu părul ei de aur curgând peste umeri, se aruncă la picioarele unchilor noștri necunoscuți, care ședeau înaintea noastră, înalți și spătoși, ca doi stejari. Erau doi uriași de același stat, părând să aibă între patruzeți și cincizeci de ani, unul mai voinic decât celălalt.

Pe capetele rase ca-n palmă, purtau turbane. Bărbile și mustățile pleoștite le streșinau gurile. Ochii lor mari scăpărau priviri pătrunzătoare, de neîndurat, dar limpezi și cinstite.

Măinile păroase semănau cu niște labe de urs. Erau ca niște draci negri, învăluiți în ghebele lor, care-i ascundeau de la gât până sub genunchi.

Ei rămaseră câțva timp nemișcați, privindu-ne: pe mine, care înlemnisem în picioare, crezându-mă în fața unor arătări din basme; pe Chira, prosternată la picioarele lor. Apoi își scoaseră măntiile, și abia atunci văzui că erau îmbrăcați turcește: cu ilice, șalvari, brăie roșii. Ceea ce mă înfricoșă însă peste măsură a fost când îi văzui înarmați până-n dinți, ca pe niște adevărați haiduci: cu flinte scurte în țeavă, atârinate de umeri, pistoale și junghere vârate în cingătoare.

În clipa aceasta, firea pătimașă a Chirei izbucni cu repeziciunea unui fulger. Cu o singură rugămintă făcută acestor voinici, ea zdrobi o familie, căzând ea însăși victimă patimei răzbunătoare.

Cel mai vârstnic dintre cei doi inși o ridică de jos pe Chira și o privi în ochi, ținând-o cu mâinile de umeri. O strâmbătură a clăii de păr care-i ascundea gura mă făcu să bănuiesc că dedesubt trebuia să fie un zâmbet. Un surâs mai hotărât se arătă în privirile lui. Apoi, întrebă pe românește, cu un glas tăios și gros:

— Fetițo! ia spune-mi, care din astea trei limbi o știi mai bine: turcește, grecește ori românește?

— Românește, cruce de voinic! răspunse ea dârză, ținându-l cu o îndrăzneală de necrezut.

— Și cum îți zice ție?

— Chira.

— Ei bine, Chiralina! Uite, eu te sărut ca un unchi, dar ferice de omul care ți-o putea mușca cireșele gurii ca ibovnic!

El o îmbrățișă și o împinse către fratele său. Apoi se-ntoarse spre mine:

— Și tu, Dragomir voinice, ce te uiți atât de speriat? mă întrebă el, îmbrățișându-mă.

Iar după ce-și așeză pușca peste ghebă, adăugă:

— Oare ți-e teamă de bărbile noastre?

Se rostogoli în iarbă și mă trase lângă el.

Nu crâcneam o iotă. El stărui:

— Ia spune, Dragomire, poate ți-e frică?

— Da, abia șoptii eu.

— Și de ce ți-e frică?

— De armele voastre, că prea aveți multe.

El izbucni în hohote:

— Ha, ha, ha!... Dragomir flăcăule! Să știi că nicio-dată nu ești prea înarmat, când te-ai stricat cu Dumnezeu și cu dreptatea fapturilor lui. Dar ce înțelegi tu din astea, țâncule?

În clipa asta, Chira căzu în genunchi, își împreună mâinile ca pentru rugăciune și strigă:

— Eu pricep asta!

— Și cam ce pricepi tu, Chiră Chiralină, floare de grădină, tânără tulpină?

— Înțeleg că oamenii sunt răi și că tu îi pedepsești!

— Bravo Chiralină! strigă el, pocnind din degete. Dar, ce? Nu cumva inimioara ta nutrește vreo răzbunare?

— O sfântă și dreaptă răzbunare! Și vorbind așa, ea ridică greaua flintă, o sărută și strigă: S-o descarci, chiar astă-seară, în pieptul tatii! Și fratele tău să judece pe frăține-meu cel mare! Faceți ce vă rog, pe toți sfinții, în numele mamei care ne-a părăsit! Răzbunați doi orfani și mă voi robi vouă! Mă veți lua cu voi!

Unchiul îi luă arma din mână, se întunecă la față și vorbi:

— Chiră... Dumnezeu a greșit, făcându-te femeie! Când îmi vorbeai de răzbunare, mă gândeam le vreo păruială pe care tu o doreai vreunui îndrăgostit ce te-ar fi sărutat fără voia ta. Dar tu grăiești lucruri la care noi ne gândeam mai dinainte... așa că verși ulei peste foc... Spune-mi, fiica iadului, adăugă el după un răstimp de gândire, n-ai să mori de groază astă-seară, când vei vedea capul tatălui tău sfărâmat în bucăți?

Cu ochii peste măsură de mari, aprinsă la față, Chira răspunse:

— Am să-mi înmoi mâinile în sângele lui și-am să mă spăl cu el pe față!

Unchiul încruntă din sprâncene și rămase cu privirile țintite pe discul de pară al apusului, ca și cum ar fi ascultat la cavalul unui cioban care plânge în depărtare. Apoi începu să vorbească grecește cu fratele său, scâlcind vorbele, pentru a le face și mai de neînțeles.

În preajmă, caii ronțăiau iarba, strănutând, blânzi ca doi miei, pe când cele două tăbii se întunecau în noaptea care începuse să ne învăluie.

Tăceam... Răcoarea nopții înfioră pe Chira. Vorbind mereu în șoapte, unchiul ne înveli în cele două ghebe. Rămaserăm așa până se făcu întuneric beznă. Atunci, cei doi bărbați se ridicară. Cel mai vârstnic vorbi surorii mele:

— Ei bine, Chiră Chiralină, șarpe ce-nvenină, pui de curvishină: fie cum ai spus! Dorința ta mi-a înfierbântat sângele. Vom încerca, chiar astă-noapte... Dar pentru asta, tu și frate-tău ne veți sluji drept nadă.

Chira îngenunchie și-i sărută mâna. Făcui la fel, luând mâna celuilalt, care mă întrebă:

— Și tu, Dragomire, ceri răzbunarea?

— Îi urăsc, și pe tata, și pe frate-meu! răspunsei.

Cel mai bătrân sări pe cal și ridică pe Chira, așezând-o dinaintea lui, de-a curmezișul, pe când mezinul mă așeză la spatele lui, legându-mă cu o curea de el. Ieșirăm la pas din lan, dar pe drumul neted cel dintâi își împintea biviul, care o tuli ca vântul, urmat la vreo douăzeci de pași mai îndărăt de al nostru.

Am gonit așa, cam cât ai fuma o țigară. Ajunși la marginea târgului, cârmirăm la stânga pe-un drumeag care ducea drept la Dunăre. Timp de câteva minute goana vijelioasă a cailor mă făcu să cred că nu un cal mă purta în spinare, ci însuși dracul. Sub blânda cernere a lunii, care arginta calea, pletele Chirei, ieșite de sub ghebă, fluturau în vânt ca un fuior desfăcut.

Curând după asta, începurăm să scoborâm un povârniș, iar când fluviul apăru în întregime, ca o panglică strălucitoare, caii își încetiniră goana, apoi se opriră deodată în preajma unui crâng de sălcii. Ne găseam la locul numit Catarg, cam la vreun ceas de drum cu piciorul departe de port și de casa noastră. Fără să descalece, cei doi oameni se apropiară și schimbă câteva cuvinte pe care nu le-am putut înțelege, apoi, cel mai vârstnic, vârî două degete în gură și fluieră o dată lung, puternic, iar după o clipă încă de două ori mai scurt.

Pe dată, dintre sălcii apăru un turc bătrân, cu barbă albă, care se apropie, târșindu-și târligii și făcu o temenea, cu brațele încrucișate pe piept.

— Bună seara, Ibrahim! îi răspunseră unchii mei, pe turcește.

El luă caii de căpestre și noi îl urmarăm. Nu departe, de cealaltă latură a salciilor, era un bordei, năruit de revărsările apelor. Bătrânul era pescar de raci și bostănar. Cea de a treia meserie, cred că i-o ghiciți lesne. El legă caii sub un șopron de stuf și intră în coliba lui, urmat de unchiul cel mai bătrân, care, apoi, ieși singur, luă pe Chira în brațe și plecă grăbit. Fratele lui făcu la fel cu mine. Și, ducându-ne ca pe niște prunci, cei doi bărbați se îndreptară spre port, de-a lungul țărmului. Picioarele li se afundau în clisa moale. Vreascuri trosneau sub pașii lor.

Ajuns sub povârnișul locuinței noastre, începurăm să urcăm. Casa era cufundată în beznă. Băgarăm de seamă că fereastra cu geamul spart fusese astupată cu scânduri bătute în cuie. Unchii își încordară auzul, apoi desprinseră scândurile cu lovituri de pat de pușcă și intrară în casă.

Cel mai în vârstă ne spuse:

— Noi o să ieșim în ogradă și-o să ne ascundem în pivniță. Vom rămâne acolo, atât cât va fi nevoie, chiar până mâine dimineață. Închideți fereastra, aprindeți șase sau opt lumânări, mâncați ceva și culcați-vă îmbrăcați pe divan... Auziți? pe divan și fără să stingeți lumina! Dacă ei vin și încep să vă cerceteze, răspunde-ți-le ce voii: n-au să vă plictisească mult timp. Dar să lăsați desfăcute perdelele ferestrelor care dau spre curte! Asta-i foarte însemnat și să nu uitați să stați pe divan!

Cu aceste cuvinte, săriră pe fereastră.

Ah, ce noapte plină de chinuri! Dacă-ar fi să trăiesc o mie de ani, și în ceasul morții tot mi-aș aduce aminte de clipele de groază.

Uram de moarte pe hainul meu tată, ca și pe blestema-ta făptură care-i semăna, și doream din tot sufletul să-i ia dracul pe amândoi! Ei, dar să vrei moartea cuiva e o chestie de ură, câtă vreme să iei parte la execuția lui, trebuie să ai... ce trebuie să ai? Nu mai știu nimic... Voiam să zic că trebuie să fii crud, dar sunt încredințat că Chira nu era crudă.

Atunci? Cât e de trist să fii om și să înțelegi viața mai puțin chiar decât lighioanele. De ce e cu puțință ca mila să stea alături de ură? Și pentru ce iubim? Și pentru ce ucidem? Pentru ce ne frământăm simțăminte care dăunează altora și chiar nouă înșine?

După ce am rămas singuri și lumânările fură aprinse, prima mea grijă a fost să caut în ochii Chirei. O regăsii la fel de neîmplănită în setea ei de sânge. Era în culmea fericirii, ca și cum ar fi fost vorba de o sărbătoare. Se îmbracă într-o rochie decoltată și se sulemenii, de parcă și-ar fi așteptat *musafirii*, îngânând neîncetat un cântec.

Pe umărul obrazului stâng avea o vânătaie de mărimea unei nuci.

— Sărută-mă aici tare! îmi spuse ea. În astă-seară, o descărcătură de pușcă o va face să dispară!

— Chiro, o întrebai, sărutându-i rana, n-ar fi mai bine să chemăm pe unchii noștri... și să plecăm cu ei?

— Nu! strigă ea. Mai întâi trebuie ca ucigașul mamei să-și ia răsplata! Pe urmă... vom pleca.

— Dar asta trebuie să fie cumplit de văzut!

— E neînchipuit de frumos! urlă ea, deschizându-și brațele și strângându-mă la piept.

Clipele treceau grele, copleșitoare, ca sub stăpânirea unor visuri rele. Mă hrăneam cu nădejdea că tata și fratele meu nu vor veni în noaptea asta și nici în cele ce vor urma și că unchii, plictisiți, vor părăsi gândul răzbunării.

Dar menirea ursitelor e mai tare ca dorința noastră și cine știe dacă voința Chirei nu era chiar voința lor?

Ea alergă de la oglindă la ferestre, privindu-se și ascultând în noapte, își săruta cosița, se juca cu vâlul ei, apoi se aruncă pe pernele divanului, răsând ca ieșită din minți. Deodată căzu pe gânduri, se ridică, trecu într-o odaie de alături și reveni cu un mic pumnal.

— Vezi tu asta? îmi spuse în șoaptă. Dacă dai de gol pe unchii noștri, am să mi-l vâr în inimă. Și tu vei rămâne singur! Ți-o jur pe mama!

Mă cutremurai. Gândul ăsta nu-mi venise încă. Mă rugai:

— Pune-l la loc, Chiro! La rândul meu, îți jur și eu pe mama, că n-am să scap o vorbă.

Cu toate acestea, ea ascunse pumnalul în sân.

De-abia avu timpul să-l ascundă, că țâțânele porții scrâșniră ca într-o plângere dureroasă, care răsună în suf-

letul meu ca un urlet de agonie. Chira se cutremură, ochii îi scânteiară și se azvârli pe divan, la dreapta mea, șoptindu-mi la ureche.

— Să nu te uiți spre ferestrele curții, deloc, deloc!...

Cheia scârțâi în broască. Înmărmurit, pironit lângă Chira, văzui pe tata apărând, urmat de fiu-său, cu fruntea încrețită și pumnii strânși.

Nu avu timpul decât să ne întrebe, arătând fereastra sfărâmată dinspre vale:

— Cine a stricat asta? Unde-i maica voastră?

Două detunături, slobozite aproape deodată, țândăriră geamurile, cutremurară casa și umplură odaia cu un fum gros, care mirosea a cârpă arsă și a praf de pușcă. Lipit de pieptul Chirei, în clipa aceea grozavă nu putui să văd altceva decât pe fratele meu prăvălindu-se pe spate și pe tata azvârlindu-se pe fereastra dinspre port. Închisei ochii, aproape înăbușit, dar îi deschisei pe dată ca să văd, la pământ, pe fratele meu cu capul în bucăți, ca un pepene sfărâmat de zid, și pe cei doi unchi, aplecați peste fereastra prin care scăpase tata, descărcând patru focuri de pistol pe urma lui.

Chira îmi dădu drumul și sări în mijlocul odăii, strigând:

— Nu l-ați nimerit! L-ați scăpat! Doar urechea stângă i-ați rupt-o! Drept orice răspuns, ei stinseră lumânările, și mezinul ieși în ogradă, în vreme ce bătrânul ne împinse spre intrare. Ne așeză pe un divan, în ituneric, și ne spuse:

— Vă sărut, Chiralino și Dragomire, poate pentru cea din urmă dată. Tatăl vostru e al treilea om care-mi scapă, și — dacă e să-mi cred ursita — moartea mea e dat să-mi vină din mâna celui de-al treilea dușman care îmi va fi scăpat din bătaia puștii pe lună plină. Negreșit, am să-mi

apăr pielea pe cât voi putea, dar... ce ți-e scris, în frunte ți-e pus! Și-acum ascultați-mă: stăpânul hanului, de unde mama voastră lua mâncare, va veni în curând să vă ia. La el veți avea două odăi și tot ce vă trebuiește. Măine o să vină aici să vă ia lucrurile voastre. În casa asta să nu mai călcați niciodată.

— Dar nu ne luați cu voi? întrebă Chira, cu glasul tremurând.

— Nu, n-am dreptul ăsta... Viața noastră e grea și voi sunteți crescuți în puf.

— Apoi, atunci, tata are să ne omoare...

— N-are să vă omoare. De altfel, n-are să treacă mult și avem să-l călcăm iarăși, și atunci nu are să ne mai scape; într-un fel sau altul, el va pieri, căci noi suntem doi, iar el e unul singur. Așadar, trăiți după cum vă e voia, și faceți ca și cum nu ne-ați fi cunoscut vreodată; ne vom revedea numai după ce-o pieri câinele. Dacă, din când în când, veți dori să ne aflați de sănătate, dați-vă pe lângă hangiu și șoptiți-i numele meu: Cosma. El vă va spune ce-o ști. Dar mai multe va ști să vă spună despre noi Ibrahim, pescarul de raci de la Catagați, pe care, de-l auzi strigând pe sub ferestrele voastre: "Raci! racii vii, raci!" să vă scoborâți și să-l urmați până afară din cetate. Să știți că el va aduce totdeauna câte o veste din partea noastră. În sfârșit, dacă dregătoriile vă vor cerceta despre cele ce s-au petrecut în noaptea asta, spuneți tot ce-ați văzut, dar să nu spuneți ce gândiți și... să nu gândiți nimic!

Tăcu... În curte răsunară niște pași: hangiuul intră. Amândoi unchii ne-au sărutat și au dispărut. Curând apoi plecarăm și noi.

Hanul se afla la vreo cincizeci de pași depărtare de

casa noastră și era, de asemenea, așezat pe același dâmb. Dar câtă deosebire între podoaba odăilor noastre și cele ce ni se dădură aici, cu toate că fuseseră alese printre cele mai bune.

Am plâns în hohote. Din fericire, camerele dădeau înspre Dunăre și comunicau între ele.

Înaitea flăcării fumegânde a unei singure lumânări, printre mobilele acelea sărăcăcioase, scoarțele urâte și roase, Chira se azvârli îmbrăcată în pat, văzu zădărnicia răzbunării ei și plânse mai amarnic decât mine.

Înspăimântat de a mă ști singur în odaia mea, cu privilegiile împânzite de spaimă, luai o pătură și mă culcai pe divanul surorii mele. Adormii în curând, zdrobit de cele trei zile de zbucium, lăsând lumânările aprinse și pe Chira în lacrimi.

Cu toate astea, a doua zi de dimineață, când cele dintâi raze ale soarelui năvăliră în odaie, aceasta îmi păru mai frumoasă și am fost chiar mulțumit. Dar gândul că pot da ochi cu tata mă îngrozea. Deșteptai pe Chira, care dormea, și i-am propus să fugim. Ea gândea la fel. Ședea pe marginea patului, ca prostituată, cu ochii roșii, cu fața umflată de plâns. Am crezut că o năpădeau părerile de rău și o întrebai dacă de-asta era tristă:

— Nu, îmi răspunse ea, sunt amărâtă că tata a scăpat! Dacă ar fi cu fiu-său, am fi acum în casa noastră. Sărăcia de-aici mă îngrozește!

Ea își roti ochii disprețuitori prin odaie. Ieșirăm. Înaintea ușii, în răcoarea dimineții, hangiul fuma din narghilea. El se ridică și ne făcu o temenea:

— Aș putea să știu ce vă face să ieșiți atât de dimineață? ne întrebă el, foarte cuviincios, pe turcește.

— Abu-Hassan, mi-e teamă de poliție și de tata, răspunse Chira în aceeași limbă.

— Atâta vreme cât veți sta liniștiți în casa mea, eu răspund de viața dumneavoastră, domnișoară. Și trăgând cu ochii îndărătul lui, adăugă în șoaptă: Doar pentru asta sunteți aici!

Niciodată n-am știut ce era cu omul acesta, nici legăturile pe care le avea cu familia mamei mele. Știu însă că, în adevăr, nimeni n-a venit să ne tulbure cât am stat la el și nici tata nu s-a mai arătat. Totuși, cum noi ne temeam să nu fim surprinși în ziua aceea de tata, am ieșit din han, și atunci începu pentru noi viața cea mai frumoasă și tristă, care ținu o lună încheiată, bogată în lumină și hoinăreli.

Felul acesta de-a trăi ne uimi ca ceva cu totul nou, o voluptate necunoscută. Era o altă viață: două păsăruici care scăpaseră din cușcă și-și încercau puterea aripilor, avântându-se însetate spre soare!

Hanul avea o ieșire dosnică, foarte murdară, dar cât se poate de potrivită pentru noi, căci ea ne îngăduia să plecăm și să venim fără să fim văzuți. Era o porțiță care dădea pe o scară tăiată chiar în mal, spre port. Scara aceasta scobora pe sub ferestrele noastre. Când ne mai obișnuirăm cu noua noastră stare, spuneam râzând că aici era mai bine chiar decât acasă, unde povârnișul de sub ferestrele mamei n-avea nici urmă de scară.

Dimineața, după ce gustam câte ceva, o luam razna și nu ne întorceam decât la amiază. Mâncarea ne-o aducea chiar în odaie. După-amiezile, iarăși le petreceam afară. Cum secerișul se sfârșise, Chira găsea o plăcere nespusă să adune spice de grâu și să le dăruiască bietelor spicuitoare ce se îngheboșau prin miriști. Uneori ne alungam

prin pârlloagele unde pășteau mii de oi, a căror masă se mișca fără încetare, lăsând în urma ei pământul acoperit cu bălegar și smocuri de lână agățate pe scaieți. Babe treceau de la scai la scai, culegând lâna lăsată de ele. Făcurăm și noi la fel, dăruindu-le rodul ostenelilor noastre.

Odată, împinserăm hoinăreala până la cele două tăbii, unde ne părăsise mama, și de-abia atunci descoperirăm că, în seara plecării cu unchii noștri, uitasem acolo legătura cu de-ale mâncării, pe care-o luaserăm de acasă. Căinii fără căpătâi o sfâșiaseră și mâncaseră tot ce conținuse. Din ea nu mai rămăseseră decât zdrențe.

Ne năpădiră lacrimile. Amintirea dezastrului nostru ne apăru sub o lumină cu atât mai tristă cu cât noi eram pe cale să-l uităm, și clipele acestea de copilărească durere se împleteau fără nici o zăbavă cu ceasurile de negrăită fericire care ne umpleau sufletele.

Crescuți în “puf”, după cum spusese unchiul Cosma, flori de seră, noi nu cunoșteam decât desfătărilor de sub acoperișul mamei: jocuri, cântece, răsfățări și belșugul hranei. O, erau frumoase acele zile! Dar acum noi descopeream că mai există și un “afară”, iar acest “afară”, bogat în lumină, îmbălsămat de miresme sălbatice, avea un farmec nebănuț.

Până atunci nu știusem ce înseamnă să alergi după un fluture, să mângâi o lăcustă verde, să prinzi un bărzăun, să ascuți viersul cântătoarelor în largul lor necuprins, greierul nevăzut în pâcla inserărilor învrăstându-și țărâitul cu îndepărtatul caval al ciobanului, să vezi albine ieșind de-a-ndăratelea dintr-o floare, habar n-aveam de înfiorarea pe care o încearcă inima atunci când trupul ți-e mângâiat de alintările molcome ale vânturilor de vară, care hoinăresc pe întinsul lanurilor.

Am cunoscut toate acestea; și gustul dulciurilor casei a fost uitat. Uitate, de asemenea, înfrigurarea danțurilor, fumul de narghilele și mireasma aromatelor. Uitat a fost până și chipul desfigurat al mamei și setea noastră de răzbunare! Fața Chirei se arămi în scurt timp, și nicicând o fată mai frumoasă n-a cutreierat câmpiile cu ochii înrouați de dragoste, cu părul fluturând în vânt ca o flamură, cu fusta indiscret ridicată, cu sânii oferiți Zeului Soare!

În vremea asta, în mahala se înrădăcină un zvon: se zicea că, neîndoios, cei ce ucisese pe frate-meu și tăiaseră urechea tatii nu putură să fie decât ibovnicii mamei. Ba, lucrurile meraseră până acolo, încât erau arătați, pe nume, ca ucigași, doi dintre musafirii, care, printr-o ciudată întâmplare, se imbarcaseră pentru Stambul în chiar noaptea crimei. Înțeleseserăm atunci că tata nu crâcnise o vorbă despre taina crimei și nu dăduse nici o jalbă.

Liniștiți, oarecum, de nepăsarea în care ne învăluia, ne reluarăm hoinărelile cu mai mare avânt, dar deodată Chira păru că începe să se plictisească. Vezi dumneata, draguții de musafiri începuseră a da târcoale în preajma noii noastre locuințe și a face serenade sub ferestrele dinspre port, pe unde trecătorii erau foarte rari. Cățărați ca niște draci pe treptele scării care se năruia mereu, ei deveneau din ce în ce mai numeroși. Și era nespus de hazliu să vezi roiul acela de oameni, caraghios înșiruiți pe povârnișul malului, behăind, amestecând melodiile instrumentelor lor într-o cacofonie înspăimântătoare, înjurându-se ca niște derbedei de bălciuri și câteodată rostogolindu-se la vale ca niște saci cu lut.

Ne înveselea nespus priveliştea gloatei acesteia de nebuni, care laolaltă cerşeau câte-o “întâlnire”; Abu-Hassan le făcu chiar cinstea unor ciubăre cu apă rece, ca să-i mai răcorească, dar dragostea-i mai puternică decât apa şi ei nu se dădură bătuţi, ci continuară să ne... distreze.

Ca să-i turbeze şi mai tare, Chira îşi reluă gătelile şi cochetăriile ei, aşa că în chipul acesta eu îmi urmau singur hoinărelile de dimineaţă. O făceam bucuros, dar nu mă mai îndepărtam ca altă dată. Dunărea mă mai atrăgea cu o putere covârşitoare. Aveam unsprezece ani trecuţi, şi nu cunoşteam încă bărcile acelea ale căror vâslaşi cântă cu duioşie, furaţi de unda apei.

Pe vremea aceea, portul nu avea chei şi puteai înainta în apă zece şi chiar douăzeci de paşi, până ca ea să-ţi ajungă la piept. Ca să te urci în vreo luntre, trebuia să treci pe punţi mici de lemn. Vasele cu pânze, ancorate la adânc, îşi frecau pânțele de pontoanele care sprijineau un capăt al podului celui mare, durat din bârne şi dulapi. Un furnicar de hamali turci, armeni şi români, cu saci în spate, se duceau şi veneau în goană pe punţile acestea care se ncovoiau sub greutatea lor.

La început privii de departe la mişuneala aceasta, pe urmă mă amestecai printre plodurile celor patru ori cinci seminţii care locuiau oraşul şi prinsei gustul jocurilor. Îmi plăcea mai ales să-i văd bălăcindu-se în apă, goi ca nişte drăcuşori oacheşi. Râvneam chiar să mă scald laolaltă cu ei, dar mi-era teamă când îi vedeam bătându-se în apă şi ţinându-se — unul pe altul — cu capul la fund, gata să se înăbuşe.

Într-o zi scoaseră la mal pe un mic lipovean, bălan ca şi mine, care aproape se înecase şi nu mai răsufla.

Din ziua aceea îi părăsii şi începui să contemplez bar-

cagii tolăniți în luntrele lor, care trândăveau la soare, fumând și mormăind frânturi de cântece. Odată, mă rugai chiar de unul din ei, pe turcește, să mă plimbe puțin pe apă. El îmi răspunse că pentru ca să te poți plimba cu luntrea, trebuie să plătești câteva parale. De unde eram să știu eu ce-i aceea să ai parale la tine și să... plătești. Barcagiul mă făcu "prost" și-mi tălmăci că el își câștigă pâinea purtând oamenii pe apă. Și pe când îmi vorbea, privea îndărătul meu, făcea cu ochiul, apoi, căutând la hainele mele noi, exclamă:

— Ah! copiii ăsta de bani gata! Habar n-au măcar că trebuie să ai parale pentru ca să poți trăi!

Atunci mă întorsei și dădui cu ochii de un turc bătrân, frumos și cu haine strălucitoare, care se ținea la o oarecare depărtare, sprijinit într-un baston noduros de corn și care asculta convorbirea noastră.

Îmi făcu semn cu degetul și îmi spuse:

— Tu ești turc? Vorbești foarte bine turcește.

— Nu, sunt român!

Mă cercetă îndelung, cu blândețe și bunăcredință, dar nu i-am răspuns la toate întrebările. Cu toate acestea, mi-era drag... Vai! pentru ce n-am putut să-mi dau seama de nenorocirea care mă pândea?

Înaintea mea ședea ființa îngrozitoare care mi-a sfărâmat viața mea și pe cea a Chirei: Nazim-Efendi, proprietar de corăbii și furnizor de marfă pentru haremuri, ca atâția alții de pe vremea aceea.

Monstrul s-a purtat cu mine, cum nu se poate mai bine: serios, liniștit, cuviincios.

Despărțindu-se și îndreptându-se spre luntrea lui tapisată, îmi spuse cu un aer nepăsător:

— Dacă din întâmplare îți vine poftă să te plimbi pe apă, singur sau cu sora ta, vă dau cu plăcere barca mea!

Își strigă luntrașul, un arab, îi dădu poruncă și plecă pe fluviu. Eram cât se poate de bucuros de această bunăvoință și-mi părea chiar rău că nu mă folosisem pe loc de ea. Mi-era teamă că n-am să-l mai întâlnesc și că am scăpat chilipirul.

Fugii cât mă ținură picioarele spre han și urcai treptele malului, trimițând sărutări Chirei care ședea la fereastră.

— Nu ești deloc drăguț, îmi spuse ea. Tu te duci la joacele tale și pe mine mă lași singură, aici, să mă plictisesc!

— Măine ai să te distrezi ca o prințesă, în luntrea unui bei! izbucni eu, sărutând-o.

Și, pe nerăsuflăte, îi povestii minunea pe care o descoperisem.

Ah, pentru ce n-a fost măcar ea mai înțeleaptă, mai cunoscătoare decât mine în răutățile omenesci?! Chira sorbi cu un nesaț vorbele mele și se zăpăci într-atât, încât — în dorința ei de a se plimba mai repede pe Dunăre într-o luxoasă luntre cu pânze — nu putu închide ochii toată noaptea.

A doua zi dimineța își pierdu vremea cu găteala ei și a mea. Către amiază ne scoborârăm pe țărmul apei. Arabul era acolo cu barca lui, dar bătrânul lipsea. Chira îl întreabă, îndrăzneță:

— Ai primit poruncă să ne plimbi?

— Da! răspunse acesta, ridicându-se în picioare. Pe când o urmam, auzii un vâslaș în urma mea, spunând vorbele acestea, de care mi-am adus aminte în nefericirea mea de mai târziu:

— Ce mai vânat!

I le spusei Chirei și-o întrebai de rostul lor.

— Niște proști! făcu ea.

Sufla pe Dunăre o adiere de vis. Pentru întâia dată ne bucuram de plăcerile unei asemenea legănări.

Pânzele se umflau puțin sub bătaia ușoară a vântului. Totuși țărmul se depărta și deodată începurăm să săltăm pe valurile din larg. Pe Chira o cuprinse frica.

— Nu mai vâsli spre mijlocul gârlei! Întoarce la mal!

Arabul cârmi. Revenirăm la mal. Pe multe, casa părintească apăru într-o tristă pustietate, iar în apropierea ei se vedea hanul cu ferestrele deschise de la odăile noastre. Luntrea le depăși încet, precum și furnicarul portului, nenumăratele corăbii, șlepuri și pontoane. Când ajunserăm la capătul celălalt al cetății, șalupa se îndreptă spre o punte singuratică și acostă. Pe mal, turcul ne aștepta în picioare. El făcu câțiva pași, salută pe Chira cu o lungă închinăciune și-o ajută să sară pe țărm. Aceasta o încântă. Bătrânul avea mlădiere în mișcări, o purtare elegantă cum noi nu văzuserăm încă la zăpăciții noștri de musafiri.

Ah! biata inimă omenească! Cu ce ușurință se avântă pe făgașurile bucuriei! Cât suntem de orbi! Nici azi nu înțeleg cum s-a făcut că n-am găsit suspectă prezența turcului la sosirea noastră, ca și lipsa lui chibzuită la plecarea din port.

Da data aceasta se purtă și mai cu dibăcie. Înaintea liniștei, cuviinței și părului său alb, Chira merse până acolo încât îl rugă să ne arate corabia lui. Atât aștepta și el, dar se vede că era prea sigur de prada lui și îi răspunse într-o turcească din cele mai alese:

— Nu imediat, încântătoare duduie! Corabia mea e ancorată de cealaltă parte a Dunării, pe brațul Măcinului, unde încarcă mărfuri, și cum mata nu ești învățată cu clătinarea valurilor, poți să te îmbolnăvești. Dar în curând îți voi satisface curiozitatea. Până atunci sunt foarte fericit

că pot să-ți pun la îndemână luntrea mea, și aş fi cum nu se poate mai măgulit să vă văd folosindu-vă de ea.

După ce termină, ne salută cu un adânc salamalec, care făcu să-i onduleze veşmintele de mătase, îşi duse mâna la frunte, la buze şi la inimă şi se urcă în barcă.

Plăcerea aceasta nouă ne luă minţile. Uitarăm de mamă, tată, unchi, *musafiri* şi chiar de Dumnezeu. Ne dădurăm cu trupul şi sufletul în mrejele protegitorului nostru. Trei zile de-a rândul ne plimbarăm pe valurile Dunării, încumetându-ne din ce în ce mai departe. Într-o zi, barca se îndepărtă atât de tare, încât, fără să băgăm de seamă, ne pomenirăm de cealaltă parte a fluviului. În sfârşit, curiozitatea noastră fu potolită — ne urcarăm pe corabie. Era mare şi nouă. Mirosul de catran ne aţâţă nărilor, iar din toate lămuririle pe care arabul ni le dădu despre rostul pânzelor, catargurilor, a puzderiei de funii n-am înţeles mai nimic.

Nazim Efendi ne primi în caftan şi în papuci, în bogata lui cabină-salon, aşezată lângă catargul din faţă.

Niciodată nu mai văzusem atâta bogăţie de covoare orientale, de arămării, perne cusute în fir de aur, muşarabiehuri în miniatură şi nesfârşite panoplii cu arme: arce, buze, hangere, pistoale, iatagane, toate în filigrane cu încrustări de aur, argint şi fildeş. Parfumuri cu mirosuri necunoscute ne îmbătau simţurile. Pe pereţii acoperiţi cu covoare se răsăreau, la locul de cinste, portretul sultanului Abdul-Medjid şi însemnele Turciei, cadre cu versuri din *Coran*, într-o frumoasă scriere arabă şi chipuri de odalisce, de o frumuseţe uimitoare, care atraseră luarea-aminte a Chirei.

— Cât sunt de frumoase! se miră ea.

— Şi dumneata eşti tot pe-atât de frumoasă, domnişoară! o linguşi turcul.

Ni se dădură baclavale gustoase, cafea în filigene măiestre și nemaivăzute narghilele, cu tumbacul parfumat.

Gazda noastră a fost foarte măgulitoare, veselă și cum nu se poate mai bună. O cercetă discret pe Chira asupra părinților noștri și — fără să-i spună tot — ea îi dezvălui mai mult decât trebuia. Mai ales se grăbi să-i spună că-i plăcea să danseze, și Nazim Efendi, încântat de chipul cum își petrecuse ziua, se sculă și ne dădu drumul, adăugând:

— Dacă vă place dansul, aici puteți dansa oricând!

După care am fost trecuți pe țărmul românesc.

Eram mândru și mulțumit de descoperirea mea. Nu bănuiam nimic. Chira era încă mai mulțumită decât mine, și mai puțin bănuitoare. Părăsisem toate obiceiurile noastre de mai înainte, toate înclinările. Viața ne-a fost absorbită cu totul de corabia blestemată. Luntrea ne ducea în fiecare zi într-acolo, și nu mai dădeam pe-acasă decât pentru a dormi și mânca. Mai mult: Chira nu-și mai găsea veșmintele destul de bogate, iar odăile noastre îi deveniră de nesuferit. Era nerăbdătoare ca unchiul Cosma s-o sfârșească odată cu tata, ca să poată intra în stăpânirea casei și a averii ei, să ajungă o cocoană elegantă și să primească și ea — nu *musafiri*, ci de-alde Nazim-Efendi! Sărăcuța!

O săptămână încheiată băturăm cabina turcului, jucărăm și petrecurăm. Deveniserăm prieteni și nu ne mai rușinam de nimic. Chira se jura că “omul ăsta era un adevărat tată!”. El scotea de prin lăzi veșminte neînchipuit de frumoase de odaliscă și le plimba pe dinaintea ochilor noștri uluiți. Într-o zi chiar o făcu pe Chira să se îmbrace cu unul. Ea părea o adevărată odaliscă, în totul asemuitoare

celor din rame! Pentru a nu mă face gelos, mă îmbracă și pe mine ca pe-un turc: cu fes, șalvari și un pistol la cingătoarea brodată. Împopoțonați astfel, nu eram departe să ne rugăm să ridice ancora și să întindă pânzele.

Asta a și făcut-o de altfel, dar pentru a ne robi și mai bine, ne dezbracă, își închise straiile în sipete și ne retrimise și în seara aceea acasă, cu bale la gură.

A doua zi dimineată — cea din urmă zi a noastră pe pământul românesc — Chira plângea amar: tata trăia încă și unchiul Cosma nu se gândea să-i pună capăt zilelor. Dar dacă el întârzia să făptuiască acest gest dezrobitor, era totuși cineva care fusese răpus.

Foarte de cu vreme auzirăm un glas răgușit strigând sub ferestrele noastre:

— Raci, raci vii!

În sfârșit! Sosea poate vestea cea bună! Pescarul venea la timp!

Scoborârăm în goană. Încovoiat sub povara anilor și, fără îndoială, sub aceea a păcatelor lui, bătrânul Ibrahim dădea târcoale pe sub ferestrele noastre, cercetându-le tâlhărește. Îl urmarăm spre Catagaț și acolo, departe de port, ne șopti în taină:

— Vai de voi! Cosma a fost împușcat de oamenii tatălui vostru, puși la pândă. Fratele său e rănit, dar a izbutit să scape călare.

Ah, câte lacrimi n-am vărsat atunci! Sprijinitorul nostru ucis? Ursita se îndeplinise! Ce ne facem de-acum? Nemaitemându-se de nimic, eram siguri că tata avea să vină să ne ridice.

Ne pătrunse o teamă ca de moarte. Mai bine să ne aruncăm în Dunăre, decât să ne întoarcem la han! Tocmai bine, luntrea ne aștepta la țărm și, ajunși pe corabie, ne

azvârlirăm în brațele lui Nazim Efendi, ca și cum am fi fost copiii lui.

Cu obrajii scăldați în lacrimi, Chira îi povesti tot adevărul, tot, cum și dezastrul din urmă, strigând deznădăjduită:

— Mai curând ne înecăm, decât să ne întoarcem acasă!

— De ce deznădăjduiți așa, copii? ne întrerupse tălharul. După bunicul vostru, voi sunteți turci. Ei bine, am să vă iau cu mine la Stambul, unde, neîndoios, a plecat și mama voastră să-și îngrijească ochiul cel stricat. Acolo vom da de ea și veți trăi fericiți!

După aceasta ne sărută.

— Când plecați? îl întreabă Chira.

— Peste câteva ceasuri de cum o apune soarele!

În culmea fericirii, deși ne scufundam în mormânt, îi căzurăm la picioare și-i îmbrățișarăm genunchii. El era mântuitorul nostru! Iar seara, în zgomotul asurzitor care răzbătea dinspre punte, ghemuiți în cabina în care fumam ciubucuri amestecate cu opium, cu mințile halucinate într-o pâclă de inconștientă și fericire, vasul începu să se lege în așa fel, încât crezurăm că ne ridicăm spre ceruri.

Nu ne-am îndreptat nici spre cer, nici spre Stambul ca să ne întâlnim cu mama. Fusesem răpiți, răpiți cu învoirea noastră, și eram duși să fim vânduți ca orice marfă.

Altădată vă voi povesti peripețiile rătăcirilor mele în căutarea Chirei, care — pe dată ce ajunserăm la Constantinopol — a fost închisă într-un harem. Eu trebui să mă încovoi plăcerilor respectabilului meu binefăcător, și am fost pervertit pentru totdeauna. Și pentru totdeauna o

pierdui pe scumpa mea surioară, cu toate că, fugind după doi ani de zălogire, am căutat-o timp de doisprezece ani de-a rândul, vânzând salep.

Paisprezece ani mai târziu, întorcându-mă în România, am aflat că, la puțină vreme după fuga noastră, unchiul meu, care scăpase de la moarte, a dat foc într-o noapte la amândouă casele: și la a mamei și la a tatei, de frică să nu-i mai scape călăul nostru.

Și, într-adevăr, de data aceasta nu i-a scăpat, căci tata a pierit în flăcări.

III

DRAGOMIR

Trecuseră patru ani din ziua în care Adrian ascultase, din gura lui Stavru, povestea Chirei. Cu toate cercetările și silințele pe care și le dăduse pentru ca să poată întâlni pe nenorocitul limonagiu și să-l încredințeze de dragostea și prietenia lui, nu izbutise să dea de el. Îl credea mort. Și existența, atât de zbuciumată acum a neastâmpăratului nostru tânăr, își urmă destinul.

Dar destinul acesta îl slujea de minune, cel puțin în ceea ce-l interesa mai mult în viață: nevoia de a privi fără încetare în gheena sufletului omenesc. Și cu toate că aceste gheene sunt rare și grele de descoperit în cadrul de nepătruns al mulțimii fără de nume, Adrian știa să le caute și să le descopere. Câteodată le întâlnea din întâmplare.

Astfel, într-o seară de plictiseală chinuitoare, el își țara pașii grei pe strada Darb-el-Barabra din Cairo, unde se afla de vreo lună, și intră într-o cafenea-restaurant evreo-românească, loc cosmopolit, cercetat de indivizi de toate condițiile și de toate moralitățile. Între clienții domnului Goldstein nu era nici o afinitate sufletească — se bănuiau între ei și adesea se disprețuiau. Ceea ce-i aduna laolaltă era știuca umplută evreiește și țuica românească. Adrian făcea ca ei, ori de câte ori avea cu ce, și în seara

aceea avea. Dezgustul său însă pentru această ambianță era vădit. Pentru a ocoli vreo întâmplare neplăcută, el se strecură cu ochii în pământ, până în fundul sălii, unde se adunau clienții de mâna a treia și unde mesele n-aveau fețe de masă. De acolo îi asculta și-i cerceta pe ceilalți mușterii.

“Câtă asemănare între omul acesta și Stavru!” gândi el, în vreme ce mânca știuca, aruncând priviri piezișe spre cineva așezat în profil în partea cealaltă a localului.

Sărăcăcios îmbrăcat, neras de-o lună, îmbătrânit, omul acesta ședea nemișcat, cu bărbia rezemată-n palmă, și privea în neștire spre intrare, cu un pahar de țuică dinainte. Avea în înfățișarea lui acele stigmatе respingătoare care produc dezgust. Totuși, fără a bănui existența vreunui Stavru în Egipt, Adrian se simți înduișat pentru acest bătrân stingher, tăcut și nepăsător. Ar fi voit să-l vadă la față, însă omul nu se clintea din loc, părea înțepenit.

Atunci, folosindu-se de obiceiul oriental care îngăduie oricui să cinstească pe orice necunoscut de teapa lui sau de mai jos, chiar și numai așa din senin, Adrian chemă chelnerul și-l rugă să ducă, din partea lui, o țuică omului care ședea în colț. Asta trebuia să prilejuiască neîndoios un schimb de mulțumiri și de urări. În loc de așa ceva și spre marea mirare a lui Adrian, necunoscutul refuză consumația, pe care n-o ceruse.

— E din partea domnului de colo, spuse chelnerul, arătând pe Adrian.

— Puțin îmi pasă, răspunse omul, fără să privească spre locul ce i se arăta.

Sunetul vocii însă îi ajunse lui Adrian pentru ca să recunoască pe Stavru. Se sculă, mișcat, și-l apucă de umăr. Cu glasul tremurând, îi șopti la ureche, așezându-se lângă el:

— E cu putință? Tu ești? Aici?

— Ce nu știai? întrebă Stavru, la rândul său privindu-l bănuitor.

— Cum? făcu Adrian uluit. M-ai văzut intrând și n-ai venit să mă îmbrățișezi? Și încă respingi cinstea pe care ți-o trimit din simpatie? Ce-i cu tine? Te-ai făcut atât de ursuz, de când nu ne-am mai văzut?

— Așa se întâmplă cu oamenii la bătrânețe, mai ales când duc o viață ca a mea: simpatiile nu mai țin...

— Dar eu nu-s nimic mai mult decât o simpatie pentru tine?

— Eu vorbesc de “tratațiile” astea din simpatie, sau de simpatia care poate încăpea într-un “pahar”... Cât despre tine...

— Ei? cât despre mine?

— Deocamdată e o deosebire: tu urci colina vieții, pe când eu o cobor, iar între noi stă culmea. Și-apoi...

Stavru privi bănuitor împrejur și tăcu.

— Nu ți-e foame, Stavrule? întrebă Adrian cu dragoste.

— Da, mi-e cam foame.

— N-ai vrea să mănânci și tu știucă umplută? Aici se gătește minunat.

— Știucă, broască ori elefant, comandă ce poți... dar fă o “cinste” mai acătării decât un păhărel de țuică, pe care mi l-aș fi putut plăti singur, răspunse Stavru.

Și cu un aer plictisit, își petrecu palma peste chipul zbârcit.

Cam după vreun ceas, înaintea unui pahar cu vin, în odaia lui Adrian — luminată de-o lampă cu gaz — și încălzit de sinceritatea tânărului său prieten, Stavru ardea cele din urmă picături de untdelemn din candela sfântă care susține sufletele celor pătimiși.

— Acum, când ți-am făcut cunoscută ultima și bizara mea încarnăție de negustor de piei de cloșcă, știu, dragă Adrian, că dacă nu m-ai vedea în halul în care sunt, te-ai grăbi să mă întrebi ce s-a mai întâmplat cu Chira, adică să-ți povestesc istoria micului Dragomir de altădată. Dar pentru tine sunt gata iar cu mintea în vremurile acelea de mult trăite, deși vei fi știind cât te doare când răscolești prin cuferele îndepărtatelor călătorii.

Când am scăpat de pe corabia lui Nazim-Efendi, la Constantinopol, trebuie să fi avut vreo cincisprezece ani. Tânăr, frumos, și prost, eram îmbrăcat și împopoțonat ca un fecior de prinț. Numai hainele de pe mine trebuie să fi prețuit cât un cal arăbesc! Dară-mi-te ceasul, comandat pentru mine și lucrat de ceasornicarul sultanului! Dar inelele, de care îmi erau pline toate degetele! Dar fesul cusut numai în fir de aur! Iar pe deasupra, multe lire turcești, care îmi îngreunau buzunarele și făceau să-mi cadă șalvarii. Aveam cu ce trăi zece ani, fără să mă obosesc să mișc măcar un deget.

Dar, pentru ca să trăiești, nu-i de ajuns să ai numai avere. În suflet purtam o durere grea, și în inimă închi-deam o naivitate și mai apăsătoare — doi călăi care ajung să răpună repede o fire prea simțitoare. Durerea era și dorul meu de Chira și de mama, cele două ființe pierdute care îmi erau atât de trebuitoare în viață. Naivitate era zadarnica mea încredere că, odată liber, oamenii mă vor ajuta să le regăsesc. Iar pentru ca să pot da de ele, eram gata de orice jertfă.

Eram gata, fără să-mi dau seama, chiar și la jertfirea trupului meu, viciat acum și obișnuit cu noua lui stare, căci în viață te obișnuiești cu totul, și cu viciul mult mai ușor decât cu oricare altă treabă, care-ți pare grea la

început. Și asta e atât de adevărat încât, captiv fiind, de câte ori nu-mi spuneam: “Ah! dacă Chira și mama ar fi cu mine, n-aș dori să mai plec niciodată de aici!”

M-am simțit atât de fericit, când mă văzui scăpat ca prin minune din cușca mea aurită, încât (Doamne, iartă-mă!) uitai și de Chira și de mama! Nu mă mai temeam de asupritorul meu. Corabia lui ridicase ancora chiar în clipa în care — printr-o imprudență a lui — izbutisem să pun piciorul pe țarm. Și mulțisor după asta, în revărsatul zorilor, alergând pe cheiul Bosforului, l-am blestemat în fel și chip dându-i cu tifla:

— Du-te la toți dracii! Împutitură parfumată! Să dea Dumnezeu să înceapă o furtună tocmai când vei fi pe Marea Neagră și să-ți mănânce hoitul peștii adâncurilor! Amin!

După ce corabia blestemată a dispărut, în suflet mi se aprinse o bucurie fără seamăn. Începui să alerg încotro vedeam pe străzile murdare ale Galatei, călcând pe coada nenumăraților câini râioși, ciocnindu-mă cu vânzătorii de salep, dând peste cerșetorii orbi, și răsturnând narghilelele fumătorilor de pe trotuar. Asta din pricină că cele ce vedeam și neașteptata mea libertate mă zăpăciseră cu totul. Trecătorii mă crezură nebun, iar un ceauș mă opri, fără să mă atingă, mă salută cuviincios, și-mi spuse cu atâta politețe, încât mă pufni râsul:

— Cuconășule, nu vă supărați că îndrăznesc să vă spun, dar nu stă frumos pentru părintele dumneavoastră, beiu, cele ce faceți! Care este ilustrul vostru nume? Unde este însoțitorul dumneavoastră?

— Ce-i acesta “ilustru” și “însoțitor” îl întrebai, rîdîcându-mi șalvarii, care-mi căzuseră pe vine.

Și fără multă vorbă, îi întorsei spatele. Un călăreț fugea la trap, iar stăpânul calului alerga îndărătul lui, ținându-se de coada calului. Asta-mi plăcu afară din cale, și-o luai și eu la goană, până mi se tăie răsuflarea.

Această primă zi de libertate a fost singura din vremurile acelea în care bucuria mi-a fost întreagă, fără cea mai mică grijă, întru nimic stingherită. Îmi venea să fac tot felul de năzbâtii deodată: să trec peste poduri, să mă duc la Cornul de Aur, să intru în lupanare unde dansau femeii cu pânțele gol, să mă urc pe străzile în pantă care duc spre Pera. În sfârșit, mă hotărâi să mă plimb călare, și alesei calul cel mai frumos. Stăpânul lui era cuviincios și binevoitor. Mă ajută să încălec și-mi scurtă scările după măsură. Băgând de seamă că nu mă pricep la călărie și că nici nu prea știu încotro vreau să merg, mă învăță cum să țin frâul și mă întrebă unde voiam să mă duc.

— Pestetot, i-am răspuns eu, înțepenindu-mă în scări.

— Pestetot? făcu el mirat, dar luminăția-voastră n-ar putea să meargă deodată în toate părțile. Trebuie să vă alegeți o țință.

— Dacă-i așa, du-mă spre colinele cele ce se oglindesc în Bosfor.

Și, mânat de el, mă îndreptai spre Ildiz-Kioșc și Dolma-Bakce, care m-au fermecat și mi-au umplut sufletul cu cele mai năstrușnice închipuiri. În timpul acestor lungi și dulci ceasuri, vrăjit de legănările calului, care mergea la pas, și de frumusețile ce se perindau pe dinaintea ochilor mei, trupul, sufletul, întreaga mea ființă nu mai aparțineau lumii acesteia. Tot trecutul meu se topise. Uitasem cine eram... Uitasem și de omul care conducea calul de căpăstru și care nu crâcnea o vorbă, după cum nici eu nu-i puneam cea mai mică întrebare; și tot timpul cât a

ținut această plimbare de neuitat, n-am deschis gura. Ca prin vis, simții, într-un târziu, că se oprește calul și auzii o voce de nerecunoscut, mieunând parcă:

— Efendi, e târziu... Acuși se înnoptează. Mi-e foame, după cum trebuie să-i fie și calului. N-ar fi vremea să vă duc acasă?

Înțelesei că trebuie să descalec, și mă dădui jos aproape zăpăcit. O senzație dureroasă între picioare, mă făcu să-mi pierd cumpătul și mă așezai la pământ.

— Voiți să rămâneți aici? mă întrebă omul.

Îi făcui un semn afirmativ cu capul și scosei o liră turcească pe care i-o dădui. Știam că trebuie să plătesc, dar n-aveam nici o idee despre valoarea banilor, nici despre aceea a celor trebuitoare în viață.

— Trebuie să-mi dați trei cereci, îmi spuse el, poate aveți mărunțiș.

Fără să-mi dau seama ce fac, vrui să-i mai dau două lire.

— Nu, efendi, mi-ați plătit prea mult și n-am de unde să vă dau restul.

— Nu-i nimic, păstrează tot! șoptii.

— Vai de mine, pentru banii aceștia ar trebui să muncesc o săptămână!

— Nu face nimic! Ia-ți-i dumneata...

— În numele lui Allah, nu-mi trebuie! urlă el. Puternicul vostru părinte ar avea dreptul să-mi taie capul, de-aș face una ca asta! Nu, nu-mi trebuie!

Și, deșertându-și chimirul, îmi vărsă în brațe o sumedenie de cereci, beșlici și metelici, ceea ce mi se păru nesfârșit de mult, apoi se plecă de nenumărate ori, încălecă și dispăru.

Rămăsei singur pe pajiștea verde a unui drum curat și

frumos, care mergea de-a lungul unui canal. Privirea mea, ațintită asupra apei liniștite, sorbea setoasă vedenii de povești orientale: umbrele palatelor și chiparoșilor pe care soarele ce apunea le culca pe luciul întunecat al Bosforului, iar mai încolo, cât cuprindeai cu ochiul, era o perindare nesfârșită de culori, aprinse, pete de aur și de aramă, limbi de foc, mistuindu-se în depărtări, frânte de colinele cu crestele liliachii, răsturnate de oglindirea mării.

Cum, atât de frumos e pământul? Nici idee n-avusem până atunci. Pentru întâia oară vedeam atâtea minunății...

Salonul mamei și cușca plutitoare a lui Nazim-Efendi umpluseră toată viața mea trecută. Atât de tare mă adâncii acum în beția acestei zile strălucitoare și mai cu seamă în visările sfârșitului ei crepuscular, încât se înnoptase când tresării, readus în simțiri de un cântec duios ce venea dinspre o luntre cu vâsle, care luneca încet, nu departe de mine. Unde eram? Unde aveam să mănânc? Unde să dorm? Și unde era Chira, mama? Înspre ce inimă iubitoare urma să-mi îndrept pașii?

Mă pornii deodată într-un plâns în hohote, îmi răcnii tot pustiul sufletesc ce-l simțeam, și lacrimi fierbinți îmi inundară obrazii. Vâslașul mă auzi și cârmă spre mine, însă când fu la vreo doi metri de țărm, își lungi gâtul, mă cercetă un minut, apoi se depărtă strigându-mi pe grecește:

— Eeh! suflețelule! Ce te bocești așa? Nu cred să fii atât de nenorocit, că doar te văd poleit cu aur!

Din noaptea aceea, nu mă mai încred în oamenii cu vocea frumoasă.

Îmi țipai singurătății toată durerea, toată jalea unei gingașe adolescențe, dată pradă nemiloasei vieți. Nici aurul acesta care-mi îngreua buzunarele, nici inelele scumpe

care îmi împodobeau degetele, nici ceasul acela domnesc nu fură în stare să-mi dea vreun sfat, să-mi aducă vreo mângâiere. Valoarea lor se năruî în ochii mei. Aș fi dat totul, până și cămașa de pe mine, aceluia care mi-ar fi scos în cale nu pe Chira, nici pe mama, ci numai o șuviță din părul lor, ea mi-ar fi dat mai multă putere decât tot metalul acesta blestemat, mi-ar fi alinat inima mai mult decât toate nestematele acestea.

Îmi rezemam fruntea înfierbântată de fiecare copac al drumului întunecat ce ducea spre oraș, și scoarța fiecărui copac am scăldat-o cu lacrimile mele. Îi strângeam în brațe și nepăsării lor repetam fără curmare:

— Mamă!... Măicuță!... Chiro!... Surioară! Unde sunteți? Eu am scăpat. Și nu știu încotro s-apuc... Și-i noapte... Și pe-aci e atâta lume... atâția oameni... Dar nu-i Chira, nu-i mama!

Deodată, la o cotitură, o lumină puternică îmi luă vederile. Doi “deschizători de cale”, cu pulpele goale și cu făclii în mâini, trecură în goană, strigând:

— La o parte!

Abia am avut timpul să mă feresc din fața unei calești luxoase care trecea, când un bici pocni și simții o arsură peste gât și bărbie. Din vremea bătailor tatei și ale fratelui meu nu mai suferisem asemenea durere.

Mă ridicai băjbăind. Drumul era acum și mai întunecat ca înainte, și o frică groaznică mă cuprinse. Începui să alerg cât mă țineau picioarele, fără să scot o vorbă, temându-mă de propria-mi răsuflare și de țiuitul vântului în urechi. Într-un târziu începură să apară câteva case, apoi străzi curate, uliți murdare, lume, negustori care țipau, câini care abia se mișcau și, în sfârșit, mă prăbușii leșinat, undeva pe un maidan.

M-am trezit când un om a dat să mă ridice și — la lumina lunii — zării un chip care parcă ar fi fost al lui Ibrahim, pescarul de raci de la Catagăți. În aceeași clipă, în sufletul meu se redeșteptă nădejdea de a regăsi pe Chira și pe mama. Mă agățai de gâtul omului aceluia, care mirosea a jeg și a tutun și strigai, cutremurat de plâns:

— Sunt nenorocit: le-am pierdut pe soră-mea și pe mama! Ajută-mă să le găsesc și-ți dau toți banii din buzunare, toate inelele, ceasul și hainele de pe mine...

— În numele lui Allah, nu țipa așa! îmi șopti bătrânul, apăsându-mă peste gură, cu palma lui jilavă.

Apoi, ridicându-mă, adăugă:

— Vino cu mine!

Îl urma. Abia atunci băgai de seamă că pe braț, ducea un coș cu rahat, cu care de bună seamă își câștiga pâinea.

Merserăm mai bine de-o jumătate de ceas. El tăcea; eram cu desăvârșire pierdut. Niciodată, până în seara aceea, nu mă bălăcisem printr-atât noroi, niciodată nu-mi mai fusese dat să văd mahalalele atât de murdare, nici o sărăcie atât de cumplită. În sfârșit, el mă trase într-un fel de magherniță, unde nu erau decât o saltea și un urcior cu apă, ambele pe pământul gol. Atâta tot.

— Acum spune-mi ce-i cu tine! îmi zise el, lăsându-și panerul și așezându-se turcește pe marginea saltelei.

În mai puțin de un ceas, îi povestii toată istoria mea, pe scurt, dar toată, fără să-i ascund nimic, începând de când eram lângă mama, până când am fugit de pe corabie. El mă ascultă, fără să scoată un cuvânt. În sfârșit, se ridică în picioare:

— Culcă-te colo, îmi zise, arătându-mi salteaua. Asta-i tot ce-ți pot spune în astă-seară.

Rămasei mirat, dar pe de-a-ntregul încredințat că mă va ajuta să-mi regăsesc ființele dragi pe care le căutam.

Căzui ca un buştean şi adormii privindu-l pe binefăcătorul meu, care înlemnise într-un colţ, cu ochii aţintiţi asupra mea.

A doua zi mă deşteptai de cu noapte:

— Trebuie să plecăm...

— Ca să căutăm pe Chira? întrebai grăbit.

— Nu, copile, nu ca s-o căutăm pe Chira, dar pentru ca să nu ne mai întâlnim niciodată, caci aurul tău e piază rea. Sculele şi hainele tale sunt purtătoare de nenoroc. Allah să te aibă în paza lui!

Şi după ce încuie uşa, mă lăsă afară, depărtându-se cu panerul său de rahat.

Bătrânul acesta, împreună cu ceaşul, barcagiul şi stăpânul calului luat cu chirie, au fost singurii patru inşi, singurele fiinţe cinstite, cum multă vreme n-aveam să mai întâlnesc, iar această primă zi de libertate a fost singura la amintirea căreia putui să-mi mai dezmořesc inima.

Cel dintâi pas pe care-l făcui din clipa aceasta mă duse de-a dreptul în prăpastie.

Părăsit într-un chip atât de crud, uluiala mea a fost aşa de mare încât — crezând că bătrânul e nebun — n-avui măcar putere să plâng, să deznădăjduiesc. Nu-mi venea să cred într-atâta răutate. Primul meu gând a fost să plec cât mai curând în căutarea unor oameni cu inima mai bună. Viaţa m-aştepta la o cotitură, ca să mă servească de minune.

Nu-mi dau seama prin ce ciudăţenie copilărească îmi vărâsem în cap ideea fixă că maică-mea continua şi acum să-şi îngrijească ochiul în vreun spital din Stambul. Cu ea, îmi spuneam, trebuie să-mi încep cercetările. Cu gândul

acesta înrădăcinat în creier, o pornii, întrebând pe trecători cam în ce parte era mijlocul oraşului. Toţi mă îndreptară spre Pera, unde ajunsei cu vreun ceas înainte de amiază.

Mi-era foame de nu mai puteam să mă țin pe picioare. Căutai ceva de mâncare într-o uliță laterală, de unde venea miros de friptură de oaie. Lângă colț, înaintea unei prăvălioare, un om făcea vânt deasupra unui grătar, pe care se frigeau o mulțime de frigărui. Cu un piept arămiu și păros, negustorul își întorcea marfa, se învârtea într-un picior, își da ochii peste cap și striga cât putea:

— *Kebab! Kebab!*

Intrai în prăvălia deșartă și cerui pâine și kebab. La o masă murdară de lemn, înghiții aproape pe nemestecate o jumătate de pâine, trei frigărui și băui apă. Apoi, scoțând un pumn de bani de aur, argint și aramă, îi întinsei să ia ce-i datoram:

— Ia-ți cât costă mâncarea, îi spusei.

Negustorul tresări, mă ținti cu ochii, privi pe furiș spre ușă și luă, cu îndrăzneală, o liră de aur, pe care o strecură iute în chimir. Pe când ieșeam, mă gândeam: “Una din două: sau o masă costă cu mult mai scump decât chiria unui cal pe-o zi întreagă, sau că tâlharului acestuia puțin îi păsa că “puternicul meu tată” ar putea să-i rezeze capul!”

Nerăbdător să dau cât mai curând de un om cumsecade, care să mă ajute din inimă în planul meu, mă îndreptai spre cea mai mare cafenea ce-mi ieși înainte în piața aceea. Mă gândeam: “E mai cuminte să mă adresez celor mari și nobili: ei n-au nevoie să mă fure și nici nu li-e teamă de găteala și de aurul meu.”

Judecata mea a fost exactă. Mă îndreptai mai întâi spre un văcsuitor, cum vedeam că făceau și alți oameni cu ghetete murdare ca ale mele.

De data asta însă fusei mai dibaci: trăsei cu ochiul la cât plăteau alți inși văcsuitorului, și-i dădai și eu cât mai puțin — un *metelic*. Apoi, curat oglindă, intrai în cafenea.

Mă zăpăci zgomotul asurzitor al glasurilor, zarurilor și pieselor de table. La mese, aproape n-aveai loc, toți jucau câte un joc. În adevăr, aici nu era decât lume bună, mărimi, civili și militari. Mă strecurai printre mese. Nimeni nu mă luă în seamă și nu păru mirat de bogăția de pe mine, nici chiar chelnerii.

“Cât e de plăcut să ai de-a face cu oameni bine crescuți! mă gândii. Aici te simți mai la locul tău decât printre calici.”

Mă așezai pe-un scaun, lângă doi jucători de șah, și poruncii o cafea cu caimac și-o narghilea. Din nou căutai să-mi dau seama cum plăteau ceilalți consumatori. Și care nu-mi fu mirarea când văzui că pentru un bănuț de argint, un *cerec*, puteai să bei zece cafele și să fumezi tot atâtea narghilele, cu bacșiș cu tot.

Cercetai chipurile celor doi jucători, vecinii mei, un ofițer și un civil, amândoi încă tineri, cu totul adânciți în jocul lor. Ei îl fixau cu atâta atenție, încât pe mine mă apucă durerea de cap. Îmi părură simpatici, mai ales figura cam bosumflată a ofițerului lângă care ședeam. Vorbeau rar, într-o turcească aleasă, ceea ce îmi plăcea cu deosebire, dar mă și înfiora, căci și Nazim-Efendi vorbea tot pe-atât de distins. Uniforma ofițerului însă îmi inspiră încredere.

“Acesta trebuie să fie un viteaz”, gândii, privindu-i pieptul plin de decorații.

— Mă iertați, domnule, nu știți dumneavoastră...

Fără să mă privească, îmi făcu semn cu degetul să tac.

Neizbânda asta, pricinuită de un gest atât de familiar,

nu mă descurajă și după câteva clipe mă aplecai din nou să-l întreb, însă n-apucai să deschid gura, că el mă opri cu același semn de deget, iar cu mâna cealaltă înaintă o piesă. Atunci, îndrăzneț, nu mă lăsai:

— Mă iertați, domnule, nu știți dumneavoastră unde se îngrijesc oamenii care au ochii plesniți?

— Cine are ochii plesniți? zbieră acesta, aruncându-mi o privire care mă înspăimântă.

— Apăi... mama! băigui eu.

— Mă-ta-i chioară? Și cine i-a scos ochii? făcu el, măsurându-mă din creștet până-n tălpi.

— Nu pe-amândoi, zisei timid, unul singur.

— Unde? Când? Cum?

— Tata, bătând-o... la Brăila, în România... Acum doi ani.

Ofițerul păru că-și iese din fire. Se întoarse spre prietenul său și repetă disprețuitor fraza mea:

— O femeie bătută în România acum doi ani, cu un ochi scos, și pe care o caută acum prin Constantinopol! Tu înțelegi ceva, din asta, Mustafa?

— Cum nu? înțeleg! făcu celălalt, lucrul acesta trebuie cercetat mai de aproape, dar nu aici! Și mângâindu-mă pe obraz, adăugă: Deocamdată ar trebui să îngrijim copilul ăsta; hai să ieșim!

Afară, el chemă o birjă în care ne urcăm toți trei.

Am urmat șase luni de dulci nădejdi și de decepții crude, de libertate relativă și de viață îmbelșugată, după acest al doilea și ultim contact cu generozitatea lumii bune, care vorbește într-o limbă aleasă.

Scoborând la ușa lui Mustafa-bei, ofițerul se despărți

de prietenul său. Omul acesta, pe care nu aveam să-l mai văd decât peste câțiva ani, în împrejurări de care voi vorbi, îmi aruncă o privire severă și plină de dispreț. Îl luai drept un om rău și în avântul meu copilăresc îi spusei beiului:

— E cam mândru, prietenul dumitale...

— Da, e cam mândru, dar e un om bun. (Mai vorbea de bunătate și Mustafa-bei!)

Locuința lui era o vilă uriașă, așezată în partea de miazăzi a orașului. Parcul nesfârșit, care-o împrejmuia, scobora până la Bosfor. Casa era tăcută, plină de bogății și de slugi care se strecurau ca niște umbre, muți ca mormintele. Însă aerul prietenos care umple orice locuință orientală mă făcu încredincios. Deosebita delicatețe a beiului a contribuit mult la aceasta. Nu avea nimic din vicleșugul lui Nazim. Fu încântător, cuviincios, familiar, tot timpul cât dură și nădejdea mea. N-aș avea să-i reproșez nimic — nici chiar neputința de a-mi îndeplini imposibila mea dorință — dacă, din clipa năruirii nădejdiilor mele, s-ar fi mulțumit să mă dea afară. Dar, pasiunea orientailor este atât de inversunată, încât falsifică inimile cele mai generoase și le împinge — fie din răutate, fie din violență — spre aceleași fapte scelerate.

Mustafa-bei mi-a înțeles povestea cu mult mai bine decât mulți alții de-atunci încoace. Sunt încredințat că omul acesta a fost sincer mișcat de ea, căci nu de puține ori ochii i se umplură de lacrimi în timpul istorisirii mele.

Îmi făgădui că va face pentru mine tot ce-i va fi cu putință.

— Dacă mama ta e în Constantinopol, îmi spuse el

mângâindu-mi mâinile, voi afla-o prin spitale și prin poliție. Cât privește pe Chira, voi trimite iscoade rafinate ca eterul și viclene ca vulpea, să cerceteze până și haremurile cele mai bine păzite. Dacă dăm de ea, pun capul că o scoatem. Cu bani poți obține tot ce vrei în Turcia.

După asta îmi arată odaia mea și mă dădu în seamă unui servitor, care trebuia să îngrijească de mine. Bijuteriile și hainele de pe mine, care — după spusa lui — “erau prea bogate și chiar indecente”, fură înlocuite cu altele mai “demne”. În schimbul tuturor acestor atenții, mi se ceru un singur lucru: să nu mă mai duc prin marile cafenele și să nu prea ies atât de des în oraș.

— Asta-i în interesul tău, adăugă el. Nazim nu are să renunțe atât de lesne la prada lui și, într-o bună zi, te poți pomeni cu o traistă în cap, legat burduf și îmbarcat ca un sac cu ienibahar.

O asemenea perspectivă mă băgă în toți sperieții. Pe loc, mă simții legat de el și de această semicaptivitate care se întredechidea înaintea adolescenței mele.

Există diferite chipuri prin care să dai pierzării un suflet pătimăș. Cel mai lesnecios e să-l iei cu binișorul. Și cum inima mea pe atunci era plină numai de Chira, Mustafa-bei nu-mi vorbi decât despre ea.

O făcea cu naturalețe, căci mă iubea sincer, dar dracu s-o ia de sinceritate a pătimășilor! De cele mai adeseori nu este decât un narcotic delicios.

Mustafa-bei a început prin a o introduce pe Chira în casă, botezând cu numele ei unele obiecte deosebite. Astfel, aflând că narghilea și brățară, pe românește, sunt nume feminine, mi-aduse, pe rând, cea mai frumoasă nar-

ghilea pe care am văzut-o vreodată, apoi o brățară de preț. Pe amândouă era săpat cuvântul Chira, pa care nu știui să-l citesc. În sfârșit, abia împlinisem o lună de ședere în casa lui și iată că, într-o zi, pe când eram în parc, el veni aducând de căpăstru o iapă admirabilă, tânără, vioaie, capricioasă și neastâmpărată ca și Chira:

— Iată pe cea mai frumoasă Chiralină pe care ți-o pot oferi, îmi zise el. Ia-o, e a ta!

Și numaidecât mă făcu să încălesc și-mi ajută să mă obișnuiesc cu zburdălniciile ei. Încadrat între el și servitorul lui, toți trei călări ieșirăm să dăm o raită prin împrejurimile pitorești ce se întindeau în partea de miazănoapte a vilei.

Un lucru trebuie să recunosc înainte de toate: nicicând, în această epocă de tristă îmbelșugare, desfătărilor n-au izbutit să mă facă să uit, trei zile de-a rândul, dezastrul copilăriei. Nu-i mai puțin drept că biata mea inimă se lăsa adesea ademenită de desfătări.

Lungile mele ceasuri de lene — hrănite de cuvintele încurajatoare ale beiului — se scurgeau între narghilea și frumoasa mea iapă, de care nu mă despărțeam decât ca să dorm și să mănânc și care, prin particularitățile și ciudățeniile temperamentului ei mă făcea să cred că ceva din dragostea Chirei îmi venea prin mijlocirea ei. La rândul lui, acest nobil animal mi se atașase în așa măsură, că era în stare să strice grajdul de câte ori, în loc să ies la plimbare, întârziem cu beiul la table.

În felul acesta, Chira era pretutindeni: în ochii frumoși ai iepei, în orice lucru pe care-l atingeam, în conversațiile noastre. Chipul Chirei era pe jumătate în casă.

Cealaltă jumătate a fost adusă de iscoadele puse s-o

caute. Dihaniile acestea — una mai convinsă ca cealaltă — veneau să mă încredințeze că Chira se găsea în câte zece haremuri deodată.

Sub impresia descrierilor lor, de o izbitoare exactitate, în amănunțimile mișcătoare pe care mi le dădeau asupra înfățișării cadânelor pe care le zăriseră, inima mea zvâcnea să-și rupă coardele. Le sorbeam cuvintele cu nevinovăția unui copil de șase ani, și multora dintre codoașele acestea le săream de gât, strigând:

— Ea trebuie să fie! E aidoma soră-mea! Încearcă să te apropii de ea și șoptește-i numele meu: Dragomir! Fă tot ce poți și cere-i o fotografie! Dar pentru ca să poți vorbi cadânelor și să capeți o fotografie, trebuiau bani. Iar ca să închizi ochii curioșilor, să astupi urechile indiscreților, să deschizi ușile atât de strașnic păzite, trebuiau încă și mai mulți bani.

În mijlocul odăii, cu mâinile în buzunare, privind iscoditor și ironic, beiul asculta și zâmbea. Eu îi cădeam la picioare, îl imploram. Și el împărțea cu dărnicie monede de aur și de argint, după însemnătatea misiunii.

Apoi, din nou, trecură zile îndelungi de așteptare, ceasuri triste, goale de orice îndemn de viață. Deznădejdea mea nu găsea alt refugiu decât sufletul înțelegător al “Chiralinei” mele. Împreună cu ea și înlănțuit adesea de gâtul-i mătăsos, mă avântai pe căi fără de sfârșit, în dimineți radioase sau în apusuri clocotitoare, în uitări de sine, pline de nostalgii dureroase, de plăceri ucigătoare.

Lângă mine și ca un nonsens și mai jignitor, servitorul călărea — înarmat până în dinți, urmărindu-mă pas cu pas — și prin tăcerea lui vinovată el violenta ultima expresie a iubirii mele.

În felul acesta trecu vremea din primăvară până-n toamnă, din mai în septembrie. Apoi nădejdea mă părăsi deodată.

Fotografiile ce mi se aduseseră nu erau ale Chirei și numele lui Dragomir, șoptit la urechile nenorocitelor întemnițate, nu trezi nici un ecou în taințele întunecate ale inimilor lor. Nu-mi mai plecai urechea la dulcegăriile femeilor acestora, și ele au fost date afară.

Dar o nenorocire nu vine niciodată singură. Toate cercetările făcute ca să dea de urma mamei, prin Constantinopol, rămaseră tot pe-atât de zadarnice. Mi-o mărturisi chiar beiul, plictisit de întrebările mele, și pentru ca să-mi dovedească bunăvoința lui, el chemă chiar pe șeful poliției turcești — un uriaș cu o înfățișare de călău, cu mustățile lăsate pe oală și priviri de bandit. Acesta, după ce izbi din picior, salută și strigă, cu o voce de tunet, care doar că nu m-a dat peste cap:

— De când e Stambulul, n-a pus picior în el o româncă cu un ochi plesnit!

Era mai mult decât convingător.

Deznădejdea mă cuprinse de îndată ce orice iluzie se năruî în mine. Lacrimile îmi curgeau nestăpânite pe mâinile parfumate ale beiului, pe care îl rugam să mă lase să plec. El se împotrivi.

— Ce-ai să te faci, dacă ai să te duci de aici? Ba mai ai și nenorocirea să fii tânăr și frumos, două calități cu care în Turcia nu izbutești decât dacă ești șiret, și tu n-ai arma asta. Rămâi, deci, aici. La mine ai tot ce-ți trebuie, mai mult chiar decât nașterea ta ți-ar fi dat dreptul să nădăjduiești.

Eram nemângâiat. Vorbele lui răsunau ca niște clopote de înmormântare. Beiul își îndoi bunăvoința față de mine.

Cunoscându-mi patima pentru călărie, îmi comandă un costum de vânătoare, îmi cumpără o pușcă admirabilă, cu patul încrustat la Damasc — pe care o și botează “cumplita Chira” — și astfel echipat, într-o bună dimineață, întovărașiți de doi servitori, o luarăm pe drumul mare spre Adrianopol.

— Am să-ți arăt cuprinsurile locuite de cerbi și de vulturi! îmi spunea beiul. Și ai să vezi că viața e frumoasă și fără de femei, căci tu nu știi că chiar și cea mai frumoasă femeie sfârșește totdeauna prin a deveni o târfă.

Ocara aceasta mă izbi ca o lovitură de pumnal și mă făcu să-l urăsc pe Mustafa-bei. Îmi tăinui pe cât putui simțămintele, dar pe loc mi-a venit ideea să fug.

Un prilej minunat nu întârzie să se prezinte. Plecasem pentru un ocol de vreo cincisprezece zile spre culmile cele mai apropiate ale Balcanilor și de-a lungul Mariței, pentru partida de vânătoare pe care beiul era obișnuit s-o facă în fiecă toamnă.

Planul meu era întreit: ori izbuteam să înșel supravegherea tiranilor mei și să fug, îmbrăcat ca un țaran turc, ori îmi cumpăram libertatea cu bani. Iar dacă cele două încercări dădeau greș, nu-mi rămânea (în cazul cel mai deznădăjduit) decât iuțeala “Chiralinei”, care, după spusa beiului, era o gonace neîntrecută. Pentru ca să mă încredințez, cerui să-mi dea voie să mă iau la întrecere cu calul arab al lui Mustafa. Mulțumit că mă vede mai vesel, acesta primi, îmi dădu trei sute de pași înainte și-mi spuse că mă va ajunge până la un sat care se zărea la o depărtare de vreo trei kilometri.

La detunătura pistolului, descărcat de bei, mi-am înfipt pintenii în coastele “Chiralinei”. Iapa se rididică în două picioare, își frământă zăbala și porni ca o săgeată. Eu

dădui drumul frâului și mă agățai de șa. Vântul șuiera atât de tare pe la urechi, încât îmi era cu neputință să aud goana potrivnicului meu. Nedându-mi seama în ce măsură eram ajuns din urmă izbeam cât puteam pânțelele animalului. Pământul se învârtea în jurul meu, drumul alb părea că fuge ca într-o lume de basm.

În curând satul se ivi înaintea mea, apoi îl străbătui și-l lăsaî în urmă, sub privirile înspăimântate ale locuitorilor. Gâște, găini, rațe, care — spre nenorocul lor — erau prin mijlocul drumului, fură făcute praf.

La un kilometru dincolo de sat, beiul mă ajunsese din urmă. Puțin după aceea sosiră și servitorii, aducându-mi pușca, pe care nici nu știam că o pierdusem.

— M-ai bătut! îmi spuse el, strângându-mi mâna. Ce-re-mi ce vrei și-ți voi da!

— Ei bine, îi răspunsei, dă-mi un kilometru înainte și făgăduiește-mi că dacă nu mă ajungi, până la celălalt sat, nu mă mai cauți!

El păru îndurerat!

— Până într-atâta te-ai scârbit de mine? Ce-ți lipsește? Femei? Pot să-ți dau oricâte vrei: din haremul meu, sau fecioare de paisprezece ani. Ținuturile acestea mișună de femei, de toate fețele, de toate neamurile, și care nu râvnesc altceva decât să ni se dea ca roabe, fiindcă nu-i nici o fecioară care să nu-și găsească într-o zi neghiobul ei.

— Mustafa-bei, nu crezi că libertatea e mai scumpă decât robia și că un "neghiob" care ți-e drag prețuiește mai mult decât un prinț de care ți-e scârbă?

— E drept asta, răspunse el. Dar ocupă-te mai puțin de ceea ce e drept... și vezi mai bine de ceea ce e bun. Noi suntem stăpânii tuturor olaturilor acestora, cu dobitoace cu tot. De ce n-am gusta din ceea ce ni se oferă atât de dobitocește poftelor noastre?

În clipa aceasta ochii mi se deschiseră pe deplin înțelegători asupra vieții. În adevăr, în cinismul lui, beiul avea dreptate: totul se pleca “dobitoceste” sub puterea sa. Nu era dator nici măcar o mulțumire.

Pe pământul turcesc, ca și pe cel bulgăresc, musulmanul și creștinul, de la sărac la bogat, nu erau decât niște robi ascultători, și dacă fecioarele se ascundeau la sosirea noastră, părinții lor, pentru a obține bunăvoința stăpânului, nu cerșeau decât îngăduința de a le jertfi, cu aceeași ușurință cu care ne ofereau patul cel mai bun și oaia cea mai grasă.

Spectacolul acesta mă făcu să râvnesc cu atât mai mult libertatea. Mă simțeam vinovat de belșugul în care trăiam. În sufletul meu tânăr incolți trebuința de a-mi căuta o meserie independentă, care să-mi îngăduie să-mi câștig pâinea cinstită. De atunci începu să nu mă mai preocupe nimic altceva decât grija de a fugi. Însă prilejul acesta întârzia să se arate, și orice sfârșit de zi mă găsea tot atât de deznădăjduit cum fusesem în ajun.

Eram din ce în ce mai bine păzit. Ziua, în timpul lungilor și obositoarelor goane ale vânătoarei, eram neîntrerupt alături de bei sau încercuit de doi servitori. Noaptea dormeam în odaia tristului meu protector, fără speranță de scăpare. Astfel, cel dintâi dintre cele trei mijloace de fugă se mistui. Al doilea, de a-mi cumpăra cu bani libertatea, căzu și el. Iată cum:

Într-o zi, pe când ploua cu găleata și în vreme ce beiul juca șah cu gazda, eu începusem o partidă de table cu servitorul meu. Eram singuri. Pentru a-mi ajunge ținta, devenii duios, sentimental și îl lăsa să înțeleagă dorința mea de fugă. El făcu pe surdul. Atunci i-am făgăduit banii și bijuteriile pe care le aveam. M-a refuzat.

— Cum, Ahmed? Se zice că în Turcia cumperi orice poftesti cu aur!

— Da, cumperi... îmi șopti el, dar cel care vinde trebuie să ia atâta aur, încât să-și poată răscumpăra viața, la rândul său... iar tu nu ai bani de-ajuns.

Nu-mi mai rămânea decât să-mi pun viața în joc, într-o fugă disperată. Știam că pot fi ucis ca un câine, și, cu toate acestea, n-am șovăit o clipă.

Ne găseam într-o regiune muntoasă, împădurită, foarte prielnică țintei mele. A doua zi, dis-de-dimineață, începuserăm să urcăm un drum greu, printre brazi, întovărașit de cinci călăreți, care trebuiau să organizeze o bătăie.

Pentru a nu da timp servitorului să-i spună stăpânului său ceea ce-i propusesem cu o zi înainte, m-am hotărât să-mi încerc norocul, de cum s-o ivi prilejul, și se prezentă cum nici nu-l așteptam.

Vânătorii poposiră la marginea unei poieni întinse, în mijlocul căreia dormea un mic lac străbătut de un torent.

— Aici e adăpătoarea ciutelor! spuse liniștit călăuza.

Și plecă cu cei patru oameni ai săi. Ambii servitori fură așezați în două locuri strategice, cu porunca să tragă când va trebui să cârmească vânatul spre pușca beiului.

Astfel, împrăștiați, simțeam că libertatea mea se apropie, căci era cu mult mai lesne să scapi de un singur om, decât de toată ceata.

Stăteam la pândă îndărătul unei stânci; priveliștea cuprindea partea de unde trebuia să ne cadă vânatul.

— Tu să nu tragi decât dacă mi-o scăpa mie lighioana, ori dacă ți-o trece pe sub nas, îmi spuse Mustafa-bei, căci “cumplita Chiră” nu-i prea de demult în mâna ta!

În adevăr, eu nu știam să ochesc.

Trecuse cam vreun ceas, când răbufni un foc de pușcă,

apoi două sau trei. Beiul, cu pușca gata, scruta împrejurimile, și deodată, ca și cum ar fi răsărit din pământ, un cerb apăru drept pe cărare, dar după o clipă pieri spre dreapta, unde se ținea Ahmed.

— Nu ne scapă! răcni beiul. Fug să-l iau din coastă! Rămâi aici și aține-i trecerea ca să-l abați îndărăt!

— Ba rămâi tu, na! ține pușca! am strigat în urmă-i, când l-am văzut depărtându-se în galop.

Aruncând pușca și tolba, o luai de-a dreptul spre vale, părăsii drumul și mă afundai în brădet, iar când dădui de-un drum neted, îmi repezii iapa într-o goană vijelioasă. De fuga aceasta atârna libertatea sau moartea mea:

— Scumpă Chira, vino-mi în ajutor!

Trebuie să fi făcut cel puțin vreo cinci leghe de la locul de vânătoare, când — în lumina duiosă de toamnă — m-am oprit într-o dumbravă de pe malurile Mariței. Îmi lăsai iapa să pască și să se odihnească. Zdrobit de oboseală și zăpăcit de fericire, mă lungii pe pătura mea. Cu toate acestea, mă încercau fiorii morții: în fuga mea fusesem văzut de locuitorii satelor și tăietorii de prin păduri. Și mă întrebam mereu: "Am scăpat sau nu?"

Înaintea ochilor mei, pământul se întindea necuprins și frumos, iar eu nu-mi dădeam seama dacă eram liber să mă scol și să plec după capul meu. Umbra unei mâini nevăzute mă amenința — ea mă putea înhăța în orice clipă și să mă rețină.

Somnul mă scoase din încurcătură. Pleoapele mi se închiseră, grele. La deșteptare, mă simții mai puțin încurcat, căci lângă mine, șezând turcește, Mustafa-bei veghea asupra fericirii mele. În timp ce eu mă frecam la ochi, ca pentru a goni un vis urât, el îmi spuse, arătându-mi o geantă din piele de căprioară:

— Uite, Dragomire, ți-am adus de mâncare... Trebuie să-ți fie foame!

Iar pe când ne înapoiam în trapul cailor, adăugă:

— Așa, hai? Ești în stare să-mi faci și pocinoage de-astea? Dar tu nu știi că chiar și Dumnezeu se lipsește de lucrul pe care turcul pune mâna?

În câteva zile după aceea, întorcându-ne la Constantinopol, cea dintâi grijă a beiului a fost să spună celor doi servitori, chiar în fața mea:

— De două ori pe săptămână veți însoți pe domnul Dragomir la plimbare, călări, timp de un ceas, mergând numai la trap, și veți răspunde de el cu capetele voastre. Vă poruncesc să trageți în burta iepei lui, la cea dintâi încercare de fugă! Apoi se întoarse spre mine: Și chiar acasă nu mai ai voie să umbli decât prin apartamentul tău!

“Servitorii” însă n-avură când să îndeplinească aceste gingașe porunci, căci chiar în ziua aceea mă îmbolnăvii și căzui la pat. Vreme de o săptămână, zăcui fără cunoștință, pradă frigurilor și aiurărilor.

Când mi-am venit în fire, odaia mea era prefăcută într-o vastă infirmerie. Doi medici vegheau pe rând la căpătâiul meu. Mustafa-bei era aproape nebun.

Uitându-și rangul, el se frământa la picioarele mele, cerându-și iertare.

— Mă lași să plec? l-am întrebat.

— Dar asta nu se poate, suflețelule! Cere-mi tot ce vrei, dar nu să pleci!

— Atunci mai bine să mor! i-am zis întorcându-mă cu fața la perete.

Da, voiam să mor. Dar nu mori când ți-e voia. Trei săptămâni mai târziu părăseam patul, ca să intru într-o lungă convalescență, când, timp de o lună, nu ieșeam dintr-o criză furioasă de nervi, decât ca să cad într-o năuceală completă.

Toate darurile pe care mi le aducea beiul le călcam în picioare, le sfâșiam. Frumoasa mea narghilea o izbii de gratiile ferestrei, iar brățara o făcui bucățele. Chiar și numai apariția asupritorului meu în odaie mă făcea să-mi sfâșii hainele de pe mine.

În vremea asta, o întâmplare duioasă, nevinovată și neașteptată veni să pună puțină rânduială în organismul meu dezechilibrat.

Începuse iarna. Iarna blândă și senzuală a Bosforului. Singur, de dimineața până seara, tot ce puteam face era să privesc în parc prin cele trei mari ferestre ale apartamentului.

Pentru a mai însufleți acest colț pustiu al parcului, aruncam păsărilor resturile meselor mele: pâine, fructe, carne.

În curând, o sumedenie de vrăbii și chiar de ciori începură să se apropie, pe furiș, și să ciugulească sub ochii mei.

Într-o zi, spre marea mea mirare, un câine ciobănesc apăru printre arbori. El se opri departe de ferestre, adulmecă aerul și auzind că-l chem, își vârî coada între picioare și se îndepărtă cu un aer trist.

“Și acesta trebuie să fi gustat din bunătatea oamenilor!” mă gândii.

În zilele următoare reveni și se apropie ceva mai mult. Mă ascunsei, ca să nu-l sperii, și i-am aruncat trei sferături din îmbelșugata mea masă. Încetul cu încetul, în sfâr-

șit, ne împrietenirăm. La mângâierile mele, începu să dea din coadă și plecă, lăsându-mă să înțeleg că trebuie să mă muțumesc cu atât în ziua aceea. Îi dădeam dreptate, căci, cumințit de propriile mele pățanii, eram eu însumi hotărât să fiu mai cu luare-aminte în alegerea prietenilor mele, dacă Cerul s-ar fi îndurat să mă ajute să-mi redobândesc într-o zi libertatea.

Căinele acesta avea un suflet deosebit. Cu toate că era mort de foame, mânca cu delicatețe și se ferea să-și ia îmbucătura de-a dreptul de pe pământ, mesteca încet și nu rodea niciodată oasele. Neîndoios, o mare durere trebuie să-i fi apăsât inima... De ce, de pildă, nu se lăsa să fie hrănit de oamenii miloși?

Se știe că la Constantinopol fiecare musulman are câinii lui obștești, care îl întovărășesc o dată pe zi la brutărie, unde fiecare își capătă bucățița lui de pâine. Va fi găsit el înjositor faptul acesta? Îi plăcea mai bine să bată câmpii, pentru a găsi o viață mai neatârnată? Sau poate îl scârbea promiscuitatea abjectă a semenilor săi?

Îl botezai *Lupu*, nume potrivit purtării lui sălbătice și demne, și făcui minuni de îndemânare ca să dobândesc din parte-i un început de prietenie. A fost cât se poate de zgârcit cu avansurile pe care mi le făcu; dar fiecare dintre noi își are viața lui, durerile și propria lui filozofie. Așa că am respectat rezerva, în care se ținea. Pentru ca să-i dovedesc că-l înțelegem, nu-i mai aruncam carnea de-a dreptul pe pământ, ci i-o învăluiam în hârtie.

Fără îndoială că a băgat de seamă aceasta, căci, pentru întâia oară, se hotărî să se așeze pe picioarele dindărăt și să mă privească în față, destul de departe totuși pentru a nu putea fi ajuns de vreun băț.

Lupu era bun, un câine de rând și destul de voinic. Cât despre starea lui de curățenie, de! face omul ce poate, când duce o viață de lup.

Ochii lui mari, negri, clipeau trist, asupra durerilor vieții silindu-se — fără nici o îndoială — să le vadă mai bine. Expresia lor mai că nu putea fi definită. În orice caz, nu erau nici blânzi, nici chiar indulgenți. Cât despre fruntea lui, era poate de o prea rece seninătate și de un calm prea încăpățânat.

— Sărmane *Lupu*! îi vorbeam, întinzând deznădăjduit mâna printre gratii și cerșindu-i un semn de încredere. Sărmane *Lupu*, să fi suferit tu oare atât de mult, încât să ți se fi împietrit inima? Cred că multe ți-a pătimit pielea — odinioară — gustând din dragostea celor tari și că poate vei fi avut și tu cândva frumoasa ta narghilea, brățara ta, pușca și iapa ta, apoi boala și medicii tăi. Dar, oricum, tu azi ești liber, pe când eu sunt întemnițat și fără nădejde, în dosul gratiilor ăstora. Hai, frate *Lupule*, apropie-te și lasă-mă să te mângâi!

Nu vreau să spun că în Turcia câinii înțeleg românește, dar pot să afirm că *Lupu* al meu — după ce a ascultat săptămâni întregi plângerile mele deznădăjduite — s-a apropiat într-o bună zi, cu îndrăzneală, și și-a pus laba în palma mea. În ziua aceea mi s-a dat cea mai sinceră strângere de mână din câte am primit în viața mea.

Eram fericit ori, dacă vreți, am simțit din nou binefacerile bucuriei, care nu încearcă decât inimile nemuritorilor, oricare ar fi durerea ce le bântuie. M-am ferit pe cât am putut să-mi destăinui prietenia pe care o legasem cu *Lupu*. Pentru ca să nu mă trădeze fără voia lui, l-am

făcut să înțeleagă că atunci când ferestrele erau închise nu găsea nimic de mâncare. El a înțeles atât de bine lucrul acesta, că, mai târziu, ori de câte ori le vedea închise, se întorcea de departe și pleca. De asemenea, în convorbirile noastre, când ziceam: “Du-te, prietene, hai, du-te acuma!” el pleca pe dată ce închideam ferestrele, se îndepărta demn, prietenos, fără să se supere.

Pe Mustafa-bei și pe servitorul lui îi primeam la anumite ore: pe cel dintâi, ca să mă vadă; pe ceilalți, ca să mă servească. Din pricina stării mele nervoase, vizitele acestea erau cât se poate de scurte.

Îndeosebi prezența beiului mă făcea să-mi ies din sărite, și, de-abia venit, se ducea la dracu. Apartamentul său era lângă al meu, dar ne despărțea un mare fumoar. Pentru mai multă siguranță, mă închideam cu cheia.

Cu bucuria pe care *Lupu* o aduse în viața mea, îmi schimbai atitudinea, devenind mai împăciuitor. Beiul îmi răspunse, încărcându-mă de favoruri. Astfel, îmi îngădui să mă plimb prin parc, întovărășit, bineînțeles de servitorul meu.

Dar, cu deosebire, două din favorurile pe care mi le arătă îmi fură funeste și avură înrăuriri incalculabile asupra restului vieții mele.

Mai întâi, beiul introduse în casă alcoolul, care mi-era aproape necunoscut și, din nenorocire, băutura asta dulceagă îmi plăcu peste măsură. Sub înrăurirea beției, creierul meu pierdu simțul tristei realități, mintea mea luă câmpii. Găsii o mângâiere în rachiul și rugai să mi se dea mereu.

Beiul îmi dădu cât am vrut și bău și el. Ne îmbătam zilnic. Alungându-ne — în patru labe — pe covorul largului fumoar, urlam ca lighioanele. Mai ales el era de nerecu-

noscut. Chipul lui nu mai avea nimic omenesc, și într-o seară — pe când voia să-mi sfarme între dinți un deget de la picior — îl izbii peste față cu un vătrai de la sobă. El stătu liniștit, la pământ, lăsă să i se prelingă sângele spre gură, și își linse buzele. Atunci, de scârbă, îl scuipai în obraz. El se linse din nou.

Zilele care urmau acestor desfrâuri îmi erau de nesuferit. Ședeam în pat până la amiază, văitându-mă. Capul îmi părea de plumb, aveam chipul palid și tremuram din tot corpul. Lumina zilei îmi făcea rău. Mustafa-bei trăgea draperiile grele ale ferestrelor. Și de îndată ce camera se lumina de nenumărate lumânări și se îmbălsăma de mirt, nebuniile începeau și mai îndârjite.

Într-o noapte pe când eram năucit de beție, patru fete cu tamburine și castaniete năvăliră în fumoar și începură un joc amețitor. Inima îmi tresări de plăcere! Ai fi jurat că sunt patru Chire gătite ca niște domnițe orientale, cu chipurile abia ascunse de văluri.

Sării de la locul meu răsturnându-mi cafeaua, păhăruțul cu lichior și narghileaua și mă aruncai la picioarele lor. Lungit în mijlocul camerei, cu ochii închiși, simții îndelung, foarte îndelung, fâșâitul rochiilor lor și oarecari parfumuri necunoscute îmi izbiră nările cu putere, apoi...

Apoi, îmi pierdui cunoștința...

Când mă deșteptai, eram în pat și nu-mi venea să-mi cred ochilor, simțurilor, respingătoarei realități. Patru târfe din cel de pe urmă bordel, bătrâne, zbârcite, scârbos de goale, mă mângâiau, mă hârjoneau din toate părțile, acoperindu-mi fața și trupul cu balele lor. Mă zbatui, țipând după ajutor. Ele mă mângâiau și mai de zor. Atunci mă smucii din brațele lor, înșfăcai cleștele de la sobă și

sfărâmai totul în odaie, oglinzi, vase, statui, bibelouri, tot ce mi-a stat în cale.

Înspăimântate, dezgustătoarele prostituate s-au făcut nevăzute, ducându-se să spună lui Mustafa-bei că eu mă îndărătniceam să nu recunosc pe cele patru fete de mai înainte, în aceste “cotoroaște” cu chip de bufniță.

După noaptea asta de desfrâu, mă închisei douăzeci și patru de ceasuri în odaia mea, nemaiprimind pe nimeni. Mâncarea îmi făcea greață. O azvârlii lui *Lupu*, căruia îi mărturisii decăderea mea.

În sfârșit, scârbit până în măruntaie de josnicia în care beiul voia să mă cufunde, am hotărât să mă spânzur și chemai pe stăpânul meu pentru a-i spune că — dacă nu consimte să-mi dea drumul — îmi pun planul în executare prin orice mijloace aş găsi. Mi se răspunse că beiul plecase într-o călătorie de zece zile. Vestea aceasta a fost o nouă surpriză pentru mine și o mare ușurare. Ideea fugii mi se înfipse în minte.

Eram în martie. A doua zi, după plecarea beiului, mă plimbam prin parc, întovărășit de slugă, când deodată o întrebare îmi trăsni în minte: “*Pe unde intră câinele în parc?*” Parcul era doar împrejmuire de ziduri vechi și cu neputință de escaladat, iar poarta cea mare, din față, sta veșnic zăvorâtă. Trebuia doar să fie vreo spărtură pe undeva. Începui să cercetez cu băgare de seamă și, în adevăr, ținându-mă de-a lungul zidului îmbrăcat în iederă și cătină, am găsit un loc în care frunzele erau călcate în picioare. Făcându-mă că am o nevoie oarecare, lăsai însoțitorul pe cărare și mă strecurai în tufiș și, la temelia zidului, am descoperit o surpătură proaspătă, care îngăduia trecerea

spre latura cea mai neumblată a câmpiei. Îmi însemnai locul în minte: se găsea tocmai în fața ferestrelor mele.

În chiar noaptea aceea, prizonier al blestematei mele fortărețe, creierul mi se aprinse. Scăparea era acolo, la două sute de pași de odaia mea. Dar cum să mă strecur printre gratiile acestea înțepenite în niște usciori de stejar?

Mă străduii zadarnic, prin întuneric, până la miezul nopții. Mă istovii încercând să largesc gratiile, apoi scobind la îmbucătura lor în ramă, ca să le pot smulge. Silință zadarnică!... Simțeam că înnebunesc. Afară: lumină de lună, liniște, spațiu, libertate... Aici: închisoare, desfrâu, tiranie... Întrezăream sosirile beiului și reînceperea sara-bandei cu tot cortegiul ei. Mă simțeam zdrobit. Odaia mi se părea o cușcă infernală, stăpânită de diavoli. Un fior de gheață mă furnică prin spate, sudori reci îmi acoperiră fața, încât mi-am mușcat limba până la sânge.

Ceasul era două. O liniște de mormânt stăpânea toată casa.

Repede adunai hârtii, petece, lemnișoare, le așezai pe pervazul ferestrei și le dădui foc. Tremurând de spaimă, priveam spre tocul ferestrei care se mistuia, în timp ce camera se îneca în fum, iar parcul începea să se lumineze. Mă apăsam cu amândouă mâinile pe gură ca să nu strig ajutor. Într-o sfortare deznădăjduită, apucaii un vâtrai și smulsei două gratii, care se prăbușiseră înăuntru, împreună cu bucăți de cărbuni aprinși. Apoi, ca scuturat de friguri, am adunat ce aveam mai de preț și sării în parc, unde începui să alerg, cât puteam de iute, spre zid.

Dar în zăpăceala mea și împiedicat de întuneric, nu putui să nimeresc surpătura deodată. Cuprins de groază, începui să alerg la deal și la vale, răscolind ramurile și însângărându-mi fața și mâinile. În sfârșit, cu un strigăt de bucurie, dădui de gaura salvatoare și o zbughii afară!...

După vreo două ore, în schimbul câtorva bani grei de aur, eram pe țărmul asiatic, și de acolo, în lumina zoriilor, contemplam colțul drept al Perei, de unde flăcări uriașe se înălțau, răzbunătoare, spre ceruri! Un incendiu mai mult în Constantinopolul acesta bătut de incendii...

În seara acelei zile liberatoare, o diligență mă lăsa la ușa unui han dintr-un sătuleț turcesc. După câteva zile mă culcam în Smirna, iar o săptămână mai târziu fumam o delicioasă narghilea pe terasa unei mari cafenele din Beirut.

Dar nu s-a sfârșit încă...

Acum mă credeam în stare să deslușesc limpede viața și să nu mă las înșelat. Aveam șaisprezece ani și oarecare experiență. Experiența aceasta a mea împărțea lumea în două categorii: întâi veneau ființele blânde și iubitoare, cum erau Chira și mama, apoi sălbaticii de teapa tatălui meu și, în sfârșit, mărinimoșii de felul lui Mustafa-bei. Trebuia deci să iau aminte.

Și chiar de pe terasa de unde mă aflam, începui pe loc să mă feresc de vreun jucător de șah cu trăsături simpatice. Mă gândeam la sârmanul *Lupu*, care se codise atâta vreme până să se lase mângâiat de mine. Făcui la fel, îndepărtându-mă întotdeauna de mâinile care se întindeau să mângâie obrazii mei de adolescent.

Dar, vai! Mă păzii atât de bine că, fără să-mi dau seama, mă apropiai de altă prăpastie, căci viața nu se cuprindea toată în cele trei categorii ale mele.

Închiriasem o cameră, chiar deasupra frumoasei terase a lui "Grand Concert-Variétés", de pe unica piață publică din Beirut. De dimineață până seara, cafeneaua gema de

lumea cea mai împestrită, dar, afară de eleganții băștinași, de care mă feream, ceea ce făcea farmecul acestui local era trupa de artiști străini, angajați la varieteu.

Bărbați și femei, tineri și bătrâni, frumoși și urâți, ei erau cu toții oameni de viață. Pretutindeni n-auzeai decât glume, râsete comunicative. Pentru fiecare dintre obișnușii cafenelei ei aveau câte-o vorbă drăguță, și fiecare era mulțumit. Cum și eu făceam parte dintre obișnuiți, mulțumirea generală dădu și peste mine și mă nimeri de minune!

Artiștii aceștea erau italieni, greci și francezi. Locuiau în același hotel cu mine. Pe un coridor strâmt, în fața odăii mele, ședea o tânără pereche de greci, care cântau foarte bine. Bărbatul nu-mi plăcea, dar femeia... s-o sorbi într-un pahar de apă! Eu o sorbeam din ochi de dragă, dar... în taină. Ori de câte ori ieșeam, nu știau cum se făcea, că ușa camerei lor era mereu deschisă, iar ea totdeauna singură și aproape goală în fața oglinzii. Asta mă făcea să mă rușinez din cale afară și închideam ochii cât puteam, dar... ceva mai tare decât mine, mi-i deschidea.

Și iată că, într-o bună zi, pe când ne încrucișam prin umbra coridorului, ea mă prinse în brațe, mă sărută apăsător și spuse:

— Dar știi că e rușinos tinerele nostru! Trebuie încurajat!

Zăpăcit de întâmplarea asta, îndată ce m-am întors în odaia mea, mi-am zis: "Ei și!... Ce primejdie poate fi într-un sărut pe care-l dă o femeie unui *tinerele*?"

Căci, într-adevăr, acum eram un "tinerele". Nu o spune ea? Și hainele, independența, aperitivele scumpe pe care le luam o dovedeau îndeajuns. Numai judecata mea n-o dovedea, căci începusem să-mi pierd capul... Dar cui îi pasă de judecată?

Într-o după-amiază contemplem de la fereastra mea furnicarul de oameni din piață, mă gândeam la jocul, la vocea, la gesturile actriței, amintindu-mi cu durere ingenuitățile Chirei, când, deodată, ușa se deschise, și cântăreța intră. Mă prinse frica.

— Nu te teme de nimic, micuțule: el e jos, prins într-un joc mare...

Mi s-a aruncat de gât. Am protestat:

— Nu vreau să stați aici.

— Cum? Mă gonești? Și eu care te iubesc și care credeam că și tu mă iubești! șopti ea duioasă, sărutându-mă.

Sedeam pe pat alături de ea și zău, nu mă simțeam rău deloc. Apoi, nu știu cum a făcut, dar tot mângâindu-mă, deschise ușa și apucă repede o tavă pe care erau o sticlă de vin străin și prăjituri. Îmi plăcură nespuse. Ea porunci altele. Nu m-am dat bătut, nici de data asta, mai din lăcomie, mai pentru a face pe grozavul. Și ce mai îmbrățișări! Ce sărutări!

Dar am băgat de seamă că grecoaica prea mă pipăie și mă rușinai.

— Știi ce, pușorule? îmi zise ea. Nu ești bun de nimic! La vârsta ta!

Și ca să nu mă supăr schimbă vorba:

— Ești raia?

— Nu știu...

— Ce acte ai?

— N-am nici un act.

— Cum, călătorești prin Turcia, fără hârtii? Dar asta-i cât se poate de imprudent, dragul meu: ai putea fi arestat!

Mă îngrozii. Dacă mi-ar fi spus cineva că poliția lui Mustafa-bei e la ușă, nu m-aș fi înspăimântat mai tare.

O rugai să nu spună nimănui. Ea îmi făgădui sprijinul

ei. Iar protecție! Ce blestem! Oare nu e chip să trăiești nicăieri pe lumea asta fără să fii protejat?

Pe loc mă cuprinseseră tot felul de gânduri negre. Ea îmi mângâie degetele:

— Ce frumoase inele ai!... Nu-mi dai și mie unul?

Firește, n-am putut refuza un inel... protectoarei mele.

Viața mi se întunecă. Nici cincisprezece zile nu trecuseră de când trăiam în libertate. Și iată că o mână invizibilă care parcă se întindea de la Constantinopol până la Beirut, îmi primejduia din nou viața.

Dar o mână foarte vizibilă și mult mai apropiată îmi întinse, în chiar seara acelei întâlniri, o socoteală de vinuri străine și prăjituri care egala prețul întreținerii mele pe o lună întreagă.

Plătind nota, mi-am zis:

“Asta și cu inelul mă fac să înțeleg că libertatea mea e bolnavă rău”.

După câteva zile, am aflat cât era de bolnavă.

Nedespărțiți la aperitiv, cântăreața și bărbatul său deveniră curând comesenii și chiar pensionarii mei. Într-o zi, pe când jucam o partidă de table, un ofițer de poliție se apropie și-mi spuse:

— Dumneavoastră locuiți aici, domnule?

— Da, domnule! șoptii, gata să leșin.

— Fiți așa de bun și treceți mâine dimineață pe la poliție să vizeze hârtiile!

Și, salutând prietenos pe tovarășii mei, plecă. Am simțit că mă prăbușesc într-o prăpastie.

— Nu face nimic! îmi spuse cântăreața. Bărbatul meu se va duce chiar acum să-l roage pe polițai să te lase în pace. Sunt prieteni buni!

Cu câtă căldură le-am mulțumit!

În adevăr, nimeni nu mai veni să mă supere. Chiar în ziua aceea mă frământai să găsesc un mijloc de a le arăta recunoștința mea, altfel de cât prin mesele ce le ofeream. Prilejul mi-l dădu bărbatul însuși:

— N-am noroc la joc, prietene! îmi spuse el, aprins la față. N-ai putea să mă împrumuți cu două lire?

— Cum nu!

A doua zi a fost atât de nenorocos și-mi mai ceru două lire. A treia zi, tot pe atât. După vreo săptămână, ghinionul lui îmi dădu de gândit, căci, dacă urma tot astfel, banii nu-mi ajungeau nici trei luni.

În aceeași seară, am luat drumul Damascului în tovărășia a doi mari negustori de covoare.

Zdruncinat în colțul harabalei, mă gândeam la ciudățeniile vieții:

“De-acum trebuie să fiu cu băgare de seamă și față de femeile care au obiceiul să te sărute pe întunecimea coridoarelor!”

Damascul a fost pentru mine cu adevărat un *drum al Damascului*. Acolo, viața mea se schimbă cu totul.

Ai crede că asupra acestui oraș Dumnezeu a cernut praful din cele patru colțuri ale lumii. Ajungând aici, crezui că-mi dau sufletul.

Mă îmbrăcasem cu un costum sărăcăcios de orășean grec, pentru a trece mai nevădat în seamă. Celelalte lucruri le duceam la subsuoară, învelite într-o basma, iar bijuteriile și banii mi-i ascunsesem în chimir, pe care-l încinsesem chiar pe piele. Astfel deghizat, mă simțeam la adăpost de orice “protecție” nedorită. Mă strecuram pe străduțele care străbăteau, ca niște hrube, casele mahala-

lei *Cadem*, căutând vreo odaie mai ieftină. Un hangiu grec îmi spuse că pentru ca să mă coste mai puțin ar trebui să iau un pat, în vreo odaie cu două paturi. Am primit.

Când am intrat să văd camera și să-mi las legătura, întrebai cine va ocupa patul celălalt.

— Tot unul ca tine! îmi răspunse el, morocănos.

Eram foarte tulburat. Țara mea, Chira, mama se scufundau într-o depărtare neguroasă, pe veci dispărute pentru mine. Iar eu, pe veci smuls din cuibul meu drag, ce căutam în orașul acesta sinistru? Cum puteam eu nădăjdui să mai dau de soră-mea? Și ce-am să pot face, ca să-mi câștig pâinea de toate zilele, când voi isprăvi banii?

Afară de asta, n-aveam nici un act. Și iată ce era mai grav. Puteam fi arestat oricând. Cine m-ar fi scos din închisoare?

În curtea hanului, în jurul unui havuz împodobit cu flori, o mulțime de pierde-vară ședea tolăniți, flecăreau, fumau și beau un rachiu lăptos. Toți păreau fericiți. Oamenii aceștia erau la ei acasă. Se cunoșteau, se ajutau între ei, aveau dureri și bucurii comune. Dar eu? Ce eram eu pentru ei? Un necunoscut. Cine intră în odaia în care zace un necunoscut (de boală sau de inimă rea), ca să-l întrebe ce-l doare sau ce-ar pofti?

Instinctiv, dusei mâna la chimir, unde îmi aveam banii, singurii mei prieteni! Dar aurul e un prieten care te părăsește, fără să-i pese, te trădează cât ai clipi din ochi, iar eu nu cunoșteam nici un mijloc prin care să-l fac să reintre în chimir.

O ființă precum Chira ar fi fost cu totul altceva. Ea nu m-ar fi părăsit pentru nimic în lume. Eram nedespărțiți. Oare să fi fost cu puțință să existe vreo altă Chiră pe lumea asta? Poate! Dar ele își aveau desigur Dragomirii

lor. Pentru ele eu eram un simplu necunoscut, un trecător pe care-l privești o clipă cu curiozitate și pe care-l uiți tot atât de ușor.

Ca să mă mângâi, cerui un pahar cu rachiu, apoi altul. Ceasul prânzului veni. Am gustat ceva și cerui un pahar cu vin, apoi altul. Și cu inima grea de amărăciune mă urcai în odaia mea.

Aici, un om ca de vreo treizeci de ani, pe jumătate dezbrăcat, sta pe marginea patului. Pe masă ardea o lampă. Două scaune. Paturile, de o curățenie îndoielnică. O oglindă afumată. Nici urmă de lavoar.

Îi dădui bună seara pe grecește și-mi examinai patul.

— Trebuie să-l depărtezi de perete, îmi vorbi el ca unei vechi cunoștințe, sunt ploșnițe. Vom lăsa lampa aprinsă toată noaptea: ploșnițele, ca și bufnițele, se tem de lumină.

— Ploșnițe? făcui eu mirat, căci într-adevăr nu văzusem în viața mea asemenea gănganii. Ce sunt astea, ploșnițe?

— Cum? tu nu știi ce sunt ploșnițele? mă întrebă el uimit. Lasă, ai să afli în noaptea asta... Dar, ia spune-mi, unde ai dormit până acum de n-ai habar de ele? Eu, dimpotrivă, nu știu ce-i aia un pat fără ploșnițe!

— Și fac rău ploșnițele? întrebai, înfricoșat de acest vrăjmaș.

— Oleacă, îmi răspunse el nepăsător.

Eram obosit. Voiam să mă dezbrac și să mă culc, dar o rușine necunoscută până atunci mă reținu în fața acestui străin. El înțelese, căci micșoră lumina, iar după ce mă strecurai în așternut, se sculă și mări flacăra.

— Parc-ai fi o fată mare! adăugă el râzând.

Această glumă îmi dădu un pic de încredere în el, și noaptea aceea am dormit în pace, strângându-mi chimirul sub căpătâi.

A doua zi de dimineață nu știam mai mult decât în ajun ce însemnează o pișcătură de ploșniță, dar tovarășul meu îmi arătă o pată de sânge pe fața de pernă. Mă îmbrăcai vesel, fără să mă mai jenez de el.

Din curte răzbăteau frânturi de vorbe și hohote de râs. Privii pe fereastră: în jurul fântânii, aceeași lume împes-trițată fuma din ciubuce lungi și sorbea zgomotos din cești cu cafea. Curtea era stropită și măturată. Aerul proas-păt pătrundea adânc în plămâni, o lumină aurie, misterioasă, cum numai în Orient strălucește, învăluia lucrurile și ființele.

M-am luminat pe dată. Drăcușorul cel duios, care dormea în adâncul sufletului meu, se trezi.

— Nu vrei să luăm o cafea împreună? îl întrebai pe necunoscut.

— Ba da, cu plăcere.

Jos, trăgând din ciubuce, care fumegau ca niște coșuri, vorbirăm multe și de toate. El îmi destăinui amarurile lui: n-avea de lucru, nici bani și era dator vândut. Atunci i-am destăinuit că și eu aveam un necaz.

— Mi-am pierdut actele. Dacă m-ai ajuta să-mi procur altele, ți-aș da o liră turcească drept mulțumire.

El se înflăcăără:

— Cum nu! Se poate! Cunosc un “scriitor public” care face așa ceva, dar cere cam scump.

— Cât? întrebai voios.

— Patru lire!

— Le dau!... Și ție, lira făgăduită.

După un ceas, un scrib cu o barbă lungă și albă se jura

— pe ochii lui — înaintea unui funcționar, că mă văzuse născându-mă la Stambul, în cutare an la Egirei, că mă numesc Stavru, și că eram deci raia, supus al sultanului, “stăpânul nostru”.

Funcționarul ascultă, zâmbind, apoi luă o pană și aco-peri o foaie întreagă cu frumoase slove arabe, semnă, puse pe bătrân să iscălească și el, aplică sigiliul împărătesc și-mi înmână prețiosul talisman.

— Trebuie să-i dai un bacșiș, îmi șopti martorul.

Pusei o liră pe masă.

— N-ajunge! făcu bătrânul.

Mai dădui una. De câte ori scoteam câte o liră mă duceam într-un colț, ca să scotocesc în chimir. Când ieșii, îmi plății și martorul, apoi plecai cu tovarășul meu să hoinărim prin oraș, să mâncăm și să bem.

Seara ne întoarserăm la culcușurile noastre, beți și veseli. Am adormit buștean, bătându-mi joc de ploșnițe, dar având grijă să-mi ascund chimirul sub cap.

Când m-am trezit, mă prinse mirarea văzându-mă singur în odaie. Tovarășul meu de cameră mă părăsise, fără să-mi spuie un cuvânt. Dar nu numai el plecase, ci și prietenul meu trădător, aurul, scumpul meu chimir. Mă trădase fără nici un pic de îndurare, se duseseră amândoi, lăsându-mă doar cu trei megedii în buzunar și cu blestema-tul talisman!

Acum nu mai era cazul să plâng. Era moarte curată...

Și azi simt, aici, deasupra stomacului, nodul, golul care mi-a pustiit pieptul în dimineața aceea, când doar că n-am murit.

Mă învărteam năuc, în cămașă și izmene, și mă aple-

cam peste fereastră, fără să-mi dau seama de ce fac. Ca întotdeauna, în curte fumau aceeași oameni, roată în jurul fântânii, dar acum parc-ar fi fost niște gropari care păzeau un sicriu. Voind să cobor scara, mă azvârlii inconștient în gol! M-am ridicat pe dată, cu fața însângerată și simțind că mă înăbuș. La sosirea hangiului și clienților săi, nu putui rosti decât un cuvânt:

— Chi...mirul!

Începură să întrebe toți, din toate părțile. N-am putut îngăima nimic decât:

— Chimirul!

— Ei bine... ce-i cu chimirul?

— Chimirul!

Îmi turnară apă pe cap, îmi spălară fața de sânge și mă siliră să beau rachiu.

— Hai, spune acum! răcni hangiul, zgâlțâindu-mă de umăr.

— Chimirul!

— Să știți, făcu el, că tâlharul care dormea în patul celălalt i-a șterpelit chimirul, drept mulțumire că l-a îndopat ieri toată ziua.

Cum nu mă mai astâmpăram la un loc, el mă așeză pe un scaun. Rămăsei răstignit, cu mâinile atârând moi de-a lungul trupului. El încercă să mă mângâie:

— Știu... e o nenorocire... Ți-a furat gologanii... Dar pentru asta trebuie să te omori? Ce-ai să câștigi atunci? Câți cereci aveai?

— Chimirul! repetam întruna.

— Ei, na-ți-o bună! Băiatul ăsta nu mai știe să spună altceva decât "chimirul".

Și hangiul se urcă în odaia mea și-mi aduse hainele.

— Hai! Îmbracă-te!

Mă lăsaî moale ca un paralic. El mă îmbracă din tălpi până în creştet. Apoi, căutându-mi prin buzunare, scoase actul de identitate şi banii rămaşi.

— Ia te uită!... Dar, după cât văd, nu eşti chiar atât de sărac! Ai trei megedii... Şi te chemi Stavru! Ei bine, Stavrule, cu banii ăştia nu mori de foame... Ce treabă ştii să faci?

— Chimirul...

— Eiii!... Lua-l-ar dracu de chimir! răcni el, înfuriat. Şi vârându-mi averea în buzunar, plecă, bombănind:

— Ce dracu, doar nu vei fi avut în chimir cu ce cumpăra o cămilă, că atunci n-ai fi tras la mine!

Aveam în chimir mult mai mult decât trebuia ca să cumpăr o cămilă. Aveam optzeci şi trei de lire turceşti, de aur, nouă inele cu pietre scumpe şi ceasul! Şi, bogat, cu toată această avere, trăsesem, totuşi, la hanul lui!...

Nu-i deloc adevărat că omul ar fi o creatură care înţelege rostul vieţii. Deşteptăciunea lui nu-i serveşte la mare lucru. Că are grai, nu însemnează că nu-i un prost. Dar acolo unde prostia-i întrece chiar şi inconştienţa animalelor e când e vorba să ghicească şi să simtă durerile semenilor săi.

Nu rareori ni se întâmplă să vedem pe drum câte-un bărbat cu chipul palid şi privirile rătăcite, ori câte-o femeie plângând. Dacă am fi, în adevăr, nişte fiinţe superioare, ar trebui să oprim pe bărbatul sau pe femeia aceea şi să le oferim pe dată ajutorul nostru. Asta ar fi singura superioritate pe care aş fi dispus să i-o atribui omului asupra animalelor! În realitate însă niciodată nu facem aşa ceva...

Au trecut cincizeci de ani de la întâmplarea asta, aşa că nu-mi prea aduc aminte cum m-am sculat de pe scaun

și am ieșit în curtea hanului, nici pe unde am umblat — cu mintea rătăcită — străbătând orașul. Dar ceea ce știu e că nici o mână nu s-a pus pe umărul adolescentului acela care, privind în gol, mergea în neștire; nici un glas, nici un chip omenesc nu s-a oprit să mă întrebe: “Ce ai?”. În starea aceasta de inconștiență mă pomenii, în dimineața aceea de aprilie, în păduricea care este locul de plimbare al locuitorilor Damascului — numită *Baptumá*.

Mă dezmeticii în urletele și înjurăturile unui vizitativ arab, care doar că nu mă răsturnase. Mă pipăii la brâu, dar chimirul nu mai era!

Simțeam cum îmi bătea inima ca unei vrăbiuțe pe care-o ții în mână, și în același timp un nod parcă mi se ridica din stomac și-mi curma răsufarea. Mișcarea aceasta devenise un tic chinuitor. Ori de câte ori îmi duceam mâna la brâu, inima îmi săgeta de o spaimă care mă sugruma și neîncetat simțeam nevoia de a mă încredința că, în adevăr, fusesem victima acestei nelegiuiri și că nu mai aveam chimirul.

În momentele de grea cumpănă, inimile simțitoare se deprind anevoie cu gândul că nenorocirea într-adevăr s-a întâmplat și că nu mai este nimic de făcut.

Pe lângă mine treceau tot felul de oameni: perechi de îndrăgostiți, femei cu copii, domni burtoși, liniștiți și satisfăcuți. Mă priveau și treceau înainte. Nu vedeau nimic. Pe când eu... Eu muream... Eram singur, menit să îndur un chin prea greu pentru vârsta, pentru inima și pentru lipsa mea de experiență.

Mergeam întruna. Ieșii din oraș. Câmpia siriană, cu drumurile ei gloduroase și colibele beduinilor, îmi păru ca moartă, asemenea simțurilor mele. Nu priveam un lucru fără să-mi duc mâna la brâu și să tresar; “Nu mai am

chimirul!”... Iar în clipa aceea, parcă mă strângea cineva de gât.

Un copil de arab trecu pe lângă mine, călare pe-un măgar și trăgând de funie o cămilă împovărată de două sarcini care se legănau. Urâciunea dihaniei acesteia, cu ochii lătăreți, ca de șarpe, mă înfioră. Mai încolo, un beduin cu barba neagră, încălcită, cu chipul ars de soare, se apropie în galop, opri și mă întrebă ceva pe arăbește. N-am știut ce să-i răspund. El pieri, lăsându-mi o impresie plăcută, căci mi-a amintit frumosul chip al lui Cosma.

Curând după aceea am ajuns într-un sat sărăcăcios, în care oamenii, stând la pământ, strujeau lemne, slujindu-se pentru treaba asta de picioarele goale, tot atât de bine cum s-ar fi servit de mâinile sale. Femei îmbrăcate în zdrențe negre, murdare și cu chipurile acoperite — adevărate “sperietori” — duceau pe cap ulcioare ovale, în timp ce copiii, murdari și slăbănogi, se jucau și țipau ca niște draci. Înaintea unui cuptor, făcut din lut uscat, pe jumătate scufundat în pământ, un bărbat scotea niște lipii calde, care răspândeau un miros de cocă crudă.

Tocmai ieșeam din sat, când am băgat de seamă că un câine se luase după mine. Mă oprii. Se opri și el și ne privirăm în ochi. Era un câine cenușiu, de mărimea lui *Lupu*, dar, sărmanul, n-avea nimic mândru și independent în el. Nici liniștea conștientă a celuiilalt. Își plecă umilit capul și se piti de frică. Expresia ochilor lui era ștearsă, tulbure. Îmi fu milă și-l mângâiai pe cap. Îmi linse mâna. Nu era mofturos.

M-am întors la cuptor, am cumpărat de doi metilici patru lipii și i le dădui. Le înghiți pe câte patru, fără să le mestece. Mai luai patru, le vârâi în buzunar și o pornii în neștire. Câinele iar s-a luat după mine.

În fața mea se ivi un deal nisipos, cu totul sterp și pustiu. Am ajuns la el și am început să-l urc, însă obosii curând și mă așezai alături de câine. Departe, în vale, Damascul, presărat cu cupole și minarete care dominau nenumăratele terase, îmi apărură ca un imens cimitir, îngropat în pulberea lui albă.

Nici un zgomot nu ajungea până la mine. În urechi nu-mi răsunau decât zvâcniturile puternice ale inimii mele zdrobite. Ochii mi s-au împăienjenit. Damascul și lumea au dispărut. Din negura trecutului îmi răsări luminoasă casa mamei mele. Traiul tihnit al vremurilor acelora atât de îndepărtate mi se strecură sub pleoapele închise. Retrăii zilele fericite de odinioară până în cele mai mici amănunte, din clipa cea mai întunecată a amintirilor mele, până la grozava noapte a omorului, până la răpirea noastră.

Și deodată mi se înfipse în suflet gândul că nenorocirea mea și a Chirei erau suferinți izbăvitoare, pentru că am voit, am provocat și am servit de unelte pentru înfăptuirea aceluia omor. Dorisem moartea părintelui și a fratelui.

Neîndoios, acesta era un păcat de moarte. Și acum Dumnezeu ne pedepsea pe amândoi — pe ea prin robie, pe mine printr-o libertate plină de chinuri...

Deschisei ochii și mă înspăimântai. La apus, cerul era roșu ca sângele. Nori grei, ca de sânge închegat, se târau aproape de pământ, luând întruchipările cele mai fantastice, una mai grozavă ca cealaltă.

M-am prăvălit la pământ, ascunzându-mi fața între palme, înaintea micii peșteri lângă care poposisem. Mă rugai îndelung, cerând iertare lui Dumnezeu, tatei și sufletului fratelui meu ucis.

Și noaptea învălui în taina ei trupul unui adolescent pocăit, care căuta mângâiere în trista soartă a unui câine trimis de hazard.

Rugăciunile și penitențele ușurează sufletele credincioșilor. Avui câteva ceasuri de liniște. Însă în apropierea zorilor, în regiunile nisipoase se lăsă un frig de gheață. Când soarele a apărut în zare tremuram din toate încheieturile și mi-am închipuit că trebuie să mă fi îmbolnăvit de moarte.

“Dacă voi muri, mă gândeam, după această căință, Dumnezeu mă va ierta și poate nu-mi va trimite sufletul în muncile iadului!”

M-am sculat și am luat-o înapoi. Pe drum mâncai o lipie. Pe celelalte trei le dădai câinelui care era mai flămând decât mine.

După puțin, soarele începu să mă înfierbânte în spate; în mine simțeam încolțind o pace binefăcătoare. Ajunsei în sat. Nu mi se mai păru atât de urât. Aici, câinele m-a părăsit. Asta mă duru puțin. Îl mângâiai pe cap și m-am despărțit de el ca de-o cunoștință plăcută, făcută într-o călătorie scurtă.

Singur acum, mă îndreptai spre Damasc prin păduricea *Baptuma*, chinuit mereu de gândul chimirului meu.

În drum m-am încrucișat cu o lungă caravană de cămile, dar nu mă mai speriai de ele. Am ajuns pe aleile Baptumei puțin înainte de amiază, pe o vreme admirabilă. Forfoteala de acolo mă minună. Bărbați în mândre haine turcești, femei tinere și negrăit de frumoase — cele mai multe neavând decât partea de jos a feței ușor acoperită de un val străveziu — treceau încoace și încolo, pe jos și în trăsură. De pretutindeni zvoneau glasuri sonore, hohote de râs, amintind clinchetul paharelor de cristal lovite cu o vârguță, convorbiri vesele.

Eram încântat de farmecul glasurilor ca și de pitorescul costumelor. Mi-aduc aminte că era într-o vineri,

duminica musulmanilor. Femeile se salutau rar, grațios și discret, însă efuziunile sentimentale dintre bărbați, salamalecurile și nesfârșitele strângeri de mână pricinuiau opriri îndelungi celor ce se plimbau pe jos. Se vorbea foarte mult turcește. Cu toate acestea, araba domina.

M-am oprit îndelung, admirând mișunarea mulțimii. Cu încetul trecătorii și trăsurile începură să se rarească. Îmi urmai drumul, visător, tulburat, cu inima chinuită între dorința de a trăi, setea de veselie și nenorocirea și ruina mea. Curând rămasei singur, singur cu jalea care mă bântuia. O trăsură cu doi cai venea la trap din partea opusă. Când ajunse în dreptul meu, răsuflarea mi se tăie, inima-mi încetă să mai bată.

Da, și azi mai cred că era dulcea și iubita mea soră! Era Chira, așa cum o împodobise Nazim-Efendi în corabia lui, într-un maestru vestmânt de odaliscă, de cadână de harem, semănând portretelor atârinate pe pereți!

M-am clătinat, am bătut din palme și am strigat pe românește:

— Chira!... Chiralina!... Eu sunt!... Dragomir!...

Tânăra femeie surăse sub vâlul străveziu și-mi făcu un semn cu mâna înmănușată, dar vizitiul pocni din bici, eunucul de pe capră mă fulgeră cu privirile și echipajul zbură.

Am crezut că mor!... Chira era — îmi făcuse doar semnul!... Și fără să mai aștept o clipă, începui să alerg ca un struț în urma trăsurii, zicându-mi: “Doamne-Dumnezeule!... Abia mi-am mărturisit păcatul și m-am căit, că îndurarea ta mi-a scos în cale pe surioara mea pierdută!”

În ciuda strădaniilor mele, trăsura se îndepărta mereu. Răsufllarea mi se tăia se și mă temeam să nu pierd trăsura din vedere. Spre norocul meu, la ieșirea din pădurice o văzui îndreptându-se spre o bogată vilă, ale cărei porți se deschiseră, înghițiră echipajul și se încuiară în urma lui.

Tipai de bucurie. M-am repezit cu cele din urmă puteri spre poartă și începui să lovesc cu furie, cu pumnii și picioarele. Pe dată se deschise o porțiță și apăru un cavas în uniformă.

— Chira!... urlai eu, în turcește, gâfâind. Aceea-i sora mea!... Vreau să-i vorbesc!

— Ce!... Ce vrei? mă întrebă cavasul, tot în turcește, oprindu-mă.

— Cucoana... care a intrat cu trăsura e sora mea... Chira!

— Ce Chira, bre? Ai înnebunit?

În adevăr, înnebunisem, căci am tăbărat peste cavas, și țâșnind pe lângă el am răzbătut în curte. N-avui însă timp să trec mai departe. Doi inși apărură ca din pământ, în vreme ce de la o fereastră un glas răgușit de bătrân strigă:

— Ce însemnează zgomotul acesta?... Ia să-i dați câteva ghiaurului acela, precum și *cavasului* care l-a lăsat să intre!

Fusei târât afară din ogradă, întins la pământ și bătut cu o vână de bou, până îmi plesniră și pantalonii și pielea. Apoi traseră zăvoarele și mă lăsară pe jumătate leșinat de durere.

Ăsta-i punctul culminant al calvarului meu... Aici sfârșesc tristețile a mai mult de trei ani de copilărie chinată... Căci, dacă Dumnezeu a fost crud cu mine și nu a

voit să mi-o redea pe Chira, o Providență există totuși, și această Providență mi-a trimis un prieten.

Ridicându-mi trupul zdrențuit, de-abia avui puterea să mă târăsc de partea cealaltă a drumului și mă lăsai la pământ, secătuit. În momentul acela, un om între patruzeci și cincizeci de ani, îmbrăcat într-un costum grecesc sărăcăcios, ducând într-o mână vasul cu salep, și în cealaltă coșul cu cești, se apropie de mine, își lăsă jos povara și încrucișându-și brațele pe piept, oftă din fundul plămânilor:

— Ah, sărmane copil! făcu el, în grecește. Am văzut când te băteau, dar n-aveam nici o putere! Ce supărare le-ai făcut păgânilor acestora ca să te schingiuiască așa?

Priveam chipul acela plin de sinceritate, barba sură și încălțită, ochii buni și îndurerați sub o frunte încrețită. Și, turbat de durere am țipat răzvrătit împotriva simțirilor mele:

— Du-te la dracu!... Lasă-mă în pace!

Și izbucnii în plâns. Bunătatea lui birui:

— Pentru ce mă dai la dracu, băiatu-meu? Mi-e milă de tine și aș vrea să te ajut, căci te văd nenorocit!

— Să mă lăsați în pace cu toții, cu mila și cu inima voastră!... Sunt sătul de voi!... Vreau să mor singur!

— Vai, nenorocitul!... Atât de tânăr și... dezgustat de viață!... Dar, oricum... ia bea ceașca asta cu salep cald!... Are să-ți facă bine...

Am luat ceașca cu salep fără să știu ce să mai cred. Ce regulă, ce înțeles trebuia să trag din scurta mea experiență, în care atâți oameni, care începuseră prin a se arăta buni și generoși, sfârșiseră prin a fi jasnici și criminali? Da, la șaisprezece ani, cunoșteam această jasnicie a sufletului omenesc. Și cu toate acestea, nu știam totul.

Nu știam, mai ales, că operele Creațiunii sunt infinit mai complexe și mai variate, că miile de patimi îndurate nu ne dau dreptul să scuipăm asupra întregii lumi. Dumnezeu însuși a înțeles aceasta când, supărat pe-o omenire păcătoasă, s-a hotărât s-o pedepsească, fără s-o extermină, căci a scăpat de la pieire un patriarh drept și familia lui. E adevărat că oamenii care au venit după potop n-au prețuit mai mult decât înaintașii lor, însă asta n-a fost din greșeala lor. Asta însemnează că Dumnezeu (întocmai ca mine la șaisprezece ani) nu cunoștea bine lumea și n-a prea știut ce face.

Din ziua în care soarta mi-a scos înainte pe Barba Iani, vânzător de salep și suflet divin, am înțeles că omul care are norocul să întâlnească în viața lui pe un Barba Iani trebuie să se considere fericit. Nici eu, de când trăiesc, n-am întâlnit decât unul singur, dar el mi-a fost de-ajuns ca să-mi îndulcească întreaga viață și să mă facă adesea s-o binecuvânteț, să-i ridic osanale.

Căci bunătatea unui singur om este cu mult mai puternică decât răutatea miilor de oameni. Răul pierе în aceeași clipă cu moartea celui care l-a săvârșit, binele continuă să-și reverse strălucirea și după dispariția celui drept.

Întocmai ca soarele care gonește norii și aduce bucuria pe pământ, Barba Iani trăsni răul care-mi rodea inima și mi-o umplu de sănătate. Nu de puține ori împotrivirea mea îl răni, dar care inimă — oricât de zdrobită ar fi de întâmplările vieții — poate rezista inimoasei bunătăți?

Trebuia să mă las copleșit; și providențialul salepgiu cunosc toată drama fragedei mele vieți. Leacul său m-a tămăduit fulgerător.

— Stavrance — vorbi el, adoptând, din prudență, fal-

sul meu nume — deocamdată trebuie să renunți de-a mai căuta pe sora ta într-un chip atât de puțin înțelept. Trebuie să știi că mai curând smulgi o căprioară din colții tigrului decât pe o femeie închisă într-un harem. Iar dacă izbutești să-ți înfrânezi această slăbiciune a inimii, restul e ușor ca bună-ziua! Tu ai trei megedii. Ei bine, banii aceștia îți ajung ca să-ți cumperi un ibric și cești pentru salep, adică ceea ce vezi că am și eu și-mi îngăduie să trăiesc — de douăzeci de ani — în deplină libertate. După asta, cu ibricul într-o mână și cu panerul în cealaltă, cu Barba Iani lângă tine, vom bate ulițele, piețele, vom străbate locurile de petrecere și bălciurile, strigând voioși: *“Salep! Salep! Salep! Iată salepgiul!”* Îngăduitorul pământ al Levantului se va întinde larg și liber înaintea ta. Da, liber, căci — orice s-ar spune despre acest pământ absolut turcesc — nu este altul pe care să poți trăi mai liber, cu o singură condiție însă: să te faci mic, să dispari în mulțime, să nu te deosebești prin nimic de alții, să fii surd și mut... Atunci și numai atunci te vei strecura pretutindeni, nezărit. Porțile cele zăvorâte nu se deschid când vrei să le fotezi.

Nu mai departe decât a doua zi, împovărat cu ibricul și panerul cu cești, strigam, cu tărie, alături de Barba Iani: *“Salep!... Salepgiul!”*.

Atunci am înțeles în ce chip izbutești să faci să revină în chimirul tău banul, prietenul acela trădător și fără inimă, care te părăsise. Din toate părțile ne cădeau golozani, libertatea intra în punga mea, și seara, frânt de oboseală, gustam din fericirea omului care poate trăi, fără să aibă buzunarele pline cu aur. Fumându-ne narghilele pe câte o terasă, mă pătrundeam tot mai mult de bunătatea

pe care o răspândea făptura lui Barba Iani. I-am fost recunoscător și l-am iubit așa cum iubești un părinte și un prieten. Ședeam la el, lucram amândoi. Masa o luam laolaltă, ceasurile de hoinăreală le gustam împreună, astfel că am ajuns nedespărțiți. O prietenie strânsă ne legă cu timpul, altoind mlădița tânără pe trunchiul arborelui copt.

Barba Iani, ca să nu-mi pară misterios, merse cu bunătatea lui până a-mi dezvălui trecutul său. Trecutul acesta nu era nici fără pată, nici fără amărăciuni.

Daskalos (învățător) într-un orășel din Grecia, săvârșise un păcat pasional, care-i adusese doi ani de închisoare și pierderea titlului. La ieșirea din pușcărie trebuise să-și părăsească orașul și rătăci mai mulți ani, făcând negoț, cunoscând toate greutățile, legând prietenii și sângerându-și inima. O altă aventură amoroasă era cât pe ce să-l coste și viața. Atunci trecu în Asia Mică și trăi singurat, în independență, aproape în înțelepciune.

Era un om care știa să vorbească, precum știa să tacă, îi plăcea să facă bine, fără să cadă în slăbiciune, și când nu-i plăcea vreo mutră, era inutil să i-o vâri în suflet.

Cunoștea toate dialectele Orientului Apropiat, și tot timpul liber și-l petrecea citind, hoinărind, spălându-și rufe. Nu mă îndemna la nimic, îmi arăta numai ceea ce era bine, folositor și cuminte de făcut. De la el am învățat să citesc și să scriu grecește. Văzându-mă atât de fidel atașat lui, nu-mi precupeți dragostea. La început îi ziceam “domnule”, el îmi spuse să-i zic “Barba”, adică “unchiule”.

În curând, uitând de pierderea chimirului — cu întreaga lui comoară — am devenit discipolul său, singurul lui prieten și mângâierea bătrânețelor lui.

Dar deocamdată mai aveam o grea încercare de trăit. O trăirăm împreună.

Dacă uitasem pierderea chimirului, nu mă puteam obișnui cu aceea a soră-mi. Mi-era drag Barba Iani, dar pe Chira o adoram. Și cum eram încredințat că ea trăiește îndărătul porților lângă care mâncasem bătaia aceea de neuitat, demonul mă împinse să trec iar pe acolo.

Era în mijlocul verii, la vreo lună de la nenorocita plimbare la *Baptumá*. Dădui târcoale — fără știrea lui Barba Iani — în mai multe rânduri, afurisitei vile, ocolind-o pe departe, pândind, spionând. Nimic. Tot felul de femei ieșeau la plimbare în trăsură. Chira pierise.

Încurajat de îndemânarea pe care o întrebuițam, într-o seară am hotărât să fiu mai îndrăzneț. Îmi procurai o scară și, favorizat de o noapte întunecoasă, mă dusei s-o rezim de zidul înalt care împrejmuia curtea. Căutam cu orice preț mijlocul să privesc înăuntrul haremului, unde știam că femeile umblă fără vâl. Dar nu dădui decât de obloane închise. Mă încăpățânai, făcui înconjurul zidului și sfârșii prin a da de-o fereastră luminată. Dar asta nu era decât o cameră mare, bogat luminată și în care nu era nimeni. Am așteptat, cu inima zvâcnind, în capul scării, nădăjduind mereu să zăresc trecând vreo femeie.

Deodată, treapta pe care ședeam plesni și fu cât pe ce să cad. Înghețat de frică, mă agățai cum putui mai bine, cand o zguduitură neașteptată mă aduse în simțuri. Scara mi-a fost smulsă, iar eu căzui în brațele unui *cavas*, care, fără să scoată o vorbă, mă zdrobi sub o ploaie de pumni.

Am fost legat burduf, așezat într-un cărucior tras de un măgar și dus la Damasc, unde mă aruncară în arestul preventiv.

Închisorile preventive, în Turcia vremurilor acelora, erau adevărate morminte pentru supușii otomani. Neno-

rocitul care intra acolo, mai ales pentru vinovății grave ca a mea, habar n-avea când avea să fie judecat, dacă vreun om cu vază n-ar fi alergat, sfântuind în dreapta și în stânga și implorând grația unui înalt funcționar. Dar cea mai mare suferință nu era atât pierderea libertății, cât îngrozitoarea viață pe care trebuia s-o ducă acolo cel închis, mai ales când era un tânăr.

În celula mea eram o duzină. Patul comun — o lungă înșiruire de scânduri goale — ocupa trei sferturi din încăpere. Într-un colț, un hârdău mare de lemn, cu capac, în care ne făceam nevoile, împrăstia o putoare înăbușitoare. Păduchi de toate felurile, ploșnițe fără număr și șobolani mișunau puzderie. Nu se obosea nimeni să-i mai ucidă: pentru asta ar fi trebuit o viață de om.

Faptele cele mai scârboase se petreceau în văzul tuturor. Turci, greci, armeni sau arabi nu mai păreau oameni. Abjecția omenească era fără seamăn, așa că n-ar putea fi comparată decât cu ea însăși, căci singură specia umană, dintre toate făpturile pământului, poate să se degradeze până într-atât.

Și eu căzusem tocmai în iadul acesta pământesc, în mijlocul acestor monștri... Ce plească pe ei!

Nimeni nu mi-a luat apărarea, nimeni nu m-a ocrotit, nici musulmanii, nici chiar creștinii... Mai mult, se bătură pe prada proaspătă, își smulseră bărbile, se însângerau. Dacă ar fi avut arme, s-ar fi ucis! Astfel, timp de o lună, cunoscui cele mai cumplite batjocuri ce se pot închipui...

Azi nu-mi pare rău de tot ce am pățit. Numai astfel am putut cunoaște ființa omenească până în adâncurile ei. Dacă am rămas bun, în ciuda tuturor celor ce am văzut, celor ce am suferit, e doar pentru a putea să-mi aduc

prinosul de recunoștință celui care a creat Bunătatea, a făcut-o rară și a așezat-o printre bestii — ca unică justificare a vieții.

Mă socoteam îngropat de viu și mă gândeam la moarte. Se povestea că unii întemnițați, nemaiputând îndura chinurile la care erau supuși, se spânzuraseră de gratiile ferestrelor, cu fâșii din hainele lor, în timpul nopții, pe când toți ceilalți dormeau. M-am hotărât să fac și eu ca acești martiri.

Cu toate acestea, un glas lăuntric mă îmbărbăta. Știam că nu mai eram singur pe lume, ca mai înainte. Un om inimos, un prieten rar, se afla undeva, afară. Era sărac și fără protectori, dar bun și inteligent. Neîndoios că el se gândea la mine, că lucra la libertatea mea.

Judecaseam bine. Într-o zi, ușa celulei se deschise, paznicul intră și îndărătul lui se ivi Barba Iani!... Câtă nespusă fericire! Numai apariția Chirei m-ar fi putut face atât de fericit. Însă în același timp, câtă tristețe! Într-o lună, părul bietului om albise! M-am aruncat în brațele lui, plângând. Drept orice compătimire, în fața acestei scene dureroase, un grec, tolănit pe pat, strigă:

— Ei, moșneguțule! E al tău băiatul? Bună bucatică pentru un loc ca ăsta!... Ne-am înfruptat cu toții! Tu i-ai luat caimacul?

Galben ca ceara, Barba Iani mă strânse în brațe și-mi spuse cu glasul tremurător și înăbușit:

— Fii tare!... Fii tare!... Măine vei fi scos de aici pentru a fi deportat...

— Deportat? strigai eu. Să mă despart de tine?

— E pedeapsa cea mai ușoară pe care am putut-o obține. Greșeala ta e gravă: ai voit să intri noaptea într-un harem.

De altfel, mângâie-te, eu te voi întovărăși. Lumea-i largă, vom fi liberi și — dacă în viitor te hotărăști să mă ascuți — vei fi fericit pe pământul turcesc. Hai, la revedere!... Pregătește-te pentru mâine dimineată, în zori!

N-am putut dormi toată noaptea. În faptul zilei, am fost scos afară. Doi jandarmi călări, înarmați cu puști și iatagane, așteptau la poarta închisorii, cu o căruță. Abia atunci băgai de seamă că eram trei condamnați la deportare. Barba Iani era în față cu bagajele noastre. Căruța fu încărcată și convoiul porni spre Diarbekir.

O viață de om nu se poate istorisi, nici scrie. O viață de om, care a iubit lumea și a străbătut-o, e și mai cu neputință de povestit. Dar când acesta a fost un om pasionat, când el a cunoscut toate formele fericirii și ale nenorocirii, străbătând pământul, atunci e aproape o îndrăzneală să încerci să redai o imagine vie despre ceea ce a fost viața lui. Măi întâi, e o imposibilitate pentru el însuși; de asemenea pentru cei ce trebuie să-l asculte.

Farmecul, pitorescul, partea interesantă a vieții unui om cu temperament puternic, zbuciumat și, în același timp, aventuros, nu stă totdeauna în faptele izbitoare ale acestei vieți. Frumusețea trebuie căutată de cele mai multe ori în amănunte. Dar cine stă să asculte amănunte? Cine le poate gusta? Și, mai ales, cine le-ar putea înțelege?

Iată pentru ce am fost totdeauna vrăjmașul lui: *Povește-ne ceva din viața dumitale!...*

Mai este o dificultate: când iubești, nu poți trăi singur. Nu poți trăi singur, nici chiar atunci când nu mai vrei să fii iubit, cum este cazul meu astăzi. Asta e adevărat cel puțin pentru pătimașii care încă n-au încetat să trăiască

din amintire, căci nu poate fi nici o amintire, fără de prezent. Poți, mult și bine, să vrei să mori. Eu am voit-o, de-a binelea, de mai multe ori în viața mea. Dar chipurile frumoase ale trecutului meu mi-au răsărit vii în minte, m-au înduioșat, au înlocuit amărăciunea prin bucurie și m-au silit să caut mereu veșnicul balsam pe fețele oamenilor. Una din aceste mărețe figuri a fost Barba Iani.

Despre el nu pot povesti nimic, sau aproape nimic: opt ani din viața mea fură alipiți de a sa... Diarbekir, Alep, Ankara, Sivar, Erzerum, sute de târguri și de sate fură străbătute de cele două umbre ale noastre. N-am vândut numai salep. Covoare, mătăsuri, cuțitărie, balsamuri, dresuri, parfumuri, cai, câini, pisici, toate au trecut prin mâinile noastre, dar tot bietul salep era acela care ne scotea din nevoie. Când vreo afacere neizbutită ne lăsa cu buzunarele goale, dam fuga la ibrice, la sărmanele ibrice ruginite. Și, atunci: "Salep! Salep!... Haai la salepgii". Ne uitam unul la altul și ne înveseleam.

Râdeam, da, pentru că Barba Iani era un prieten de neprețuit, dar cauza ruinei eram totdeauna eu, neasemuitul făcător de boroboațe. Între multe alte năzbâtii, îmi amintesc de una care le-a întrecut pe toate.

Băgaserăm toți banii în doi cai frumoși, pe care-i cum-păraserăm dintr-un bălci mare, la vreo cincisprezece kilometri de Ankara. Eram mulțumiți, făcuserăm o afacere minunată. La întoarcere, pe drum — mai din muțumire, mai din cauza oboselii — îmi veni gustul să mă opresc înaintea unei crășme. Era noapte, Barba Iani se împotrivi:

— Lasă, măi Stavrache!... Hai să mergem acasă!... Acolo vom ciocni un păhăruț.

— Nu, Barba Iani, eu vreau aici!... Un minut numai!... Am chef să ne cinstim norocul!

Bietul om se dădu bătut. Ne legarăm dobitoacele afară de un stâlp. Și, cu ochii țintă spre fereastră, cinstirăm un păhărel. Apoi mai luarăm unul. Ne prinse foamea, îmbucarăm ceva. Apoi o sticlă, apoi alta, căci Barba Iani știa și el doar ce-i aia trai bun!... Capetele ni se înfierbântaseră. Începurăm să cântăm grecește:

Iar te-ai îmbătat, trăsnilă!

Iar îmi spargi paharele!

Ce animal slut mai ești!

Dar, deodată, Barba Iani tăcu. Calm, cu ochii ațintiți pe geamurile întunecate, el îmi zise:

— Cred și eu Stavrance, că ești un “animal urât”, căci animalele noastre cele frumoase ori au pierit, ori nu mai văd eu bine!

Dintr-o săritură am fost la ușă, dar nu mai putui prinde decât un tropot de galop nebun, care răsuna în noapte.

Un ceas după aceea, orbecăind și poticnindu-ne prin toate gropile, Barba Iani îmi strigă, în chip de mustrare:

— Ai vrut să... cinstim norocul!... Ei bine, umblă acum pe jos, copil afurisit și încăpățânat ce ești!... Ca să-ți treacă de necaz, hai, ia mai cântă-mi. *Iar te-ai îmbătat, trăsnilă!*

Ferice de cel ce-și simte inima zvâcnind pe bunul pământ omenesc, pe glia asta de calitate superioară, care-și transmite seva ei dătătoare de viață!... Vai de acela care nu știe ce e bun!

Vreme de ani îndelungați, în timpul cărora viața mea fu una cu a lui Barba Iani, natura însăși a avut o înfățișare atrăgătoare, frățească, poetică. Totul îmi părea frumos și demn de a fi trăit. Urâciunea își pierdea repulsia, prostia

se lovea de batjocurile noastre, șiretenia era demascată, violența celor tari îmi părea suportabilă. Când contactul cu cei de rând ne înăbușea, ne adânceam în lumea gândurilor, în viața în care natura singură vorbește ochilor și inimii.

Barba Iani era în stare să meargă o zi întreagă fără să scoată un cuvânt. Doar din câte o singură privire îmi indica ceea ce merita să fie văzut. El zicea că asta înseamnă “să iei o baie dezinfectantă”. Era foarte adevărat.

Opera mută a Creațiunii îl purifică și-l redă însuși pe omul umilit de josnicii. Și nu e om, oricât de puternic, care să poată trece prin ticăloșii, fără să se-ntineze.

Mai mult, acest neasemuit tovarăș al adolescenței mele era un cunoscător al antichității și al filozofilor ei. Toate disertațiile lui asupra vieții — marea lui plăcere în ceasurile de odihnă — erau împestrițate de pilde scoase din înțelepciunea grecească. El nu era un înțelept, dar cultiva liniștea conștientă a sufletului.

— “Mai curând sau mai târziu, omul inteligent ajunge să înțeleagă deșertăciunea zbuciumului sentimental, care tulbură pacea și consumă viața, îmi zicea el. Ferice de cel ce ajunge să înțeleagă aceasta mai de timpuriu: cu atât mai mult se va bucura de existență!”

Într-o zi rece de toamnă eram pe un câmp de manevre, în apropiere de Alep. Băutura noastră caldă fu luată cu asalt de către soldați. Chiar ofițerii veniră să se împărtășească din ea; și cum sub ibricele noastre era jăratec, rămaseră să se încălzească și să mai vorbească. Un ofițer superior povestea unui subaltern al său anecdota în care un general, prieten al lui Alexandru cel Mare, se declara partizan pentru pacea propusă de Darius:

— “Eu aş accepta, dacă aş fi Alexandru”, spuse cel dintâi, la care marele cuceritor îi răspunse: “Şi eu aş accepta, dacă aş fi... dacă aş fi...” Ofiţerul turc se încurcă:

— Ah, făcu el, cum se chema ofiţerul acela al lui Alexandru?

— Parmenion! răspunse Barba Iani, care trăgea cu urechea la convorbirea lor.

— Bravo, moşule! ezclamă ofiţerul. Dar de unde ştii tu asta? Când vinzi salep, nu prea te întâlneşti cu Alexandru cel Mare.

— Cum să nu? îi replică prietenul meu. Tot omul are nevoie să se încălzească, după cum vedeţi!

Aluzia aceasta cu îndoit înţeles îi plăcu ofiţerului. El binevoi să vorbească cu noi. În clipa aceea, privirea mea se încrucişă cu a lui.

— Parcă te-am mai văzut undeva. Figura ta îmi e cunoscută! îmi zise el.

— Da! îi răspunsei, înroşindu-mă. Am fost în aceeaşi trăsură cu Mustafa-bei, la Constantinopol, acum cinci ani.

— Pe Allah!... E-adevărat!... Tu eşti băiatul ce căuta pe maică-sa, care avea un ochi vătămat. Ei bine, nefericitule, trebuie să fi îndurat multe de la blestematul acela de satir!

— Multe!... De unde era să-l cunosc?

— Dar cum poţi să te încrezi aşa, în cel dintâi venit, care începe să mângâie obrazii unui copil?

Ofiţerul ne vorbi îndelung şi-mi dezvălui toate ticăloşiile făptuite de Mustafa-bei. Apoi începu să-l descoase pe Barba Iani şi fu mişcat de câte află. La despărţire ne strânse mâinile cu dragoste şi ne rugă să primim câte o liră turcească de aur.

— Să n-o luați drept bacșiș. Asta e ca să vă arăt că prețuiesc înțelepciunea bătrânului și deplâng suferințele tânărului!

Întorcându-se acasă, Barba Iani îmi spuse:

— Vezi tu, Stavrule? Pretutindenii sunt rătăciți, dar inteligența înlătură barierele dintre oameni, chiar atunci când e investmântată într-o uniformă militărească!

Între timp, Barba Iani îmbătrânea.

O boală de inimă îl făcu din an în an mai neputincios să-și câștige pâinea de toate zilele. Oboseala îl doboră. Întristarea punea din ce în ce stăpânire pe el. Eu aveam douăzeci și doi de ani, eram puternic, curajos, și dezghețat.

Câteva mici economii, pe care izbutiserăm să le agonisim, m-au decis să-l rog să se mai odihnească; iar pentru ca repausul acesta să-i priască bine, alesei, ca loc de retragere, o țară necercetată încă de noi: Libanul.

O, frumosul și tristul Liban! Numai gândindu-mă la anul acela petrecut acolo, inima mi se înfioară de plăcere și sângerează în același timp!... Ghazir!... Și tu, Dlepta!... Și tu, Hermon!... Și tu, Malmetein!... Și voi cedri cu lungi brațe frățești, care voiți să cuprindeți întreg pământul! Și voi, rodii, care vă mulțumiți cu trei pumni de mușchi îngrămădit în crăpătura unei stânci pentru a putea oferi călătorului rătăcit rodul vostru zemos!... Și tu, Mediterană, care te dai, voluptoasă, mângâierilor zeului tău înflăcărat și care-ți desfășori imensitatea fără de pată înaintea sărmanelor ferestre ale căsuțelor libaneze, suprapuse în fața infinitului!... La toate și tuturor vă zic: adio!... De astăzi nu vă voi mai revedea, dar ochii mei vor păstra de-a pururea amintirea unicei și blândeii voastre lumini... Lumina aceasta s-a mohorât în amintirea mea... Viața n-a voit ca bucuria să-mi fie deplină...

Dar, Doamne, unde și când ne dăruiește viața bucurii depline?

Ne-am oprit la Ghazir, un sat pitoresc, cum e aproape întreg Libanul, și așezat pe un platou adăpostit. Eram singurii chiriași ai unei femei în vârstă, și bolnavă de artrită, Set Amra, o arabă creștină, ca mai toți locuitorii Libanului, care trăia în singurătate.

Cu toate că eram ortodocși și ea catolică, fiind tot creștini, furăm bine primiți.

Și-acum iată încă o întâmplare, căci viața mea e bogată în întâmplări.

La Ghazir hotărâsem să lucrez numai eu. Barba Iani, suferind, se plimba, căutând rodii și omorând mici șerpi. Cu Set Amra aveam lungi convorbiri când ne fumam narghilelele. Astfel aflarăm că și ea avea o durere.

Era prea singură pe lume, și singurătatea asta îi rodea inima. Unicul ei copil — o fată de vreo douăzeci de ani — era în Venezuela, unde plecase cu tatăl ei ca să facă avere, după cum e obiceiul locuitorilor din Liban. Dar tatăl murise de vreun an, iar după moartea lui scrisorile din America veneau tot mai rare. Selina — tânăra fată — nu era săracă. Conducea o bună afacere cu bijuterii. Cu toate acestea, inima ei nu se prea prăpădea în atenții pentru maică-sa. O uita, și Set Amra era nevoită să trăiască zile întregi cu pâine goală.

Ne-a fost milă de ea. Din ceasul acela, mâncarăm laolaltă. Set Amra deveni sora și mama noastră. Ea se înfruptă cu bune bucățele de friptură de oaie și narghileaua i-a fost totdeauna îndopată cu tumbac. Asta era tot ce-i trebuia. Ea îi mulțumea lui Dumnezeu de-a ne fi adus sub acoperișul ei și i-a scris fiică-si scrisori pline de recu-

noștință duioasă. Selina răspunse mulțumind “celor doi necunoscuți”, cu inimă frățească.

Și timpul trecea în fericire.

Dar câștigând din ce în ce mai puțin, economiile noastre începură să scadă văzând cu ochii. Toamna veni, și ea aduse o răceală lui Barba Iani. Plecai la Beirut după un medic. Îngrijirile date îmbunătățiră starea scumpului meu prieten, dar banii se mistuiră.

Iarna a fost grea pentru niște ținuturi ca ale Libanului. De-abia izbuteam să scot cele trebuitoare, ca să nu crăpăm de foame. Ne lipsirăm de carne. În casa noastră, de trei ori pe săptămână, nu găseai decât pâine goală. Ca să facem și mai mare economie, nu mai aprindeam decât o singură narghilea, al cărei ciubuc trecea din mână în mână și de la gură la gură.

O duceam greu. Totuși, cu chiu cu vai, ieșirăm în martie, când o veste ne umplu inimile de bucurie. Selina își anunță plecarea din Venezuela și întoarcerea la căminul părintesc, peste vreo trei-patru săptămâni.

Chiote!... Îmbrățișări nesfârșite!

— Știți ceva? ne spuse într-o zi Set Amra, în taină. Stavru e băiat frumos. Desigur, Selina se va îndrăgosti de el și atunci bunătatea voastră față de mine va fi răsplătită cu prisosință... Ei, ce zici tu, Stavrule?

Ce să zică Stavru? Nimic alta, decât că își pierdu capul, ca de obicei... Ba îl făcu chiar și pe Barba Iani să și-l piardă, și tustrei, împreună cu Set Amra ne puserăm să jucăm o horă, ca să sărbătorim apropiata mea nuntă cu Selina, care habar n-avea de toate astea!...

Eu o luasem razna, ca un cal surd. Considerând casa

drept o viitoare proprietate a mea băgai de seamă că terasa acoperișului se înmuiase, lăsând să picure în odăi apa ploilor. Deci, după obiceiul libanezilor, mă suii pe acoperiș, cu tăvălugul de piatră și în hazul nestăpânit al vecinilor, mă încăpățânai să alerg în lungul și largul terasei, târând după mine greul cilindru, care-mi zdrobea călcăile și mă trântea în nas.

Ah! afurisită de inimă, la câte prostii nu m-ai împins!

Mersei mai departe. Într-o zi, arătând lui Barba Iani buzele încă rumene și cărnoase ale Set Amrei, care sugeau cu voluptate din ciubuc, îi zisei:

— Ei, Barba Iani!... Ce zici de buzele astea? Cine știe? Poate că ele mai știu să sărute și altceva, afară de chihlimbarul narghilelei! Și se prea poate să jucăm la două nunți deodată!

Da, două nunți, înțelegi dumneata! Căci, cât despre nunta mea cu Selina, ea era sigură și aievea, ca și sărăcia noastră.

— Ah! Stavvrache! oftă sârmanul meu prieten. Are să treacă multă apă pe gârlă până vei ajunge să cunoști lumea!

A fost prooroc.

Selina sosi. O oacheșă cu ochi de diavol și cu păr bogat, înaltă, voinică, neastâmpărată ca argintul viu, dar suflet de negustor și minte depravată. Din prima zi ea ne-a umilit pe toți. Mulțumirile ei fură scurte și reci. Găsea că viața pe care o duceam era “dezgustătoare” și n-a lipsit mult ca ea să ne învinovățească chiar de sărăcia maică-si. Ea ne arătă disprețul ei, închiriindu-și o casă aparte, venind să ne facă zilnic câte o vizită de un sfert de oră și înmânând Set Amrei o sumă ridicolă de bani, care ne fu dată drept “despăgubire”. Gătită cu vestminte exotice și cu bijuterii

de preț, ea se afișă ca o marfă în ochii râvnitori ai satului.

Într-o zi, o vecină alergă să ne spună că un frumos vântură-lume sosise cu trăsura de la Beirut, ca s-o vizi-teze pe Selina... Pe Selina, logodnica mea!

— Ah! Barba Iani, ce plină de dezămăgiri e viața! am hohotit eu, prăbușindu-mă pe umărul singurului meu prieten pe care îl aveam.

— Nu știai asta, Stavrache? Ei bine, afl-o acum! Până una-alta, caută ibricile de salep, hai să ne strângem catrafusele și... la drum! Să plecăm: pământul e plin de frumuseți!

Plecarăm, lăsând-o pe biata Set Amra cu lacrimile în ochi. Și trei luni în șir băturăm superbe meleaguri ale munților Libanului, adăpându-ne din izvoarele lor limpezi și adăpând pe libanezi cu veșnicul nostru salep.

— *Salep! Salep! Hai la salepgiu!*

— Nu-i așa, Stavrache, că pământul e veșnic frumos?

— Ah! Barba Iani! Câtă dreptate ai!

Pământul e frumos? Da' de unde! Și asta e tot o minciună! Toată frumusețea lui se răsfrânge din inimile noastre, atâta timp cât inimile acestea sunt pline de bucurii. În ziua în care bucuria își ia zborul, pământul nu mai e decât un cimitir.

Iar frumosul ținut al Libanului a fost un cimitir pentru inima mea și pentru trupul lui Barba Iani.

Într-o zi, în apropiere de Dlepta, prietenul meu a suferit un brusc și neașteptat atac, care îl doborî la pământ cu capul înainte.

— Barba Iani!... *Aman*, Barba Iani!... Ce ai? Ți-e rău?

Nu! Lui Barba Iani nu-i mai era rău. Răul rămăsese întreg pentru mine...

El a fost viermele care mi-a ros toată viața mea după aceea. Nostalgia acestei prietenii pierdute, precum și dorul de a afla — împotriva tuturor piedicilor — o iubire caldă, m-au hotărât, câțiva ani mai târziu, să mă întorc în țara mea, să mă lipesc de-o ființă gingașă și s-o iubesc așa cum o iubeam pe Chira, pe mama, pe Barba Iani.

Dar asta a fost, după cun vă amintiți, povestea lui Stavru.

SFÂRȘIT

CIULINII BĂRĂGANULUI

*Dedic această carte:
Poporului României,
Celor unsprezece mii ai săi de asasinați
de către guvernul român,
Celor trei sate: Stănileşti, Băileşti,
Hodivoaia, rase cu lovituri de tun.
Crime savârşite în martie 1907
şi rămase nepedepsite.*

PANAIT ISTRATI
martie 1928

Când sosește toamna, întinsele câmpii de țelină ale Munteniei dunărene încep să trăiască, timp de o lună, existența lor milenară.

Aceasta începe chiar în ziua de Sfântul Pantelimon. În ziua aceea, vântul dinspre Rusia, pe care noi îl numim muscalul sau crivățul, mătură cu suflarea lui de gheață nesfârșitele întinderi; dar cum pamântul arde încă, înfierbântat ca un cuptor, muscalul își cam rupe dinții în el. N-are a face! Barza, care stă pe gânduri de mai multe zile, își țintește ochiu-i roșu asupra aceluia ce-o dezmiardă în răspăr, și iat-o plecată în ținuturile calde, căci ei nu-i place muscalul.

Plecarea acestei păsări respectate, puțin cam temută la țară — *ea aduce foc în plisc dacă-i strici cuibul* — plecare așteptată de ialomițean sau de brăilean, pune capăt stăpânirii omului asupra gliei Domnului. După ce a urmărit barza în zborul ei până a pierdut-o din vedere, cojanul își îndeasă căciula pe urechi, tușește ușor, din obișnuință, și, gonind câinele care i se vâra între picioare, intră în casă:

— Ia vedeți, băieții ăia să înceapă să adune uscături!

La aceste cuvinte, femeia și liota de copii tușesc și se înfioară la rândul lor, tot din obișnuință:

— Au plecat berzele?

— Plecat...

Atunci Bărăganul ia comanda.

O face, mai întâi lăsându-se greu, ca un om care s-ar trânti cu fața la pământ și n-ar mai voi nici să se scoale, nici să moară. Un uriaș!

Întins, de când lumea, peste toate țarinile pe care le arde soarele, între duiosă Ialomiță și Dunărea ursuză, Bărăganul se află, cât ține primăvara și vara, în luptă vicleană cu omul harnic, pe care nu-l iubește și căruia îi refuză orice bunăstare, afară doar de aceea de a hoinări și de-a urla în toată voia. De-acolo vine și vorba, cunoscută în toate țările locuite de români, și care se adresează aceleia ce-și îngăduie prea multe libertăți în public:

— Ia ascultă, mă! ce, te crezi pe Bărăgan...?

Căci Bărăganul e singuratec. Pe spinarea lui, nici un copac! Și de la un puț la altul, ai tot timpul să mori de sete. Nici de foame nu te apără. Dar dacă cumva ești înarmat contra acestor două nevoi ale gurii și dacă vrei să te afli singur cu dumnezeul tău, atunci du-te pe Bărăgan: e ținutul pe care creatorul l-a hărăzit Munteniei pentru ca românul să poată visa în voie.

O pasăre care zboară între două lanțuri de munți e ceva demn de milă. Pe Bărăgan, aceeași pasăre urcă, cu ea în zbor, pământul și depărtatele lui zări. Întins pe spate, simți cum talerul pamântesc se înalță spre zenit. E cea mai frumoasă ascensiune ce poate s-o facă nevoiașul lipsit de toate.

De-aici vine și faptul că locuitorul Bărăganului, ialomițeanul, e o ființă oarecum tăcută. Și cu toate că știe să glumească și să facă haz când i se dă prilej, îi place mai mult să asculte cuviincios. O face pentru că viața lui e grea, și el nădăjduiește mereu că cineva va veni poate odată să-i arate cum ar putea să muncească mai cu folos pe îndărătnicul lui de Bărăgan.

Visări, gânduri, înălțare și pântec gol, iată ce dă gravitate omului născut pe Bărăgan — această pustietate care ascunde apa în străfundul ei și unde nimic nu răsare de la sine, nimic, în afară de ciulini.

* * *

Nu e vorba de acei scaieți care cresc ca păpușoiul și fac o frumoasă floare liliachie, ca un pământuf, al cărui pufușor fetele îl tund în seara de Sfântu Toader, cântând:

*Codițele fetelor,
Cât codița iepelor!*

Ciulinii de care vorbesc aici apar de îndată ce se topește zăpada, sub forma unei ciuperci, un zbârciog. În mai puțin de o săptămână, dacă e cald, ei năpădesc pământul. Asta e tot ce Bărăganul poate să îndure pe spinarea lui. Mai îndură și turmele de oi, care sunt lacome de acest ciulin și îl pasc aprig. Dar cu cât îl pasc, cu-atât crește, se rotunjește mereu și ajunge să atingă dimensiunile unei damigene mari. Atunci oile nu-l mai pasc, îl lasă în pace, căci înțeapă groaznic. Știe să se apere, buruiana dracului! Ca și buruiana omenească: cu cât e mai netrebuincioasă, cu atât știe să se apere mai cu înverșunare.

Dar ce siguranță avem noi despre ce e trebuincios sau netrebuincios pe pământ?

Atât timp cât ialomițeanul se zbate, se încăpățânează să smulgă țelinei un căuș de porumb sau câțiva cartofi, Bărăganul nu e interesant. Nu e un loc de vizitat. E sucit, ca o femeie îmbrăcată în zdrențe, ca o mahalagioaică împodobită cu diamante. Pământul n-a fost dat omului nu-

mai cu scopul să-i umple burta cu mălai. Mai sunt și colțuri hărăzite reculegerii.

Asta e Bărăganul.

El începe să domnească îndată ce omul harnic se retrage în coliba lui, îndată ce ciulinii înțeapă rău și când vântul dinspre Rusia se apucă să sufle cu temei. Asta se întâmplă prin septembrie.

Poți vedea atunci, din depărtare în depărtare, un cioban care stă cu spatele întors spre miazănoapte și întârzie cu turma. Nemișcat, sprijinit pe bâta lui, vântul îl clatină uneori, de parcă ar fi un copac.

În jurul lui, atât cât privirea poate să cuprindă roată, nu mai vezi decât ciulini, nenumăratul norod al ciulinilor. Plini, stufoși, ai zice că-s niște oi cu lâna de oțel. Numai spini și sămânță. Sămânță răspândită pe pământ, ca să crească ciulini, numai ciulini.

Ca și ciobanul, la fel se clatină și ei. Căci în turma lor compactă, muscalul suflă mai cu îndârjire, în vreme ce Bărăganul ascultă, iar cerul de plumb strivește pământul, în vreme ce păsările se dau peste cap în văzduh, risipite de vijelie.

Așa, o săptămână întreagă... Suflă... Ciulinii rezistă, îndoindu-se în toate chipurile, cu bubumzul lor fixat pe o tulpină scurtă, nu mai groasă decât degetul cel mic. Ei mai rezistă încă puțin. Dar ciobanul, nu! El lasă în plata Domnului strășnicia Domnului și se întoarce acasă.

Noi spunem atunci: țipenie! Nu mai vezi om! E numai Bărăganul!

Și, Doamne, ce frumos e!

Cu tot avântul de care armăsarul său e în stare, crivățul galopează în împărăția ciulinilor, răscolește cerul și pământul, amestecă norii cu pulberea, ucide zburătoarele,

și iată-i porniți, ciulinii! Plecați să semene netrebnica lor sămânță.

Mica tulpină se frânge pocnind, cosită la rădăcină. Bumbuzele spinoase încep să se rostogolească, mii și mii! E marele pohod al ciulinilor, care “vin Dumnezeu știe de unde și se duc Dumnezeu știe unde”, spun bătrânii, privind pe fereastră.

Nu pleacă toți deodată. Unii o șterg la cea dintâi suflare furioasă, adevărată puzderie de oi cenușii. Alții par să țină piept, nu vor să se lase, dar ceilalți dau năvală peste ei, îi agață în goană și-i târăsc. La un moment dat, îi vezi încâlcindu-se, formând mari purcoaie ce se rostogolesc cu greu, până ce crivățul se repede o dată cu furca lui, îi spulberă în văzduh, îi face să joace o horă îndrăcită și apoi iar îi împinge înainte.

Atunci să te duci să vezi Bărăganul! Ai zice că Bărăganul se cocoșează, se întinde, după voință, bucuros de toată lumea asta de ciulini, care se dă de-a berbeleacul pe spinarea lui, pe când crivățul suflă turbat.

Uneori, în clipe de liniște, Bărăganul parcă-și reține suflarea, ca să simtă cum trec fugulița trei ori patru ciulini, ca niște buni tovarăși, se ciocnesc unul de altul și se întrec în glumă, dar repede se pun în rând și o pornesc cot la cot.

Spre sfârșitul vejeliei vin ciulinii singuratici. Sunt cei mai iubiți, fiind cei mai așteptați. Fie că tulpina lor n-a fost destul de uscată ca să se rupă de la început, fie că vor fi avut nenorocul de a se fi înțepenit un timp în cine știe ce șanț, fie, în fine, că o ceată de ștregari i-a urmărit și oprit în drumul lor, ei sosesc cu întârziere, sărmanii. Și-i vezi cum se perindă izolați, rostogolindu-se ca niște coco-

lașe de omuleți grăbiți. Văzduhul și tot Bărăganul îi privesc: sunt ciulinii singuratici, adică cei mai iubiți.

Apoi, orice viață se oprește brusc. Nesfârșitele întinderi sunt curățate ca lespezile unei curți princiare.

Atunci Bărăganul se învăluie în cojocul lui de iarnă și se pune să-i tragă un pui de somn care ține șase luni.

Dar ciulinii?

Ei își continuă povestea.

E o poveste cum nu s-a mai pomenit, pentru că-i a pământului nostru românesc. Dar mai bine s-o iau de la început...

Cu toate că-s băltăreț de la Lăteni, de la Borcea — fata asta a Dunării care cutează să se măsoare cu maică-sa nu-s ialomițean de baștină. Părinții mei, olteni amândoi, săraci ca Iov, au plecat în lume când aveam numai doi anișori. Și ce s-o mai lungesc? După nesfârșite pribegii prin nu știu câte județe, își aruncară dăragii și pe mine, care eram cât o ciubotă, în cătunul ăsta, care se oglindește-n Borcea.

Poate să vi se pară ciudat, dar așa-i. Părinții mei nu erau oameni să se lase mânați la munci grele ca vitele la tăiere; mai ales tata, un zăpăcit care era în stare să cânte din fluier până cădea jos leșinat de foame. Și la Lăteni, măcar aveam pește la-ndemână. Aproape că-ți sărea singur în tigaie, ca să zic așa. Judecați și dumneavoastră.

Primăvara și toamna Borcea acoperea cu apele ei gălbui sute de hectare înțelenite; și în pânza asta nesfârșită de apă crăpceanul, carasul, știuca mișunau în așa hal că până și pisicile se ghiftuiau pe malul bălților. Se pescuia, atunci,

cu cazanul. Mană cerească, ce mai! Bărbați, femei și copii, goi până peste genunchi, cu traista după gât, se-mprăștiau în trăgători, înaintând cât mai încet cu puțință pe câmpul înecat, fiecare cu un cazan vechi desfumat la el. Apa nu trecea niciodată de genunchi. Bălăcind, peștele se izbea de picioarele noastre, dar era albitură și noi umblam după de-ăl mare. Știam că ăstuia îi place să muște la rădăcina plantelor, al căror creștet răsărea din apă. Stăteam neclintiți, cu ochii ațintiți asupra lor. Îndată ce vedeam ceva că mișcă, plaf! propteam cazanul la fund. Auzeam peștele zbatându-se între pereții vasului. Nu mai aveam decât să-l apucăm cu mâna și să-l vârâm în traistă. Tare trebuia să fii neîndemânatic ca să-ți scape.

Tatei însă, îi scăpau regulat, și puștanii făceau mare haz. Râdeau de el, îl luau în băscălie. Nu se sinchisea. Continua să se arunce cu cazanul peste toate buruienile din jur, și de le veadea mișcând și de nu.

După un ceas de pescuit ne întorceam acasă cu traista doldora de pește. Tata n-aducea nici măcar un chitic. Și când vedea asta, mămuca, bună cum era, îl sfătuia să stea mai bine acasă, să pună la sărat pește, să facă de mâncare, să spele rufe și să mai cânte din fluier.

Asta mă umilea de-mi dădeau lacrimile: un bărbat nu spală rufe, nici nu gătește! Dar tata n-avea nimic bărbătesc în el: era blând ca o femeie, cu mustăți mari și negre și cu niște ochi adânci și galeș pironiți întruna pe fluierul lui din care, cu degetele noduroase, scotea melodii duioase care răsunau până departe și făceau câinii să latre în nopțile amuțite. În schimb, când îți făcea un borș sau o plachie de pește, sau când spăla rufe, și cele mai bune gospodine puteu să vină și să ia lecții de la el. Dar tot râdeau de el,

pentru că unui bărbat nu-i stă bine să facă treburi mu-
ierești.

M-aș fi bătut atunci cu satu-ntreg, pentru că bietul
tată-meu nu lua niciodată-n seamă vreo înjurătură și le-
ndura toate în tăcere. Surădea ușor, se-ndrepta spre Bor-
cea, cu căciula lui țuguiață veșnic dată pe ceafă, cu nădragii
rupți, totdeauna scăpați de sub curea, târșându-și opin-
cile, cu gâtul lung și cu minunăția lui de caval, de care nu
se despărțea niciodată, să se răzbune pe viața asta păcătoasă
și-atât de jalnic de frumoasă.

Câteodată mă luam după el. Pe ascuns uneori, că-i plăcea
să fie singur. În seara căldică în care tăcerea se-ameste-
ca cu mirosul nămolului, îl bănuiam șezând pe-un trunchi
de salcie dezrădăcinată. Și după un cântec de jale de-ți lua
răsuflarea, îi auzeam glasul ușor și melodios zicând
încetșor cântecul nostru de neuitat din țara Oltului:

Foaie verde de-avrameasă,
Ila, ila, la!
Au plecat olteni la coasă;
Au rămas oltencile
Și-au umplut cârciumile.

Da, oltenii totdeauna plecau “la coasă”, sau la alte ne-
numărate munci, lăsând oltencile “să umple cârciumile”,
lucru nu tocmai adevărat, și tata, în orice caz, nu se ți-
nuse de vorba cântecului: își luase olteanca cu el, și mă
luase și pe mine, comoara lui. Din cauza asta mama ținea
mult, mult detot la el. Îmi spunea, când mergeam la pește
și-i vedeam varicele groaznice, întrebând-o de ce lasă în
seama tatei treburile cele mai ușoare:

— Pentru că mi-e drag, copilul meu... Dumnezeu l-a
făcut cum e și mi l-a dat de bărbat. Nu-i vina lui, săracu’...

Și uite-așa trăiam noi la Lăteni.

Aveam pe-atunci nouă ani. Mă duceam totdeauna la pescuit cu mama, care niciodată nu zicea că-i obosită, fie că era pe vremea apelor mari — când venea crapul să-ți bată-n poartă — fie în celelalte luni ale anului, când trebuia să te duci după el în Borcea.

Aici nu mai era vorba de pescuit cu cazanul, aici pescuiau cu chipcelul, cu prostovolul, cu plasa sau cu vârșiile și uneori chiar cu năvodul, mai mulți pescari laolaltă.

Trebuia s-o vezi pescuind, pe femeia asta, ca să-ți dai seama ce-nseamnă o olteancă care-și iubește bărbatul! Mai ales când arunca prostovolul roată — cu mânecile suflecate pân' la umeri, cu fusta sumeasă sus detot, cu părul strâns bine-ntr-o basma, cu ochii, gura, nările adulmecând nesfârșitul bălților — ai fi zis că s-a pornit să scoată tot peștele din Borcea!

— Halal nevastă! strigau pescarii văzând-o.

Dar noi tot în sărăcie lucie rămâneam; păcat de osteneală să te spetești muncind pe lumea asta; munca nu duce la nimic bun.

În timp ce pescuiam — îmi scoteam și eu partea mea de pește — tata, acasă, săra de zor, umplea butoaiele, zvânta peștele care prinsese sarea și îl potirvea pentru vânzare.

Vânzare... Să vă ferească Dumnezeu de-așa vânzare! Cinci până la zece franci suta de kilograme de pește, vândute cu toptanul la negustori hrăpăreți. Și încă eram mulțumiți să-l putem da, pentru că nu mai știam ce să facem cu el. Nu mai încăpeam de el, se strica și se-mputea, după ce ne bălăcisem în mațele lui pân' la glezne la pusul sării. Da: cinci până la zece franci suta de kilograme! Numai pentru stat munceam, să putem cumpăra miile de kilo-

grame de sare. Pentru noi nici măcar de o țoală sau de mălai nu ne ieșea. Și tot peștele ăsta care se strica și trebuia să-l aruncăm în Borcea, de unde mama-l scosese cu-atâta bărbăție și cu-atâta nădejde pentru o viață mai bună!

Nu, într-adevăr, vorba din popor:

Bună țară, rea tocmeală,
Hât-o-n cur de rânduială!

Asta era: țară bogată, prost alcătuită și rău guvernată; știa și mama asta, ca tot țăranul român.

În anii lungi de viață rătăcitoare, de la un cap al Munteniei la altul, ea avusese de mii de ori prilejul să simtă cât de nenorocită era viața locuitorilor ăstora, care, departe de orice gârlă și prea săraci ca să-și poată cumpăra carne, nu trăiau decât cu mămăligă și cu zarzavaturi în timp ce milioane de kilograme de pește zăceau și se stricau, bune de-aruncat, pe tot lungul sutelor de kilometri pa care-i parcurge Dunărea cu brațele și afluenții ei. Dar cum să transporti mana asta cerească, când trei sferturi din țară n-are drumuri, astăzi ca și acum o mie de ani?

Mama a avut atunci o idee, pe care s-a apucat s-o îndeplinească fără să ne spună și nouă ceva: silindu-se pe ascuns să facă economii îndopându-ne cu pește și numai cu pește un an întreg — rareori câte un boț de mămăligă și mai rar cu o bucată de pâine — a reușit să strângă o sută de franci cu care-a cumpărat, de ocazie, o mârțoagă și-o căruță cu patru roți, dintre care două șubrede rău, gata să cadă.

— Uite, i-a spus ea tatei, o să vă duceți amândoi, tu și cu băiatu' cu *asta*, să bateți satele și să vindeți pește sărat...

— Cu *asta*? Oftă tata, galben la față; să străbat Bărăganul cu *asta*?

Măsură din ochi gloaba jigărită, harabaua prăpădită:

— ... Vrei să mergi cu mine, puștiule? făcu el.

Mai încape vorbă?! Nu numai că voiam, eram încântat! Să vezi Bărăganul, pământul ăsta fără stăpân, era obsesia oricărui copil. Și mai ales, să pot, în sfârșit, și eu s-alerg după ciulini, despre care prietenii mei îmi povesteau minunății, s-alerg și eu pe urmele norilor de praf purtați de vânt!

— De ce să nu-ncercăm? făcu eu serios, stăpânindu-mi bucuria; ce-avem de pierdut?

— Pă dracu'! Calu', mai întâi, p-ormă căruța, și p-ormă și pă noi! O să ne-nghită Bărăganu'!

Să ne-nghită Bărăganul! Mă trecu un fior. Da-da, voiam.

A doua zi în zori porneam, luând cu noi cele de trebuință, adică mai nimic. Mămuca noastră bună, plânsă, prăpădită, parcă ne-ar fi trimis la moarte, ne însoți până-n pragul Bărăganului, până dincolo de șoseaua care duce de la Brăila la Călărași ferindu-se de pustie și ținând mai pe lângă malul Borcei. Acolo ne sărută, cu fața numai lacrimi brăzdată de zbârcituri, cu toate că n-avea încă treizeci și cinci de ani. Mângâie și calul, pe care n-avea să-l mai vadă, și zgâlțâi și una din roțile căruței, să-ncerce slaba-i rezistență. Nici căruța n-avea s-o mai vadă vreodată.

În dimineața cețoasă, cenușie, silurile noastre negre parcă se lipeau pe pustiul apropiat, iar corbii croncăneau pe cerul de vară ploioasă. Cu căciula-n mână, tata apucă hățurile de frânghie și-și făcu semnul crucii:

— Doamne-ajută!

— Să v-ajute Dumnezeu!

Și Bărăganul ne înghiți, dar tata, fără să se sperie, dădu drumul din caval unor sunete sfâșietoare pe cuvintele:

Au plecat olteni...

Și-așa am lăsat-o pe biata mamă, pe care n-aveam s-o mai vedem vreodată.

Trei sute de kilograme de pește grămădite în coada căruței, terezia pentru cântărit atârnată de coviltir, un sac cu mălai, un ceaun pentru fiert mămăliga, o pirostrie, o desagă plină cu ceapă, două velințe, un săculeț pentru strâns gologanii și o bătă zdravănă ca să ne apărăm de-o fi nevoie, asta era toată averea noastră.

Mergeam pe jos, pierduți, ca pe o mare, între cer și pământ. Calul venea după noi, tușind.

— Dacă n-ai fi vrut să vii și tu, n-aș fi plecat pentru nimic în lume, nu...

Era prima vorbă pe care mi-o spunea tata, așa deodată, în plină singurătate; n-am s-o uit până la moarte. De-atunci mă tot urmărește și-o să mă urmărească cât oi trăi. Va să zică răspunzător de toate astea eu eram, băiatul de paisprezece ani.

Da n-aș fi vrut... Dar, aș fi putut oare?

Fără să-i răspund nimic tatei — care, de-altminteri vorbise ca să nu tacă — am trecut în urma căruței, de unde vedeam, pe dedesubt, copitele calului înfigându-se-n țărâna nisipoasă, copite bătrâne și păroase care se ridicau și se lăsau cu greutate, în timp ce între osii se legăna o donicioră cu păcură pentru uns. Le-am văzut toate astea într-o clipită, și-ndată după aceea parc-am trecut în altă lume: răsărea soarele pe neașteptate, arunca peste singurătatea noastră jerbele lui de raze orbitoare. Miile de ciulini întunecați se umplură de diamante violacee pe care mă

duceam să le pipăi cu degetele, sau să le culeg cu vârful limbii, în timp ce tata și căruța se-ndepărtau încet întorcând spatele răsăritului. Chițcani, nevăstuici, dihori, fugeau înspăimântați, aproape tot atât de mulți ca lăcustele, și-mi părea rău că nu luasem câinele. Ce s-ar mai fi ospătat el cu vietățile astea, că-i era și lui lehamite de-a mânca numai pește, ca și stăpânilor lui. Și-apoi, aș fi avut în el un tovarăș bun, cum avea tata în fluierul lui. Dar mama ne sfătuisese să ne lipsim de el, pentru că i-ar fi curs balele văzându-ne mâncând mămligă, cu-atât mai mult cu cât tata avea somnul ușor și că pe Bărăgan nu se afla țipenie de om, cu-atât mai puțin făcători de rele.

Cu toate astea, ce bine mi-ar fi prins Ursu! Eram setos de solitudine și de călătorii lungi, dar cu un tovarăș să-mi placă. Ani de-a rândul, martor neputincios, ținuit la pescuitul meu, priveam la plecarea tovarășilor mei, galopând cu crivățul și cu ciulinii în frumoasele noastre luni de septembrie. Unde se duceau? Ce s-alegea de ei? Ce vedeau? Unii dintre ei nu se mai întorceau acasă. Se spunea: "cutare s-a pierdut". Altul ajunsese pân'la nu-știu-ce rudă înstărită care-l înfiase. Cum e asta? Cum te pierzi și cum te înfiază cineva? Din pricina asta promisem fără vorbă să-l însoțesc pe tata. Voiam s-alerg și eu cu vântul și cu ciulinii, s-alerg, să scap de apa asta care făcea să-mi putrezească picioarele, de peștele pe care-l strângeam de pomană.

Acuma, uite, ciulinii erau aici, la picioarele mele, frumoși ca niște merișoare dolofane, mulți ca stelele, cărnoși, plesnind de sevă, dar nemișcați. Nu se clinteau din loc, pentru că eram la începutul lui august. Alerga-voi cu ei, peste-o lună? Afla-voi încotro te mână, unde se duc? Știam că cei mai mulți sfârșesc trosnind în foc, în cine-știe-ce

sobă. Dar ceilalți? Cei care nășteau legendele? Ce țări arăta-vor ei privirilor unui băiat? Cum fac ei de schimbă soarta unora?

Ah, cât aş fi vrut să stau de vorbă cu unul care să-mi povestească aiureli, să mă mintă, dar să-mi dea ghes la visat, la cutezat! Și ciulinii nu erau decât vis și îndrăzneală, invitație la a schimba ceea ce ai pe ceea ce-ai putea avea, fie și tot ce-i mai rău, pentru că, celor cărora le e dragă lumea-ntreagă, nimic nu-i mai rău decât statul pe loc.

În ochii noștri de copii, Bărăganul, despre care se spunea că-i "nesfârșit" însemna "tot pământul". Era pustiu, era sterp, plin de primejdii, știam asta; totuși, Matei, feciorul lui moș Broșteanu, cu ciulinii a plecat într-o bună zi, și nu s-a mai întors, și-a ajuns unul dintre cei mai mari marchitani din București.

Mărturisesc că nu visam la nici o mărire. Visam, atât.

Mă revolta peștele împruțit, toropeala bălților nămolose și chiar și părinții mei mă revoltau, pentru că aveau aerul că vor să-mi lase moștenire soarta lor amărâtă. Alta mai jalnică nici nu știam, și nu-i uitam pe găzari, la care și pâinea pe care-o mănâncă ia mirosul mărfii lor, dar ei cel puțin mănâncă pâine-n fiecare zi, pe când noi numai o duminică din patru. Și când te gândești că ajungând la Borcea, părinții mei fuseseră fericiți să constate că e pește din belșug:

— Aici, cel puțin e pește! strigau ei când voiai și când nu voiai.

Într-adevăr, era atâta că pân' la urmă ne-a gonit, pe tata și pe mine, iar pe mama a omorât-o.

Se-mplinise săptămâna de când nu văzusem chip de om când dând peste drumul spre Mărculești, care taie Bărăganul de sus în jos, tata zise:

— Nu se mai poate să mergem cu tot peștele ăsta. Trebuie să ne descotorosim de o parte din el.

— Cum? Să-l aruncăm?

— Nu chiar, dar aproape... Drumul ăsta e foarte umblat. O să-ncercăm să-l vindem țăranilor care se duc la culesul porumbului. Cu zece franci cincizeci de kile, sunt bani găsiți.

Mă gândeam la socoteala făcută de mama:

— O să-l vindeți cu patruzeci-cincizeci de bani kilu, așa că după primul drum “scoateți” și calu’ și căruța și-un câștig mic pe de-asupra.

Puteam acuma să prezic ce-aveam să “scoatem” din acest prim și ultim drum doar uitându-mă în ochii stinși ai calului și la fața groaznic de suptă a tatei. Cât despre căruță, nu era nici ea mai brează: câteva zile de arșiță încă, și n-o să mai fie nici ea decât un morman de lemne și de fiare. De-acum două zile roțile nu se mai țineau decât pe cârpăceli, și calul cădea la fiecare o sută de pași, împleticindu-se. Îl puneam pe picioare ridicându-l de coadă. Dar străbaterea Bărăganului în felul ăsta îl cufunda pe tata într-o muțenie din zi în zi mai îngrozitoare pentru mine, o muțenie care-mi amintea de cuvintele lui din dimineța plecării.

Tare-aș fi vrut să dispar, să scap de-a binelea. Era înfiorătoare tăcerea asta a tatei, la fel cu-a Bărăganului, pe care n-o sfâșia decât strigătele ascuțite ale hultanilor și vulturilor pleșuvi, care-și săpau cuiburile în șirul nesfârșit de dealuri ce se profilau în departări. Apariția păsărilor ăstora de pradă mă silea să nu mă despart de tata nici un pas măcar. De vulturi nu mi-era teamă, că-s fricoși, și se mulțumesc să sfâșie câte-un stârv zvârlit la margine de pășune, dar mi-era teamă de hultani, despre

care se zice că atacă turmele de oi și câteodată înșfacă miei în gheare.

Teama asta nu-mi era chiar atât de neplăcută. Poate că alături de-un tovarăș mai voios și înarmat cu o pușcă, aș fi descoperit în mine un suflet de haiduc, visând la primejdii și isprăvi de vitejie. Dar Doamne, ce trist e să te măsoari cu Bărăganul — unde totu-i vitejie și primejdii — alături de-un om pe care viața-l zdrobise.

Ținându-mă scai de el, străbătând un infinit locuit de basme, mă întrebam adesea cine era tatăl ăsta al meu pe care în afară de fluierul lui nimic nu-l interesa? Nu-l văzusem sărutând-o pe mama niciodată, și pe mine numai rareori mă mângâiase, cam pe când ne așezasem la Lăteni. Nu știam despre el mai mult decât știam despre calul nostru, poate mai puțin chiar.

Și iată-n ce jalnică tovărășie am cutezat, la paisprezece ani, să plec “în haiducie” în regatul ăsta, legendar, al ciulinilor...

Era pe la amiază când am poposit pe drumul Mărculeștilor. Calul, lăsat în voie, mergea împleticindu-se în dreapta și-n stânga, păscând iarbă dar, prea însetat, căzu lat și nu mai mișcă. Încercărăm să-l punem pe picioare, să-l ducem la un puț a cărui cumpănă se zărea departe la marginea drumului, dar n-a fost chip și a trebuit să ne ducem s-aducem apă și să-l adăpăm acolo. Apoi am înfulecat și noi, ca de obicei, la umbra căruței: o mămăligă zdravănă și veșnica saramură de pește cu niște afurisiți de ardei iuți.

Tata, mâncând, era întruna cu ochii în zare, cu nădejdea să vadă ivindu-se vreo căruță de țăran. Chiar se ivi, către sfârșitul mesei, o trăsură frumoasă în trapul mare, ridicând un nor de praf. Butucii roților sunau ca niște clopoței.

Doi telegari voinici, cu hamuri scumpe, o trăgeau zburdând în ham.

Era un țigan pricopsit, unul dintre acei rotari-fierari care au pământuri frumoase și mănoase muncite de cojani ca de-alde noi.

— Ho, ho, ho-o! strigă el oprind cu aere de geambaș fanfaron, zgâind niște ochi care voiau s-arate fioroși și rânjind cu toți dinții albi ca laptele.

La această semeție tata lăsă umil capul în jos.

— Bună ziua, măi rumâni. Ce-aveți de vânzare? Pene?

— Nu, pește îndulcit...

— Ce fel de pește?

— Ciortan...

— N-are viermi ciortanu' tău?

— De-o avea, nu cumperi.

— De ce n-aș cumpăra? Ce, parcă-l mănânc eu? Ptiu!

Și zicând vorbele astea coborî, legă hăturile de o roată și începu să scotocească prin căruța noastră. Răsuci peștele pe toate fețele, îl desfăcu la urechi, îl mirosi, mușcă din el chiar, apoi spuse:

— Încă n-au viermi, ciortanii tăi, da' mult nu mai țin. Cât ai?

— Trei sute de kile.

— Cu cât îl dai?

— Zece franci cincizeci de kile, să scap de el.

— Și dacă-ți iau jumătate, lași mai ieftin?

— Nici un ban mai jos, făcu tata, dezamăgit.

Atunci țiganul, umflându-se în pene, strigă:

— De ce ești prost, mă? Unde crezi tu c-ai să-ți vinzi peștele, cu harabaua asta și cu mortăciunea de gloabă?

Și zicând astea, dădu una cu ciubota în spinarea calu-

lui care tot întins pe jos stătea. La asemenea mârșăvie, tata strânse fălcile, apucă reteveiul și se apropie de țigan, care se trase-ndărăt spre trăsură:

— De ce dai în vită, cioroi îpuțit? Ce, te-am rugat eu să-mi cumperi peștele? Ți-am dat măcar ziua bună? Când ți-oi pocni una cu bâta asta un' te-a miruit popa...

Alb la față, țiganul se făcu mieluşel:

— Ai dreptate, nene. Da' deh, n-aş mai fi țigan dacă n-aş face de-astea; prost nărav, să faci totdeauna pe groza-vu'! Hai, uită mojiția și vin' să te cinstesc cu o țuică! După aia o să cântărim o sută cincizeci de kile de ciortan la prețu' la care-ai zis.

Tata cugetă o clipă, apoi primi o țuică și chiar mai multe. Avui și eu partea mea. Am cântărit apoi de cincisprezece ori zece kile, cântăreală cinstită. Cu treizeci de franci vărâți în teşchereaua tatii, mai băură o țuică și se despărțiră destul de prietenește.

Și căruța, ușurată pe jumătate de povară, își relua, în amurg, drumul abia ghicit prin Bărăgan.

N-am mers mult... O poștă... Mereu pe urmele soarelui. Dar ne-au trebuit două zile și mai bine să facem drumul ăsta, în așa hal erau și calul și căruța. Apoi s-au prăbușit, așa, dintr-odată, în arătură.

Căruței îi căzură dintr-odată trei roți, care se făcuseră țândări, și coviltirul se desfăcu răsturnându-se. Și calul își dete sufletul când asfinți soarele aurind pustiul, rămășițele căruței și fețele noastre întristate. Bietul animal își găsi sfârșitul fără nici o suferință, fericit, poate, să isprăvească odată cu toate astea. Scoțându-și căciula și uitându-se la el, tata zise:

— Martor mi-e Dumnezeu că nu l-am făcut să sufere. Trei băți de pușcă am alergat să-i car apă; iarba nu i-a

lipsit, și bici, nici n-am. Dac-a murit de mâinele mele, Dumnezeu să mă ierte, da' nu-s vinovat.

Făcu semnul crucii și îngenunchie cu fața la răsărit, de unde pornise fără nădejde.

Am petrecut noaptea lângă calul mort, multă vreme fără să scoatem o vorbă, înainte de a adormi în cântecul dureros al greierilor. A doua zi în zori corbii apăruseră, dând târcoale și croncănind îngrozitor. Ne depărtarăm în grabă de stârv și de celelalte.

Tata puse la fiert o mămăligă mare, pentru drum, umplu ceaunul cu pește și făcu o desagă din sacul de mălai aproape gol și umplu și bota cu apă. Eu m-am încărcat cu velințele și cu pirostriile.

Pornind la drum, tata, ca și la plecarea din Lăteni, zise:

— Doamne-ajută!

Mama nu mai era, să ne răspundă, și nici din caval nu mai cântă.

În ziua aceea, către amiază, cum apucaserăm pe drumul Călărașilor, începu să bată un vânt puternic dinspre baltă:

— Iată și băltărețu', făcu tata; ăsta-i vestitorul crivățului. S-a isprăvit cu vara! Și-acuș-acuș, dac-o să te tragă inima, ai să poți s-alergi după ciulini.

Și, văzându-mă privind la ciulini ca un apucat, adăugă:

— De-altminteri știu că asta te-a împins în gura Bărăganului. Acuma, că ne-a ajuns nenorocirea, am putea s-alergăm împreună.

— Ne-ntoarcem la Lăteni? l-am întrebat.

— Mergem mai întâi la Călărași, e capitală de județ, și cântecul zice:

Negustor, negustoraș,
Hai la târg la Călărași!

Bietul tata, om de treabă, încerca să-și descrețească puțin fruntea. I-am sărutat mâna repede și el m-a mângâiat pe obraji:

— Să uităm necazul, băiatu-meu... Pe lumea asta ne aflăm ca să ispășim: așa-i viața... Dar, Dumnezeu vede...

După două zile de umblat pe un drum în sfârșit bun, ajunserăm la Călărași, unde Borcea se supără pe Dunăre și-o ia razna pe o sută cincizeci de kilometri, până la Hârșova, unde intră iar la matcă. Pentru prima dată la Călărași am aflat ce-i aia un oraș, cu drumuri pietruite, cu case zidite peste alte case și cu lume multă care se-nghesuia ca la bălci. În curțile bogaților erau stive mari de lemne de fag sau de salcie, tăiat în stânjani și, văzând asta, tata a cumpărat un ferăstrău și un topor, a făcut o capră și iată-ne strigând prin fața curților ăstora pline de lemne: “Tăietorii! Tăietorii!”.

Am fost primiți bine pestetot și munceam pe oricât, totdeauna cu toptanul. Tata cerea de două ori cât făcea, pentru că, zicea el, bogații se tocimesc ca țigani, dar pân’ la urmă tot ajungeam la învoială. Și bietul tata asuda rău detot, din zori și până-n noapte. Asudam și eu, că-l ajutam pe cât puteam. Și-am ajuns așa să câștigăm, una peste alta, cam până la zece franci pe zi, lucru nemaipomenit.

— Trebuie, băiatu-tatii, zicea el, trebuie s-aducem acasă suta de franci care zace-n Bărăgan acuma, că altfel moare maică-ta de supărare.

Așa că trăgeam voinicește la ferăstrău, mâncând pâine și brânză. Pâine! Ce bine-mi părea că puteam să mănânc pâine! Cozonac curat, față de veșnicul nostru pește de la Lăteni.

Seara, frânți de oboseală, ne ospătam cu sarmale bune la un birt de lângă oborul de cereale, unde birtașul îi

cunoștea pe ai mei și ne lăsa să dormim fără plată într-un colț în șură. Dar tata, ca să nu pară prea calic, plătea în fiecare seară un kil de vin. Și așa, întruna, o săptămână întreagă. Încă una, lucrul ne aștepta, și am fi apucat drumul Lătenilor, să-i ducem mamei banii. Era o mulțime de cojani cu căruțele, gata să ne ducă până la Fetești sau și mai departe încă.

Și ne-au și dus. Am plecat fără să-ncepem măcar a doua săptămână de lucru, dar nu ca să ne ducem la maică-mea, că ea murise.

Nu bănuiam nimic atunci seara la han, când a intrat Gavrilă Spânu din Făcăeni, plin de praf, cu biciul pe braț și spunându-i tatei, în felul lui glumeț dintotdeauna:

— Vra să zică-așa, Mărine! Tu te umfli de sarmale și Anica ta...

— Da, știu, făcu tata, strângându-i mâna, știu: Anica ne-așteaptă cu nerăbdare... Da' ne-a lovit nenorocirea, pe-afurisitul ăsta de Bărăgan. Ia stai jos și mai povestește-ne cum merg lucrurile pe-acasă.

Gavrilă se așeză, la dreapta mea, se uită cam ciudat la tata, care ședea în fața lui, scoase căciula și scuipă pe jos:

— Adă-mi o cinzeacă de țuică! strigă el către hangiu.

Apucând țoiul, ridică, fără să spună o vorbă brațul și picură câțiva stropi pe dușumea. Văzându-l, tata apucă paharul de vin și vru și el la rândul lui să lase să pice, dar rămase cu ochii pironiți la Gavrilă, parcă l-ar fi întrebat: la cin' te gândești? Omul nu răspunse, privi pieziș spre mine, își suci mustața și-l văzu-i făcându-i tatei un semn din sprâncene.

Am priceput și izbucnii în lacrimi. Atunci, ușurat, Gavrilă povesti pe scurt, în timp ce eu plângeam în pumn:

— Da, s-a stins, biata femeie... O-nțepătură-n deget, c-un os, pe când spânteca un pește... Un fleac, ai fi zis, o zgaibă... Da-n nici opt zile s-a înveninat. A venit atunci la mine, la Făcăeni... Cum a doua zi trebuia să plec cuncărcătura la Călărași, nevastă-mea a culcat-o la noi și, când să se crape de ziuă, trebuia să pornim la drum. Tot timpul s-a văitat, n-a închis un ochi. Alaltăseară am ajuns aici și drept în poarta spitalului am oprit. În timpul nopții și-a dat sufletul. Ieri au "tăiat-o" și-au înmormântat-o.

Și după o pauză, omul adăugă:

— Anica v-a rugat s-o iertați și v-a iertat și ea pe voi.

— Dumnezeu s-o ierte! zise tata vărsând câțiva stropi de vin.

— La toți ne vine rândul', într-o bună zi, incheie Gavrilă.

Și strecură lângă farfuria tatei o basma făcută ghem; am recunoscut basmaua roșie a mamei, cu care se lega la cap când mergeam la pescuit.

— Și gologanii, făcu el, v-o doispe franci, mi se pare, așa zicea.

Cu privirea rătăcind pe masă, tata murmură:

— Bărăgan blestemat... Și peștele ăsta blestemat...

Doamne, tare-i greu să urci pân' la capăt Golgota asta a vieții...!

— Fie-i țăr'na ușoară! zise Gavrilă, ciocnind cu tata.

Apoi:

— Ce necazuri zici tu c-ai avut pe Bărăgan!

— Calu' mi-a murit, căruța s-a făcut praf, și peștele s-a dus dracului...

— ... Atâta tot? Fir-ar să fie...! Și-acuma?

— De-o săptămână tăiem lemne... Și gândeam că ni-i îngăduit să mâncăm sarmale, că trudim de ne iese sufletu'...

A treia zi după seara asta de durere mare, am pornit cu Gavrilă. El se întorcea la casa lui, dar noi... Încotro mergeam? De Lăteni, în orice caz, nici tata, nici eu nu mai voiam să știm. Nu ne-o mărturisisem dar se citea pe fețele noastre. Și cu toate astea, la îndemnul vecinului nostru de comună, ne urcarăm în căruță, în așa hal eram lipsiți de orice voință. O făceam, cred, de frică să nu ne pomenim singuri.

Trei zile și trei nopți de mers, amuțiți, cu popasuri lungi în care n-auzeai decât strănutatul cailor, trei zile bune de drum între Borcea și Bărăganul care mă chema, mă voia, îmi făgăduia tot ce nu puteam găsi nici la tata, nici la Gavrilă, a căror muțenie îmi dădea amețeli. Ei stăteau în față, eu în spate, și mă uitam la spinările lor încovoiate. Din când în când ne-ncrucișam cu câte-un căruțaș:

— Bună ziua, oameni buni, făcea el.

— Mulțămim duminică, răspundeau cei doi.

Asta era tot. Scârțâit de osii, zgomot monoton de roți, cer și pământ, fără de-nceput și fără de sfârșit, fără de nădejde. Un drum lung rămânea în urma noastră, altul tot atât de lung ne stătea în față, la fel de plicticos, fâșie moartă ce amăgește omu'.

Și iată că-n a treia zi de mers, către seară, zărim, în depărtare, un câine mare stând pe picioarele dindărăt, cu urechile ciulite, privind cu speranță spre mijlocul drumului. Sunt sigur că-i *Ursu* al meu; sar din căruță și-alerg spre el, în timp ce se repede spre mine; ne izbim unul de altul și ne rostogolim în țărână, mă mușcă-n joacă, mă umple de bale, se pișă pe picioarele mele desculțe pân' să-mi dea drumu' și să-i sară tatei în spinare, tata care-l prinde și-l strânge la piept.

Suntem, aici, la o zvârlitură de băț de casă. Și tata-i zice atunci lui Gavrilă:

— Măi frate, vezi și tu, nici câinele nu mai vrea să știe de bordeiul ăla! Ia tu tot ce-i găsi acolo! Noi nu ne mai întoarcem, ne ducem în lume, eu și băitul ăsta și câinele. Ia-o tu, Gavrilă, gospodăria asta fără femeie...

În picioare în căruță, Gavrilă stătu o clipă pe gânduri, mușcându-și mustața:

— Ai dreptate, Marine, făcu el. Omu' care n-are nici pământ, nici femeie, nu-i bun de nimic. Du-te-n lume, dară. Și uite, ia treizeci de franci pentru lemnăria pe care-o s-o scot din casă.

Apoi, arătând cu biciul spre mine, adăugă:

— Țasta-mi pare cam apucat. Ai grijă de el pe vremea ciulinilor... E-n stare să te lase baltă. Însoară-l cum s-o face de opșpe ani; fă-i rost de-o fată cu ceva pământ, să aibă la ce roboti prin juru' casei.

— Ba nici gând. Să-l îndrepte Dumnezeu...

Gavrilă ridică din umeri și porni.

Rămaserăm în mijlocul drumului pustiu, cu calabalăcul nostru și cu Ursu, care ne-ntreba din ochi ce-avem de gând.

Încremenit ca un stâlp, multă vreme tata privi pierdut zarea dinspre Lăteni, unde opt ani de zile spintecase pește și nădăjduise. Și mi-am adus aminte atunci pentru prima dată de cuvintele rostite de el ca un blestem, în plin Bărăgan: "Dacă n-ai fi vrut să vii și tu, n-aș fi plecat pentru nimic în lume!"

La o biserică în depărtare bătea toaca la vecernie când ne-am pornit la drum, apucând-o spre miazănoapte, spre Ialomița, spre alte meleaguri. Oceanul de ciulini își unduia valurile cu crestele împurpurate de asfințit, în timp

ce dealurile cu coamele lor pleșuve și rotunjite vegheau pustietatea. Pe cerul limpede, berze și cocori se-nvârtteau în loc, dansul de adio dinaintea plecării. Mă durea ceafa de atâta privit, și inima mi-era grea, știindu-mă ținut de pământ.

Ursu mi-o luase înainte, prinzând găze din zbor. Tata, mult înaintea noastră, cânta din cavalul multă vreme uitat:

Și-au plecat olteni...

Pământurile sunt mănoase pe amândouă malurile Ialomiței, și moșiile, numeroase. Aici Bărağanul își rupe dinții.

Trei zile am rătăcit între Hegieni și Platonești tot căutând un loc de argat, dar nu ne primea nimeni. În cele din urmă, istoviți, nimerirăm într-o seară în fața porții unei moșioare nepricopsite, un conac dărăpănat, unde ne primiră. Era o locuință boierească sărăcăcioasă, cu vite puține și cu pământ tot puțin, așezată la o leghe de sat. Bărağanul pândea nesățios, câinos, gata să înghită tot. Împresurat de tristețe și însingurat, conacul părea că nu opune nici o rezistență căpcăunului ăstuia îndrăgostit de imensitatea nelocuibilă.

La sosirea noastră, un miros bun de mămăligă de-abia răsturnată ne gădilă nările și însufleți voioasă coada lui Ursu. Slugile, bărbați, femei și copii trebăluiau prin toată curtea, în timp ce găinile se îndreptau, cu ochii mici, spre cotețe.

Ne-a întâmpinat iconoama, o femeie cu înfățișare orășenească, cu un mănunchi de chei la brâu și autoritară la chip. Nu ne-a descusut prea mult, s-a dus și-a strigat sub o feareastră:

— Duducă! Duducă!

Persoana care apărură în ceardac era o duducă cu părul alb, înaltă, cu trăsături distinse și foarte slabă, dar ținându-se foarte drept. Puse întâi să-i liniștească pe câinii care se repezeau lătrând la călcăile noastre, apoi zise:

— Ce-i, Mario?

— Au venit doi sărmani, nu-s de pe aici, cer adăpost și, dacă se poate, de lucru.

— Aproțiați-vă, făcu Duduca aplecându-se peste balustradă.

Îl lăsarăm pe Ursu afară și venirăm sub ceardac, cu căciula în mână. Ne privi cu atenție, îndelung, cu ochi blânzi care-mi încălziră sufletul. Și când, întrebă scurt, tata îi povesti totul:

— Vai de voi... murmură ea.

Vestmântul ei negru de modă veche o făcea s-arate severă, dar avea un glas care suna a bunătate și te făcea să-i uiți asprimea înfățișării.

— Aveți și-un câine... oftă ea.

— Trebuie să-l omor? întrebă tata.

— Nu... Un câine-și găsește el de mâncare. Rămâneți aici, cu ceilalți. Și pentru că tot vă pricepeți la pește, apucați-vă de puneți puțin la sare, pentru conac.

— Na-ți-o bună! făcu tata, depărtându-se. N-o să scăpăm niciodată de blestematul ăsta de pește!

Și i se lungi fața cuprinsă de deznădejde. Iar ne vedeam umblând prin mațele scârboase cu sarea usturătoare la cea mai mică zgârietură, ferindu-ne de solzii care-ți săreau în ochi, și de oasele afurisite care puteau să-ți otrăvească sângele, amintindu-ne de viața din Lăteni, de care ne săturasem și de care fugeam.

Ca o adevărire a temerilor noastre, curtea se umplu chiar atunci de-un fum gros care venea de la peștele sărat pe care-l frigeau pentru masa de seară. Și ce pește! Știucă mărunță și crăpcean nenorocit de-ăl cu solzii negri... Noi îi ziceam plevușcă ofticoasă și-o adunam cu lopata din bălțile împutite. Mai bun pește mânca Ursu la Lăteni!

Până să ne așezăm la masă, băgarăm de seamă că toate mergeau deopotrivă, la Duduca. În jurul ceaunului în care fierbea mămăliga, niște copii scheletici jucau un fel de horă a flămânzilor, gata să sară și să culeagă stropii de terci căzuți de pe făcăleț. Se frigeau la degete când o făceau, dar asta nu-i împiedica să sară din nou și să se lingă pe degete de parc-ar fi fost miere. Alți copii se băteau, în loc de terci, pe știuleți de porumb, aproape uscați, pe care-i șterpeleau și-i coceau cu chiu cu vai. Îi goneau și pe unii și pe alții, îi înjurau pe-nfundate, îi cârpeau, ca pe câinii care dădeau târcoale pe lângă grămezile de jăratic și-ți furau peștele-ntr-o clipită.

Bărbați și femei roboteau alene, parcă le era lehamite, cu mutre întunecate, tăcuți, aruncând priviri piezișe Marei, iconoama, ce veghea asupra "curții" în care, într-adevăr, nu belșugul domnea. Se vedea bine că nu domnea nici ordinea și nici severitatea, și că toți își pierdeau vremea fără să facă mare lucru; dar atunci, de ce atâtea slugi?

M-am întrebat lucrul ăsta mai ales după ce-am văzut-o pe iconoamă împărțind cu zgârcenie feliile de mămăligă, porție de cap de om, nu mai mare decât un dumicat.

— Da-da, făcu tata către mine, aici îs doi la muls o vacă și patru gata să-nghită un boț de mămăligă.

Așezați pe niște scăunase scunde în jurul unor rogojini mari, fiecare primea, în afară de porția neîdestulătoare de mămăligă, o strachină de saramură. Atâta tot. Și, ca să nu rămână careva păgubaș, se făcea o adevărată pază în jurul mămăligii, pentru că băieții se năpusteau pe ea ca niște pui de lup flămânzi. Am văzut cum pe unul dintre ei l-au închis, că era cel mai iscusit la ciordeală.

Nimeni nu părea mirat de felul ăsta de-a trăi. Citeai pe

toate fețele un fel de resemnare firească. Mâncau ce-aveau de mâncat vorbind tare puțin și bând multă apă. După ce terminau, bărbații se duceau pe lângă vreun foc de jărat pe jumătate stins și coceau, șezând pe vine, păpuși, pe care-l mâncau pe-ndelete în noaptea care se lăsa, în timp ce câinii se băteau pe rămășițele de pește zvârlite de femei.

Atunci seara am priceput și noi câte ceva. A doua zi am aflat restul.

Duduca se trăgea dintr-o familie foarte bogată. Se certase cu părinții ei în ziua în care aceștia vrură să o mărite cu un bărbat pe care ea nu putea să-l sufere. Asta se întâmplase pe la vreo douăzeci de ani, când ea de mult își dăruise inima unui băiat frumos cu ochi de cerb, păr de abanos și înfățișare de haiduc, cu care, în copilărie, în fiecare septembrie fugărea ciulinii. Nici un tinerel nu se pricepea mai bine ca ăști' doi să se-ntreacă nebunește cu crivățul, cu Bărăganul și cu ciulinii lui eterni.

Nu s-au neliniștit, la început, dar mai târziu, după ce au aflat-o pe Duduca în brațele iubitului ei, niște mișei năimiți de tatăl fetei l-au bătut într-o noapte pe Tudorache cu atâta cruzime, că bietul băiat a rămas lat. Duduca a jurat atunci în fața icoanei Sfintei Fecioare să rămână credincioasă celui ucis. Și s-a ținut de vorbă. Părinții au dezmoștenit-o, lăsând toată averea celor două surori mai mici, cărora fapta le-a convenit.

Adăpostul ăsta modest în care trăia îl datora unui unchi. Prost administrat, conăcelul fu, bucată cu bucată, înghițit de "Bărăganul însetat de pustietăți". Și cu toate astea chiar dacă se afla aproape în pragul mizeriei, tot "duduca cea bună" primea părintește toate slugile care nu se puteau pripăși pe-aiurea. Împărțea cu ei ce se găsea prin

casă, trăia ca o schimnică și nu-și îngăduia nici o plăcere mai costisitoare. Toată bucuria ei era să privească Bărăganul, mai ales pe vremea ciulinilor. O vedeai atunci ceasuri întregi stând și amintindu-și de tinerețe și uneori îi dădeau lacrimile, cu capul rezemat de ceardac.

Maria, iconoama, era confidenta ei și în același timp și mâna forte care conducea gospodăria. Cam slabă mâna forte, firește, pentru că Duduca nu-i dădea voie să fie aspră cu “oamenii ei”.

— Să facă fiecare cât poate, cât vrea, avea ea obiceiul să-i spună Mariei, doar atât cât, târâș-grăpiș, să meargă lucrurile.

Da, “să meargă”... numai că nu prea mergeau. Și biata iconoamă, prinsă între ciocan și nicovală, tăia din porția de mămăligă și-auzea, prin sat, cântându-i-se:

Pe la noi pe la Duduca,
Face m'măliga cât nuca
Și-o păzește cu măciuca
Și pune copchiii-n hiare,
Să nu ia m'măliga-n ghiare.

Dintre toți pripășiții culeși de Duduca, Maria era cea mai veche. Și cea mai de plâns totodată, pentru că, la patruzeci de ani, singura ei pasiune era să-și slujească stăpâna, fără să fi cunoscut vreodată un Tudorache, nici bucuria copilăriei alergând după ciulini, nici înduioșata amintire a Bărăganului.

Dar stă scris că orice făptură omenească să verse lacrimi pentru o pricină sau alta. În nopțile frumoase de septembrie, auzind țărani înțepând-o cu cântecul zeflemitor din sat, Maria se ducea să se ghemuiască, plângând, sub ceardacul stăpânei; și în timp ce aceasta, pierdută în vi-

surile ei trecute, se revedea alergând alături de iubitul ei, sărmana iconoamă, copleșită pe nedrept de soartă, își căina amarnic viața ei dedicată unui biet devotament.

Povestea asta cu mămăliga cât nuca, păzită cu măciuca, sarcasmul acesta popular care spunea că “pun copchiii-n hiare ca să nu ia mămăliga-n ghiare”, această melopee, și duioasă și crudă în același timp, ajunse pentru tată-meu o obsesie.

— Câteva vorbe bine ticluite, îmi spunea el, și vezi în ele toată durerea neamului ăstuia oropsit, nu de boieri ca Duduca, o nenorocită și ea, da’ de boieri ca tată-său, de care țara-i sătulă.

Avea cum s-o știe, el care cutreierase țara de la un cap la altul și știa pe dinafară aproape toate baladele noastre populare. Dar niciodată nu-l văzusem atât de speriat de-o judecată populară, ca de acest cântec de jale îndreptat împotriva celor “două femei bătute de Dumnezeu” cum zicea el. A îngânat-o de la răsăritul soarelui și până la căderea nopții, toată săptămâna asta care-am petrecut-o alături de el punând la sare peștele Duducăi. Și poate că niciodată fluierul lui n-a scos melodie mai tristă, nici buzele lui n-au rostit cuvinte mai sfâșietoare.

Dar, speriat de teama de-a mă vedea ținut la o viață de câine aidoma celei pe care-o vedeam în jurul meu, și gata mai mult ca oricând să fac cine știe ce pozna cu ciulinii ce mă mânau spre libertate, îi strigam de multe ori că mă săturasem de bocetele lui.

Cât de rău mi-a părut mai târziu!

Dar cine-ar fi bănuțit atunci că obsesia asta nevinovată avea să-l coste, în curând, viața?

Și veni, în sfârșit, și ziua-n care am pornit în lume. O așteptam, gata la toate. Mi-a fost deosebit de prielnică.

În dimineața aceea, trebuind să se ducă, cu câțiva oameni, după două căruțe de nutreț la Giurgeni, tata îmi spuse:

— Aseară, după vijelie, am văzut porcii cu paiu-n gură. Asta-nseamnă că azi sau mâine-ncepe crivățu' să bată! Să nu-mi faci vre-o poză cu ciulinii ăia! Las' să ne petrecem iarna aici... La primăvară, om vedea.

Nu i-am răspuns nimic, și omu' a priceput cum stă, pentru că m-a sărutat. Sărmanu' tata... Dar așa-i: fiecare cu soarta lui. Dacă a mea s-a schimbat cu totul, dacă astăzi fac ce-mi place la mine acasă și pe pământul meu, asta, în bună parte, o datorez aiurelii mele de copil neascultător.

Erau acolo la conac patru băieți și trei fete, slabi, murdari, desculți și zdrențăroși, ca și mine. Nu le păsa de goana cea mare a ciulinilor; năzuințele lor erau destul de mărunte: câte o raită de-o leghe-două, și pe-urmă înapoi la mămăliga cât nuca. Erau niște bieți neisprăviți. Așa că am socotit că-i de prisos să le mai spun ceva.

Dimpotrivă, băieții din sat, de-o săptămână-ncoace numai de ciulini vorbeau:

— Ah, anu' ăsta o fac lată!

Copii de oameni înstăriți sau de săraci lipiți pământului, unii pentru că erau prea răzgâiați, ceilalți prea amărâți, își făgăduiau cu toții s-o facă lată:

— Eu am s-o-ntind până la Călărași! făcea unul.

— Eu, pân' la București! se grozăvea altul.

Desigur, nu era vorba să faci o sută sau două de kilometri cu piciorul dar, Doamne-Dumnezeule, care-s îndrăznelile și visurile și presupunerile și speranțele care să nuncapă-ntr-un cap de copil născut la o margine de Bărăgan!

Pentru ce n-ar întâlni, de pildă, o cucoană mare, numai dantele, frumoasă și duioasă, care tocmai atunci să treacă cu trăsura ei cu șase cai, sau unul dintre haiducii cu flinte ucigăse, care omoară despoții și răstoarnă galbenii în palmele bătătorite ale iobagului, sau, cine știe, fata de boier năstrușnică, și ea pornită s-alerge după ciulini, și care să-l ia de mână și să-l ducă în fața mamei sale, boieroaica, și să-i spună: “Uite, mamă, ăsta-i logodnicul meu!”.

De ce nu? În nimic oare nu trebuia să crezi, din tot ce povestise bunica de-atâtea ori la gura sobei? Și nici în nimic din ce tot povestise vrăjitorul de moș Năstase, văcarul satului? Mai ales el:

Moș Năstase din Livezi,
Cel c-o sută de podvezi
Să le vezi să nu le crezi...

Așa-i mergea vorba. Om de treabă, mărunțel, nu mai înalt decât băta lui, schiop, puțin cocoșat, cu un umăr ridicat, cu ochii lăcrămând, cârn, ursuz, totdeauna cu nădragii pe vine, era sufletul satului: cum se-mbolnăvea o vacă, îi băga mâna-n fund pân' la cot și-o făcea bine; sau “venea” un vițel de-a-ndărătelea: tot el, tot cu mâna, îl făcea să “vină” bine, cu botul așezat frumușel pe picioarele dinainte; avea un purcel pântecăraie când era în creștere, “cazac” îl făcea, c-un pumn de orz amestecat cu el știe ce; ți-era frică să nu-ți turbeze un câine: ți-l ardea cu feru' roșu între ochi, și gata. Știa să te tragă mai bine decât o babă, ghicea fără greș ce vreme o să fie și știa să-ți arate, de la trei luni, care puici o s-ajungă ouătoare bune și care cocoși or să calce mai mult.

Dar trebuia să-l vezi pe moș Năstase când scopea vre-

un mânz sau vreun tăuraș, cu câteva bețigașe și-un capăt de sfoară. Vita, doar de căsca puțințel ochii, când îi apuca fuduliile și-o ușura cât ai zice pește, cântând:

Vin la taica, băiețaș,
Vin la moșu, flăcăiaș,
Moșu să te flăcăiască,
Fetele să te-ndrăgească.

Cât despre copii, nimeni nu știa mai repede decât moș Năstase să-i învețe să numere, fără greșală, până la o sută. Atunci ridica el bâta și zicea, poruncitor:

— Nu te faci *om* decât pornind în lume! Mai ales dacă ai și-un dram de șmechereală-n căpățână, lucru ce ni se poate-ntâmpla și nouă, cojanilor.

Și dădea pilde:

— Uite: domnu' Vasilică, judecător la Călărași; domnu' Andrei, ceaprazar la București; domnu' Take, mare stâmbar la Brăila. Aștia toți sunt băieți de cojan de pe la noi. Ce-ar fi fost ei azi, dacă nu plecau? Argați! Niște târâie-brâu! Și-au ajuns *oameni*!

Băieții făceau cerc în jurul lui, îl ascultau, se măsurau din ochi între ei să vadă care-o fi viitorul judecător la Călărași și visau cum numai în copilărie se poate visa.

În dimineața-n care tata a plecat pentru trei zile la Giurgeni, m-am dus la ei.

Trebuia să-mi fac rost de-un codru de mămăligă și de vreo două-trei fire de praz, merinde pentru ziua de fugă la care mă pregătisem și, la noi la Duduca, nici pomeneală! Dar îmi promisese Știrbu, băiatu' rotarului din sat, că-mi face rost de merinde. La el m-am dus.

L-am întâlnit în drum cu taică-său. Se duceau s-arunce

pe Bărăgan un stârv de vacă pe care-l puseseră pe-o grapă de mărăcini trasă de-un cal.

— A mușcat-o o nevăstuică, mi-a strigat el. Vin' să vezi cum o jupoaie tata de piele.

N-a ținut mult; pe urmă, cu pielea vacii pe grapă, căruțașul se grăbi să se-ntoarcă acasă.

— Acuma, făcu Știrbu, hai să năpădim pe brutar! E-n sat cu cotiga. Poate-i rost să-i șterpelim o pâine. Grozav ar fi, pentru goana noastră după ciulini, ai? Să punem mâna pe-o bulcă...! De mult n-am mai mâncat. Pesemne că nici tu.

Desigur... Ca toți țărani, nici eu. Dar să furăm de la brutar, nu, asta nu-mi plăcea:

— M-aș mulțumi cu puțină mămligă, i-am răspuns.

Știrbu îmi arse un ghionț:

— Prost mai ești, mă! Mămăliga și prazul ți le dau, nu mai e vorbă, da-i mai bună pâinea!

Cât trebuia să fie de bună, mai ales pentru gurile de copii, m-am convis când am ajuns în sat, unde copiii făceau un tărațoi groaznic, ținându-se de cotiga brutarului.

— Dă-ne pâine, pâine, pâine!

N-auzeai decât vorbele astea și lătratul câinilor, înnebuniți și ei de trecerea brutarului. Nenorocitul! pentru cinci sau șase kile de pâine pe care izbutea să le vândă în satul nostru, trebuia să dea o adevărată bătălie cu liota de copii, în fiecare săptămână. Plouau loviturile de bici, peste capetele lor. Dar cu toate astea, rareori scăpa fără pagubă, dovadă ziua cu pricina, pentru că Știrbu izbuti să-i șterpească o pâine. Dar un copil pizmaș l-a pârât și brutarul s-a dus să-i ceară ai patru gologani rotarului, care i-a plătit, dar l-a-njurat și-a amenințat pe fiu-său până n-a mai putut:

— Te omor! Să știi că te omor! striga el. Mai bine să-ți
iei lumea-n cap!

Știrbu fugi cu pâinea subsuoară, cu toată liota după el
rugându-l:

— Dă-mi și mie-o fărâmiță! Numai o fărâmiță!

Băiat de treabă, împărți jumătate de pâine. Mi-a dat și
mie o bucățică.

— Restul, pe mâine, făcu el.

Și ne-am dus cu toții grămadă după moș Năstase, pe
izlaz. După ce i s-a povestit despre furt și despre amenin-
țări, văcarul se grăbi să-l liniștească pe Știrbu:

— Să-și țină gura, tac-tu, făcu el. Știu eu bine că la
vârsta ta fura mai dihai decât tine. Uite-l pe popa, poa'
s-o spună și el.

Popa era un bătrân cu fața blajină și cu nasul roșu.
Zdrențáros ca tot satul. Tare cumsecade, altminteri. Se
plângea văcarului că trebuie să-și cosească și să-și culeagă
porumbul singur. Înjura:

— Ceara ei de biserică, nu-i în stare nici popa să și-l
hrănească!

— D-apăi eu, făcu moș Năstase. Eu care fac atâtea
corvezi pă nimicuri: p-un dovleac, p-o sită de mălai, și
când și când câteva ouă. Cât despre cireadă, alerg după
ea, șontâc-șontâc, din martie și până-n septembrie, pă doi
franci de cap de vită.

— Da, măi Năstase. Ești și tu la fel de chinuit ca și
mine, recunosc popa.

Și, scotocind prin buzunarul anteriorului lui peticit, scoa-
se o sticlută:

— Ține, măi Năstase. Trage și tu o dușcă din țuica
asta, că-i bună. Mai uiți de necazuri.

Părintele Simion nu era popă decât cu numele. Biserica lui, ca mai toate bisericile de sat, sta închisă toată săptămâna, că n-avea credincioși. Duminica și sărbătorile, câteva babe gârbovite veneau la liturghie. Îi ieșea cam un franc sau doi, launloc, de la lumânări și de la cele două raite pe care le dădea paracliserul umblând cu talerul întins, strigând de parc-ar fi fost surd:

— Pentru bi-se-ri-că! Pentru un-dă-lemn!

Morții erau rari, ca și nunțile și botezurile de altfel. Și la zi-ntâi, când se ducea prin case cu botezul, i se aruncau în aghiasma din căldărușă nasturi și bănuți de-un ban.

Dar oamenii țineau la el pentru că era îngăduitor și cumsecade. Se povestea despre el o istorie amuzantă:

Pe măsură ce-mbătrânea îl cam păcălea ținerea de minte. Și-atunci, ca să poată răspunde fără greșală creștinilor care-l întrebau “câte zile-au mai rămas pân’ la Paști”, luase obiceiul ca la începutul postului mare, să-și pună-n buzunar atâtea boabe de porumb câte zile erau. Și în fiecare seară arunca un bob. Și-n felul ăsta, când un țăran îi puneă vreo întrebare care să-l încurce, scotea boabele din buzunar, le număra și răspundea cu precizie.

Odată însă un drac de băiat i-a vârât în anterieu un pumn de porumb. Și degeaba arunca popa bobul lui zilnic, sărbătoarea mare se apropia și boabele nu scădeau. Și-așa, strâns cu ușa de întrebări, popa sfârși prin a le arăta oamenilor grămada de porumb care-i umplea buzunarul și răspunse:

— Anu’ ăsta n-avem Paști!

Să fi fost miezul nopții, când a venit Știrbu să bată-n ușa hambarului în care dormeam singur. L-am luat de mână și l-am dus până la o grămadă de saci goi, care-mi ținea loc de pat. S-a cuibărit acolo repede, dârdâind.

— M-a bătut tata de m-a smintit, murmură el încetișor.
Era atât de schimbat glasul lui, că l-am recunoscut mai mult după respirația lui de copil. Continuă:

— Am așteptat să se facă noapte târziu și m-am vârat pe urmă într-o claie de fân. Acolo m-a prins, pe când dormeam. Eu zic că mă omora, dacă n-ar fi alergat mama să mă smulgă din mâinile lui.

— Oricum, mă... Tată...

Știrbu nu plângea. Îi ghiceam fața osoasă, palidă, foarte vioaie, ochii scăpărători. Era singurul meu prieten. Țineam la el ca la un frate.

— Ți-e foame? mă mai întrebă el, înainte de-a adormi. Mai am jumătatea aia de pâine. E-aici, pe saci. Ia, dacă vrei.

— Și tu? Tu ce-ai mâncat azi?

— Porumb copt. Mai am un știulete, da-i rece și tare.

— Dă-l încoa'.

Căutându-se în sân ca să dea de știulete, scoase un geamăt.

— Sunt tot numai vânătăi, făcu el.

Ronțăiam porumbul, gândindu-mă că pe mine nu mă bătuseră niciodată.

— Oricum, bre, ce tată... Săracu' Știrbu...

L-am luat de gât și-am adormit așa.

Ce dimineață... ! Zorile nici nu mijiseră încă, când o zguduitură nemaipomenită mă deșteptă tresărind: ușa hambarului fusese smulsă din țățâni.

— Crivățul! am strigat.

Dar Știrbu n-a mișcat; dormea greu. N-am mai spus nimic. L-am lăsat să-și doarmă somnul, c-avea nevoie, și-am rămas cu ochii cășcați în întuneric.

La Duduca-n curte era "ca pe Bărăgan", vraise — nu

degeaba-i vorba asta. Mai ales șura, cu spatele spre miazănoapte, era cea mai bătută de crivăț. Avea o gaură mare, unde pe vremuri trebuie să fi fost o fereastră, și vântul intra pe-acolo furios, ca valul. Grozav îmi plăcea. Acuma, că ușa era la pământ, crivățul părea un puhoi care intra prin spărtură, ne spăla fața și ieșea prin căscătura ușii prăbușite. Îmi închipuiam chiar, că de n-ar fi fost atât de întuneric, aș fi putut s-apuc puhoiul de vânt, atâta-l simțeam de greu și de rece.

Afară era un tărașoi, mai mare plăcerea, cu șuierături, vuiete, trosnete. Un coș părăsit scotea mugete ca de taur. Cădeau scânduri de pestetot. Ascultam singur la toate astea, cu privirea ținută la spărtura unde fusese fereastră, în timp ce prietenul meu sforăia cu capul înfundat sub saci.

Deodată, un vârtej puternic și, tronc! ceva de spaimă care-mi sare-n obraz și mă zgârie aproape să-mi dea sângele.

— Ciulinii! Ciulinii! urlai eu, încercând s-arunc ghemotocul spinos pe care ni-l trimitea crivățul.

Știrbu sări-n sus, atunci, voios:

— Au venit? Hai! Repede! strigă el.

N-aveam ce-mbrăca, că ne culcasem îmbrăcați. Fiecare cu un ciomag în mână, cu căciula bine trasă pe ochi, ieșirăm repede afară, fără să uităm de restul de pâine care trebuia să ne țină loc de mămăligă și de praz.

Ce viață... O nebunie! Astăzi, la douăzeci de ani de atunci, încă stau și mă întreb dacă feeria aceea n-a fost vis, dacă într-adevăr am trăit-o în copilăria mea. Pentru că niciodată, încă de pe vremuri legendare ale barbariei turcești, țara mea muncitoare și blândă n-avusese parte

de zile atât de cumplite cum au fost cele despre care vă voi vorbi în această povestire; niciodată neamul meu blajin n-a suferit mai crâncen. Dar, ce știam noi, copiii? În afară de viața amară a celor ce se nasc în bordeie, în afară de lipsurile constante care macină și modifică făptura omenească și care nu mai revoltă pe nimeni pentru că prea s-au obișnuit cu ele, ce știam noi despre geamătul veșnic ce ieșea din milioanele de piepturi de țărani, de la un capăt la altul al țării? Odrasle ale Bărăganului liber și leneș, pe meleagurile căruia viața se încheagă din somnolență și dăinuie în miraj, noi rodeam nevinovați din știuletele nostru de porumb pe care Dumnezeu binevoia să-l facă să răsară și cântam neștiuți despre mămăligă, că-i prea mică. “Cât nuca”, așa era pestetot — pentru tot țaranul român — cu singura deosebire că-n alte părți oamenii o plăteau cu sudori de sânge, în timp ce noi, uitați de Dumnezeu și de lipitorile omenești, noi ne-o câștigam scărpinându-ne sub căciulă. Dar, nu ne dădeam seama. Aveam s-o aflăm, luați de crivăț, care-ncepea să sufle pe Bărăgan în ziua-n care ciulinii erau gata să semene grăunța lor răufăcătoare.

În lumina unui cer ușor albit de zori, cârduri risipite de ciulini lănoși săreau în văzduhul aproape obscur, când sărutând pământul ce nu se vedea bine, când dispărând, sus, în bezna nopții, ca o înnebunitoare răpăială de umbre sferice dezlănțuite de-un Dumnezeu ieșit din minți.

— Ah, de-am putea să ne urcăm pe ei călare, să zburăm ca niște zmei... oftă Știrbu, cu adâncă părere de rău, în clipa-n care ne înghițea câmpia cenușie.

Și îndată crivățul și ciulinii ne smulseră pe unul de lângă celălalt. În clipa următoare nu mai eram decât două năluci alergând în goana mare. Îl zăream, departe, trudindu-se să-și prindă frumosul său ciulin. Al meu, la fel de mare și de rotund, îmi dădea și el tot atât de furcă, pentru că vântul sufla a vijelie. Și nu era vorba să fugi după o mie de ciulini de-odată, ci cât mai mult după același, mai ales că cei frumoși erau puțini. Așa că, înarmați cu câte o prăjină ușoară cu vârful făcut cârlig, retezam avântul arbuștilor noștri zburători îndată ce păreau să ne piardă pe drum. Câteodată eram siliți să-i oprim ca să ne mai tragem puțin sufletul.

Mai lung de picioare decât prietenul meu, gândeam că-l întrecusem cu vreun kilometru, când primele raze ale soarelui aruncară petele lor de purpură pe nesfârșitul balamuc de pe Bărăgan. Am ridicat atunci ciulinul meu în vârful prăjinii și m-am urcat pe-o moviliță de unde l-am zărit, la marginea pustiului, pe moș Năstase, care se-ndărătnicea

să mai scoată, pentru cireada lui, o ultimă zi de pășunat unui izlaz măturat de crivăț.

Se ivi în curând și Știrbu urmat, din loc în loc, de-un cârd de tovarăși, cei mai mulți cu sufletul la gură. Se iveau de pestetot, într-un talmeș-balmeș de ciulini care se rostogoleau odată cu băieții. Câteodată nu-i mai puteai deosebi de alții și nu mai știai care rotogol e ciulin și care-i băiat, până ce-apărea câte-un țugui de căciulă și două mâini cu-un ciomag mititel, agitându-se și ridicându-se-n două picioare ca niște popândăi. Apoi iar îi amesteca crivățul.

Am început să fug ca și-naintea venirii lor.

Când, peste un ceas, m-au ajuns din urmă la al doilea popas, rămăsese numai jumătate dintre ei. De sat, de conacul Duducăi, nici urmă la orizont. În plin Bărăgan... Ciulini alergând, șuierând în aerul limpede... Purcoaie de mărăcini, rostogolindu-se în salturi... Corbi rătăciți... Șir nesfârșit de movilițe, din care am ales-o pe cea mai mare ca să ne adăpostim.

Eram, cu toții, șase. Doi fiind desculți, sângerau rău. Au renunțat să meargă mai departe și-au fost buni, ne-au dat nouă merindele lor, mămligă și praz. Știrbu i-a cinstit cu bucăți de pâine, și au făcut calea întoarsă cu oarecare tristețe.

A fost o gustare, în patru, mai mare dragul. Niciodată mămliga și prazul cu sare n-au dat de guri mai lacome; niciodată o plăcintă cu unt și cu brânză n-a fost prețuită ca fărâmele de pâine pe care Știrbu ni le împărțea cu dărnicie în chip de prăjitură. Era atât de bună, pâinea asta, că ceilalți doi tovarăși mai cerură câte o bucătică.

— Vă dau tot ce-a mai rămas, făcu Știrbu, da' dați-ne opincile voastre pe-ale noastre!

Într-adevăr, ei aveau opinci aproape noi, ș-ale noastre erau găurite-n călcâi.

— Voi n-o să mergeți cine știe ce departe, pe când Matache și cu mine... Dumnezeu știe! adăugă prietenul meu.

Ceilalți se priviră, șovăind.

— Prea-i scump... făcu unul dintre ei.

— Cum, prea scump? strigă Știrbu.

Și arătându-și vânătăile de pe obraji:

— Ia te uită cât m-a costat pâinea asta!

Băiatul păru convins, dar:

— Să-mi dai pe deasupra și patru nasturi de sidef! făcu el, începând să se dezlege la opinci, odată cu prietenul său, că se tocmise și-n numele lui.

Își primiră nasturii de sidef, opincile noastre găurite și restul de pâine. Ne încălțarăm cu ele, apoi:

— Acuma-i rândul vostru să ne dați câte-o fărâmbă de pâine, începu Știrbu. Am uitat să ne facem o gălușcă.

Uitatul ăsta îi cam mähni o clipă pe noii posesori ai grozavei bucăți de pâine dar, băieți de treabă, primiră jertfa. Ne-am făcut toți câte-o gălușcă pe care ne-am pus-o sub căciulă, ca s-o mâncăm la popasul următor.

Și, dând drumul ciulinilor noștri, pornirăm din nou, urlând cu vântul:

Vira la Profira

Șapte galbeni lira!

Popas în patru n-a mai fost, pentru că tovarășilor noștri, după scurtă vreme, le dădu sângele din călcâie. Mai rezistent, cel care se tocmise pe opinci vru s-o întindă ceva mai departe, dar celălalt, dând drumul ciulinului său, se agățase de haina lui și plângea. Din pricina asta se alese

c-o palmă peste căciulă, care-i turti gălușca. Sărmanul o culese așa amestecată cu păr și o mîncă printre lacrimi.

Cum era posesorul unei prețioase cutii de chibrituri, Știrbu se oferi să i-o cumpere pe prețul a doi nasturi de sidef.

— Ba pă trei!

— Bine, pă trei.

Așa că o a doua afacere bună fu încheiată mulțumită nasturilor ăstora de sidef după care ne prăpădeam cu toții, pentru că erau foarte rari și foarte frumoși. Valorau de zece ori cât ăia de tinichea. Ca să-ți faci rost de ei, nu erau decât două căi: să-i tai de pe rochiile din casă, lucru ce-nsemna o păruială zdravănă, sau să-i câștigi la jocul de nasturi, cum făcea Știrbu, care-avea aproape toți nasturii de sidef din sat. Un al treilea fel, mai umilitor, era să schimbi o pereche de opinci bune pe una proastă, sau să-ți dai cutia de chibrituri, marfă de oraș, mai rară și mai de preț decât pâinea chiar, pentru că un copil de la țară care nu-și poate aprinde focul în mărăciniș e tot atât de nenorocit ca un vânător fără alică. Din pricina asta Știrbu făcu bunătatea de a da celor doi câteva din chibrituri înapoi, și-o bucată de scărpiniche. După care ne despărțirăm.

Porniră înapoi schiopătând, cu vântul în față, care aproape că-i doboră. Ne-am uitat după ei până ce nu s-au mai văzut.

Și-atunci Bărăganul ne păru și mai pustiu. Rămăsesem cu-adevărat singuri, copii amândoi. Așteptam să spună prietenul meu o vorbă, sau s-o ia din loc, dar el aștepta pesemne același lucru de la mine. Și rămăsesem așa înfipti locului, cu umăru-n vânt, cu un picior pe prăjina care ținea ciulinul, fiecare ferindu-se de-a privi în ochii celui-

lalt. Cercetam mai curând nesfârșitul care ne înghițise prietenii.

Era oare mai înțelept să facem ca ei?

Tocmai asta mă-ntrebam, cu inima grea, când îl văzui pe Știrbu că-și scoate căciula, ia gălușca și începe s-o mestece alene, cu poftă. Ceea ce văzând, făcui și eu...

Dar n-am avut timp să-mi apuc gălușca: o răbufnire furioasă de vânt ne smulse și ciulinii și căciulile!

Răspunserăm cu strigăte de bucurie. Și goana reîncepu, mai strașnică.

Și uite-așa împinge soarta pașii omului...

Și-am alergat așa toată ziua asta, lungă și bogată ca o viață-ntreagă, plină de cer, de pământ, de soare, de crivăț. Seara se umplu de o beznă cum nu mai văzusem, care ne prinse în mijlocul pustiei. Ni se făcu frică, dar n-am spus nici unul nimic, fiecare vrând să pară viteaz în ochii celuilalt.

— Mă Matache, să știi că nu există strigoi, poți fi liniștit, făcu Știrbu uitându-se-n jur.

— Nu-s, știu. Poate-or fi prin cimitire...

— Nici. M-am dus într-o noapte, odată.

Și își făcu de trei ori semnul crucii, zicând:

— Da' de-nchinat trebuie să ne-nchinăm.

Mi-am făcut și eu semnul crucii, mulțumit.

Ne oprisem să poposim într-o vâlcea plină de mărăcini, unde bezna era mai neagră decât pestetot. Adăpostiți de crivăț, aprinserăm un foc zdravăn și hotărârăm să rămânem peste noapte. Știrbu scoase merindele noastre din buzunare, dar căldura și oboseala ne-au turtit detot. Brațele, îngreunate, nici mâncarea la gură n-o mai puteau duce. Căscam de ne ieșeau fălcile din loc. Ne-am lăsat pe spate unul lângă altul, cu ochii plini de para focului, în-

conjurați de noaptea neagră. Asta-i imaginea cu care-am adormit, dar n-a ținut până-n zori.

În timpul nopții vântul, aruncând cenușa aprinsă în mărăciniș, în ciulini, în tufărișul grămădit dintotdeauna în vâlcea, le-a dat foc. Ne-am trezit năuciți în fața flăcărilor care se ridicau până la cer. Dogoarea lor ne-a silit să ne tragem către buza vâlcele, în sus, unde am moțăit o veșnicie cu fața la foc și cu spinarea la bezna Bărăganului, când un galop turbat zgudui și pământul și măruntaiele din noi, rostogolindu-ne în fundul vâlcele, unde focul trăgea să moară.

Îmi bătea inima de-mi tăia răsufierea. Știrbu era alb la față ca un mort. Amuțisem amândoi, degeaba ne uitam unul la altul întrebându-ne din ochi ce-i cu galopul ăla năstrușnic. Mi-era frică chiar și glasul să mi-l aud. Multă vreme, în mijlocul tăcerii, fiecare trosnitură de vreasc mistuit de foc înfiora dureros trupurile noastre împietrite de spaimă.

La un moment dat, prietenul meu vru să-mi spună ceva. Nu putu decât să miște buzele. Apoi, când se stinseră și ultimile flăcări, nici în ochi nu mai puteam să ne privim, ceea ce ne făcu groaza și mai mare. Ne-am strâns atunci cu putere în brațe, unul pe altul.

Era și timpul, pentru că din nou noaptea fu zgâlțâită de galopul fantastic, de data asta drept spre buza vâlcele noastre.

A ținut-o așa până-n zori când, istoviți, cu obraji uzi de lacrimi, ne-am dat seama că toată groaza asta era din pricina unui armăsar tânăr scăpat de la cine știe ce conac boieresc. Străbătea Bărăganul în lung și-n lat și se speria de ciulinii care-i zburau pe deasupra capului.

Liniștiți, am adormit din nou, ca doi îngeri oropsiți,

ca să ne trezim în razele orbitoare ale soarelui biciuite fără-ncetare de crivăţ. Ne era o foame grozavă, şi-am isprăvit toate merindele. Şi viaţa ne-a părut din nou aşa cum e.

Plină de lumină şi de urăţenie.

Lumina, i-o ştiam eu bine. Despre urăţenia ei nu ştiam mare lucru-n dimineaţa aia, dar două detunături de carabină, ce răsunară-n clipa-n care ne pregăteam să ieşim din vâlcea, aveau să ne-nveţe repede ce însemna cruzimea omului. Dar mai aveam încă mult până la a pricepe drama care se petrecuse la repezeală.

— Trebuie să fie nişte vânători, am zis eu auzind împuşcăturile.

— Cu siguranţă, făcu Ştirbu.

Şi căţărându-se pe buza vâlcele, aruncă ochii pe Bărgan; se trase-napoi speriat:

— Doi jandarmi, plecaţi peste-un om pe care l-au împuşcat, gemu el.

Ne traserăm repede în spatele colinei, ascunzându-ne în mărăcini. De-acolo i-am văzut pe jandarmi târând mortul, fiecare de câte-un braţ, drept spre vâlcea, unde l-au rostogolit cu-o lovitură de cizmă. Când a văzut cenuşa proaspătă, unul dintre ei a zis:

— Vreun cioban trebuie să fi-nnoptat aici.

Se depărtară liniştiţi în pas milităresc, cu carabina în bandulieră.

După ce dispărură la orizont, ne duserăm să-l vedem pe omul omorât. Era un ţaran tânăr, în zdrenţe. Zăcea cu faţa la cerul orbitor, cu braţele deschise, cu picioarele răşchirate, cu faţa înmărmurită. Încheieturile mâinilor erau învineţite, dovadă că-i pusese rătuşe tare strânse.

Ştirbu, care stătea în picioare la capul mortului, se plecă şi-i deschise o pleoapă:

— Are ochii verzi... făcu el.
Apoi, ridicându-se:
— Hai să fugim, pân' nu vine procurorul.
Prietenul meu se temea de procuror cum se tem toți
țărani; dar pe Bărăgan, hultanul îi ține locul.

Nu mai aveam nici ciulini, nici prăjini, că le mistuise
focul. Nu mai aveam nici poftă de-alergat după alți ciulini,
pe care crivățul îi tot rostogolea prin preajma noastră.

Mergeam tăcuți, cu brațele bălăbănindu-se, împinși de
vânt. Câteodată ne prindeam: "cine-o să meargă mai mult
cu ochii închiși", jurând să nu ne tragem pe sfoară, dar
ne trăgeam, ceea ce nu-nsemna că nu ameam. Apoi începu
să se zărească la orizont o clădire: era gara Ciulnița, în
inima Bărăganului. De departe semăna cu o baracă pără-
sită-n pustiu, așezată pe niște traverse negre care se-nșirau
la nesfârșit. Câțiva copaci pirpirii o făceau s-arate și mai
singuratică. Șeful de gară alerga cât îl țineau picioarele
după un câine care fugărea o găină. O femeie cu poalele
ridicate de vânt se căznea să-ntindă niște rufe.

Ne-am ferit de gospodăria asta chinuită de pe Bărăgan
și ne-am dus de-a dreptul spre cârciuma gării, mai primi-
toare de obicei cu desculții decât cu oamenii "care poartă
haina statului". Cârciumarul, un țăran voinic cu un chip
cumsecade, ne primi mai bine decât ne așteptam. I-am
mărturisit că pornisem după ciulini și, fără să ne certe,
ne-a ospătat cu pâine, slănină și chiar și limonadă. În loc
să ne descoase, se mulțumi să ne-ntrebe de pe unde suntem.

— De pe la Hagieni, am răspuns.

Și atât. Dar puțin după asta veni un lampagiu de la
gară, și asta începu să ne hârțuiască cu întrebări, și-ncepu
chiar să ne amenințe: cine eram, de ce-am plecat de-acasă,
încotro ne duceam...

— Ar trebui să vă dea pe mâna jandarmilor! încheie el.

— Lasă copiii-n pace! îi strigă cârciumarul. Nici tată nu ești, nici copii na-i, ce te pricepi tu?!

Lampagiul amuți numaidecât. Ceru apoi “un păhărel”, dar cârciumarul i-o reteză pe turcește cu un *ioc* și se apucă să-și citească jurnalul.

În clipa asta se petrecu un lucru groaznic: o țărancă tânără, plină de praf, cu picioarele însângerate și fața numai noroi, se ivi în pragul cârciumei și, rezemându-se de ușori, strigă, cu glasul răgușit de plâns:

— Creștini...! N-ați văzut cumva doi jandarmi ducând un om în lanțuri?

Știrbu tresări:

— N-am văzut nimic! răspunse el, înspăimântat.

Femeia dispăru imediat, fugind. Atunci lampagiul se întoarse spre prietenul meu, îl sfredeli cu privirea și-i zise:

— Te-ai pripit cu răspunsul și asta dovedește...

— Ți-am zis să lași copiii-n pace! îi tăie vorba cârciumarul. Ai băut prea mult astăzi. Hai, cară-te!

Plecă. Am socotit și noi că-i mai sănătos s-o luăm din loc, la rândul nostru, și-i sărutarăm cârciumarului mâna.

În gară, un tren de marfă care trebuia să plece la București, făcea un zgomot de fierărie nemaipomenit. Nu mai văzusem lucruri de-astea pe Bărăgan și uitându-ne cum manevra mereu, miji în noi speranța să ne putem agăța de el la plecare:

— Se zice că merge repede ca vântu', îmi șopti prietenul meu. Trebuie să fie ceva grozav!

A fost grozav, într-adevăr. Ne ascunsesem într-un vagon cu lemne de construcție, și trenul ne-a dus, fără să se oprească, până la Lehliu. Pe drum, am ieșit din ascun-

zătoare, ca să privim, și în câteva ceasuri am văzut lucruri care altminteri îți cer ani de zile ca să le vezi, mai ales unor țărani care-și muncesc pământurile aproape sterpe și-și bat și femeile și vitele. Altor li se răstoarnă povara din cauza drumurilor proaste și li se rup căruțele, de rămân singuri, în câmp, să se descurce, departe de orice așezare omenească.

Către sfârșitul călătoriei a dat un frânar peste noi. Nu ne-a făcut nimic. Stătea în gheretă în vagonul dinaintea noastră, și începu să cânte din fluier. Cântecul lui ne-a atras. Ne-am apropiat, la început cu grijă. Pe urmă, când ne-a văzut, ne-a zâmbit prietenos, și-atunci ne-am apropiat ca să-l ascultăm mai bine. Era un om în vârstă, care părea visător. Mereu își scuipa între degete, umezea găurile fluierului și ne cânta doine, încruntând din sprâncene.

Puțin înainte de a intra în gară la Lehliu, ne-a cântat cântecul tatei și-al meu:

Și-au plecat olteni...

Am plâns, cu fața-n palme.

Ajungând la Lehliu, frânarul ne-a spus:

— Ei, v-a plăcut? Acuma, stați puțin; o să plece îndată un tren mixt spre Ciulnița, am să vorbesc cu unul de-ai mei să vă ducă acasă.

— Da' noi nu suntem din Ciulnița și nu vrem să ne ducem acasă, spuse Știrbu.

— Ahaa... Asta-i altă căciulă. Da' de un' sunteți, și un' vă duceți?

— Suntem de la Hagieni și ne ducem în lume!

— În lume? Ei, asta-i ceva serios... După cât se vede, nu glumiți... Haideți cu mine:

— Nu ne dați pe mâna jandarmilor?!

— Ferească Dumnezeu! Și eu îs unu' de-ăia care vor să vadă lumea, si-am plecat de-acasă când eram mai mic decât voi. Așa c-aș vrea să văd cum vă pot fi de folos. Cu siguranță că nu de prea mult bine ați plecat de-acasă. "Câinele nu fuge de-mbucătură, ci de zburătură!"

Lipsi o clipă, se întoarse îngândurat și se îndreptă, cu noi alături, către cârciuma de lângă gară, unde stătea dejugată o mulțime de căruțe țărănești. Acolo soarta noastră se hotărî de la sine, în felul cel mai neprevăzut.

Cârciuma era plină de oameni, care se-ntorceau de la un târg mare. De-ndată ce intrarăm, privirea lui Știrbu se-ncrucișă cu a unui țăran tânăr așezat cu o femeie frumoasă la o masă în fund. O clipă au rămas amândoi așa, ca fermecați de propria lor privire, pe urmă omul se ples-

ni cu palma peste picior și strigă, cu un glas de-ntoarse toate privirile mușteriiilor spre el:

— Mă Ionele! Fă-te-ncoa! Mai curând m-așteptam la moarte, decât să te văd pe tine aici!

Ionel (noi îi ziceam Știrbu pentru că știrb era) se apropie sfios, sărută dreapta omului și-ncepu să plângă înfundat.

— Nu mai plânge, făcu celălalt. Uite pe nevastă-mea, Lina. E frate-meu, închipuie-ți! zise el către femeie.

Ionel sărută și el mâna femeii, care-l cuprinse cu brațul de mijloc și-l mângâie până ce tăcu.

— Cine-s oamenii care-s cu tine? îl întrebă frate-său.

— Păi, răspunse frânarul, acumă dacă și-a găsit neamurile, eu nu mai am nici un rost. Da' un pahar în sănătatea voastră aș putea bea!

Ne-am așezat la o masă. Puțin după aceea, toată lumea aflase despre isprava noastră.

— Povestea ciulinilor! făcu fratele lui Ionel, cu fața întunecată. Nu-i nici vina copilului, nici a părinților. Toată țara, de la Dorohoi la Vârciorova, nu-i decât un Bărăgan pe care se plimbă, cu biciu-n mână, ciulini veninoși, da-n alt fel. Ția-s ciulinii pe care trebuie să-i stârpim, dacă nu vrem să ne vedem, printre alte nenorociri, copiii plecând de-acasă și pornind în lume!

— Prea vorbești tare, Costache, îi șopti nevastă-sa, aruncând neliniștită priviri în jur. Nu crezi că-i vremea s-o pornim? Caii-s destul de odihniți.

Costache se ridică, plin de sănătate, vânjos, oacheș bine. Îi scăpărau ochii de mânie:

— Haidem!

Apoi, punându-mi o mână pe cap:

— Vii și tu cu noi în Vlașca? făcu el, cu blândețe. Și acolo ciulinii țin locul cel mai bun la soare, da' măcar o să te-nvăț, ca și pe Ionel, meseria de căruțaș. O s-ajungeți și voi într-o zi să faceți căruțe pentru țărani și să vă duceți să le vindeți la târg, ca mine. Și o să vedeți și țara, și durerile ei.

Așa că m-am dus cu Costache, cu nevastă-sa și cu Ionel, în județul Vlașca.

Comuna se numea Trei-Sate. Am ajuns într-o după-masă rece, posomorâtă, ploioasă, rupți de oboseală și uzi până la piele, cu tot sacul pe care fiecare dintre noi îl pusesem pe cap și pe spinare. Era aproape noapte. Am priceput totuși de unde-i venea numele ăsta de Trei-Sate: erau, într-adevăr, trei cătune despărțite de două gârle care se-ntâlneau drept în fața primăriei. Comună săracă. Casele, acoperite cu stuf putrezit, se-ngropau în pământ. Le înconjurau niște garduri nenorocite dintr-o împletitură de mărăcini, care nu le puneau la adăpost de nepoftiți.

Nu ne-a primit, cum e obiceiul, o liotă de câini furioși. Li se auzea lătratul răgușit, de pe sub niște căpițe de fân turtite de ploaie.

Și iată-ne la Costache acasă... Casa era a lui socru-său, Toma rotarul, meșteșugar vestit. Era așezată la malul uneia dintre cele două gârle, un șir lung de odăi și de ateliere de fierărie și caretărie. Venirea noastră stârni un târăboi asurzitor: curtea, mare și plină de noroi, cufundată în întuneric, răsuna de strigăte de bărbați și de femei, de țipete de copii și urlete de câini nebuni de bucurie. Cei mari se sărutau, copiii scotoceau prin căruță, câinii săreau pe noi și ne murdăreau. Și numaidecât atenția familiei se opri asupra noastră, cei doi străini.

— Da' voi cin' sunteți? ne întrebară cei patru ucenici caretași.

Le răspunse Știrbu:

— Eu sunt Ionel, fratele lui Costache, și el mi-e ca și un frate, e Matache.

— Și de un' sunteți?

— De pe Ialomița.

— Și rămâneți la noi?

— Rămânem; o să-nvățăm să facem căruțe pentru țărani și-o să ne ducem să le vindem la târg, cum face Costache.

— Mai e pân' atunci, făcu în răs un ucenic.

Intrând în casă claie peste grămadă cu câinii după noi, mă uitam la focul minunat, aproape înăbușit, din vatra fierăriei. Nimerirăm într-o tindă mare, care ușor putea cuprinde doisprezece oameni și de unde câinii fură îndată dați afară de bunica, furioasă de îndrăzneala lor. Îi ziceau "bunica" doar pentru că ținea în brațe un băiețel de vreo trei anișori, singurul copil al tinerei perechi; altiminteri, deloc bătrână, nevasta lui moș Toma părea să fie stăpâna casei întregi, pentru că la ea se duceau toți, pentru toate celea. O găsirăm așezată în fața vetrei, cu micuțul în poală, povestindu-i unul din basmele noastre care nu se mai sfârșesc și pe care-l tot schimba după închipuirea ei:

— ... și zmeul cel rău striga:

"Un tăciune și-un cărbune, taci, băiete, nu mai spune!"

Și-atunci Făt-Frumos zicea:

"Un tăciune și-un cărbune, spune, băiete, spune!"

Copilul o întrerupse:

— Da' de ce nu-l ucidea Făt-Frumos pe zmeu?

— Pentru c-atunci basmul s-ar fi sfârșit și bunica n-ar mai avea ce s-ai povestească lui Pătruț... îi răspunse tată-său care intrase să-l sărute și să-i dea o păpușă frumoasă cumpărată de la târg.

Apoi, soacră-si, la ureche:

— Da' cu Tudorița, ce mai e?

— Cum știi: lacrimi și iar lacrimi... ! O fată așa frumoasă ca ea! Parcă n-ar mai fi și alți băieți pe lume!

— Asta nu-i la poruncă, știi și dumneata atâta lucru.

Am priceput de-aici că în casă mai era și o fată frumoasă, care nu ne ieșise în întâmpinare și care plângea pentru că fusese părăsită. Am aflat curând toată povestea, pentru că ne-au povestit-o din fir-a-păr ucenicii, la fierărie, unde ne dusesem să ne cunoaștem mai pe îndelete. Știrbu a-ntrebat, făcând pe istețul:

— Cunoaștem, va să zică, pe toată lumea de aici, afară de Tudorița. O fi bolnavă...

Mai mult nu le-a trebuit:

— Nu, nu-i bolnavă, se repezi un roșcovan vorbăreț; plânge pe ascuns pen' că Tănase, cu care trebuia să se mărite, s-a logodit cu o târătură, una Stana, care și-acuma se ține cu boieru' nostru. A și rămas borțoasă cu el. Dar bietu' Tănase are multe guri de hrănit, părinții bătrâni, frați mici, și sunt datori vânduți la boier, care acuma, dacă Tănase vrea s-o ia pe Stana ca s-o scape de rușine, îi iartă de toate datoriile. Ba le mai dă și pământ și vite. Păcat de Tănase, că-i băiat de treabă. Îi pare rău și lui, da' n-are cum face altfel. Uite, de-asta se-ascunde Tudorița și plânge cât îi ziulica de lungă.

La masa de seară, numărând gurile adunate-n jurul mesei lui moș Toma, văzui că se puteau măsura cu cele ce-i cereau de mâncare lui Tănase: eram doisprezece. Cu Tudorița, pe care-o rugau în gura mare să vină la masă, eram treisprezece, și mai era și gurița lui Pătruț. Pentru că moș Toma mai avea un ginere, pe Dinu, care-o luase pe

fata lui de-a doua, pe Maria, și care era rotar. Asta însemna într-o singură gospodărie trei familii înhămate la aceeași treabă, dar treaba asta nu părea să-mbogățească pe vreunul dintre ei. Dimpotrivă, faptul că n-aveau slugi, nici muncitori în toată firea, precum și economia aprigă ce domnea în casă, dovedea mai curând că gospodăria asta mare trăia în strâmtorare. Așa c-am prețuit cu-atât mai mult jertfa pe care oamenii aceștia de treabă o făceau primindu-ne, pe Ionel și pe mine, fără să crănească.

— Unde mănâncă doisprezece, or mânca și paisprezece, zisese bunica după ce se sfătuiseră cu toții despre sosirea noastră neașteptată.

— Și pe-urmă, adăugă Costache, sunt atâtea de făcut pe lângă casă: vitele, atelierele, gospodăria. O să-și scoată ei cu vârf și-ndesat bucata de pâine. Și unde mai pui cât de bine le va prinde, peste câțiva ani, când vor fi învățat o meserie. Ce vreți, nu puteam să-i las în mijlocul Bărganului, unde rătăceau ca să se ducă-n lume. Nu poți face una ca asta nici unui câine, mama ei de țară de ciocoi!

Costache se-nfuriase:

— Asta-i povestea ciulinilor a' adevărată! Ciulinii-ciocoi, ciulinii-călăi... ! Lepra asta atotputernică, care bântuie peste toată țara prea răbdătoare, ajunsă toată un Bărgan... ! A miia oară mă-ntreb, cum se face că nu simte cojanu' înțepăturile ciulinilor ăstora care-i pătrund în tindă, îi sar în spate, îi sug și ultima picătură de sânge? Cum de nu i se urcă furia la cap și nu dă foc la toate buruienile astea care-l dau afară până și din cocioaba lui?

N-auzisem pe nimeni pân' atunci vorbind în felul ăsta, și nu mai puteam de mulțumire. Și ailalți gândeau pesemne la fel cu Costache, pentru că nici unul nu părea să fie împotrivă. Părinții, arătând îngrijorați, păreau convinși

dinainte. Dinu, blond și cu privirea cam bleagă, stângaci din fire, părea să asculte cu un respect morocănos. De altminteri era și foarte tânăr și deloc dezghețat, lucru ce se vedea lesne. Cât despre cele două neveste tinere, Lina și Maria, rămăseseră cam nepăsătoare, fiecare cu ochii plini de dragoste la bărbatul ei.

Cei patru ucenici arătau mult mai mult interes pentru discuție; ei șușoteau cuvinte pe care urechile celor mari nu le puteau prinde: roșcovanul, mai ales, era dracu' gol, așa mărunț cum îl făcuse maică-sa. Îl chema Ilie și n-avea pe nimeni pe lume. Dintre ceilalți trei, doi mai aveau puțin și ieșeau lucrători. Își dădeau multă silință s-arate serioși. Cel din urmă era un mîncău, care vorbea puțin și muncea ca un cal, după câte se spunea. Toți patru păreau foarte legați de casă. Țineau mai ales la Costache, căruia-i ziceau "stălpul gospodăriei". De asta-i sorbeau cuvintele și-i împărtășeau mânia.

Mai era cineva care-l auzise și-l aproba pe Costache: Tudorița. Nu ne așteptam s-o mai vedem în seara aceea, dar o ușă se deschise încetișor, și apărură ea: o fată plăpândă, cu ochi mari, cercănați, gura ca o cireasă, privirea cutezătoare și foarte curățel îmbrăcată, aproape frumos. Spuse bună seara cu glas sigur, își trecu mâna peste părul negru, ne aruncă, nouă, ălor nou-veniți, o privire scurtă și se duse să se așeze între tatăl și mama ei. Apoi, cu o voce în care tremura revolta:

— Ai dreptate, nene Costache, zise ea, să vrei să dai foc cuiburilor ăstora de vipere de care-i plină țara! dac-o veni ziua aia, te poți bizui și pe mine!

Merita s-o vezi pe Tudorița în clipa aceea. Și dacă-i adevărat că un băiat care n-are încă cincisprezece ani se poate îndrăgosti de-o fată mai mare decât el, ei bine, în clipa aceea m-am îndrăgostit de Tudorița!

Moș Toma o luă de mijloc și-o trase la el:

— Nu-i bine să fii atât de mânioasă, îi zise el. Trec toate, trece și-o dragoste înșelată. Și-apoi, Tănase nici nu face de tine.

— Ba da! Face! Îl iert, pe el, dar de-acu înainte am învățat să urăsc! Și, crede-mă, am să dau și eu foc la partea mea de ciulini: că le-am simțit înțepătura...!

Mama făcu celorlalți semn să tacă, să n-o supere mai mult. Atunci Lina și Maria își plecară capetele pe umerii bărbaților lor, închizând ochii, ceea ce văzând, Tudorița întrebă, tristă:

— Dar eu, oi mai avea eu parte de-un umăr de bărbat iubit, să-mi las capul pe el?

În seara aceea toți ne-am dus la culcare cu-o apăsare pe inimă.

După vremea rea, care ținuse toată săptămâna călătoriei noastre, dădu soarele câteva zile și cei din Trei-Sate se hotărâră să-și culeagă porumbul. Fiecare familie își părăsi indeletnicirile obișnuite și toată comuna — bărbați, femei, copii, bătrâni, vite, câini, pisici și chiar câțiva porci — se năpustiră pe câmp. Pe ogoarele lor, cei, puțini la număr, care aveau și care se puteau lipsi de pământ de la boieri. La ale boierului *mai întâi*, cei nenumărați, săraci lipiți pământului, care nu semănau decât pe ogoarele date de boieri *cu învoială*. Și una dintre aceste învoieli era că recolta boierului trebuia strânsă întâi.

Priveliștea culesului āstuia nu fu lipsită nici de tristețe nici de veselie. Întāi de tristețe, pentru că anul fusese secetos; lanul de porumb, care de obicei ascundea călārețul cu cal cu tot, lāsa acum să se vadā și capul culegātorilor. Cāt despre știuleți, despre boabe, țāranii le ziceau ofticoase. Și se arātau tare nemulțumiți.

— Nu numai că n-o s-avem ce vinde, și deci nici să plătim din datorii, da' n-o să ne-ajungă mălaiul nici măcar până-n postu' mare! O să murim de foame, iarna asta. Și noi și vitele!

Cu fața zbârcită de amărăciune, cojanul cântărea în palmă știuletele, îl privea lung, îl mirosea și se văicărea. Erau niște bieți nevoiași, vlăscenii ăștea, la fel cu-ai noștri de pe Ialomița: slabi, numai piele și os, cu fruntea brăzdată de tineri încă, privirea tulbure, nebărbieriți cu săptămânile. Pe cămășile lor, lungi pân' la genunchi, nu mai puteai număra peticele. Pantaloul nu era decât o grămadă de zdrențe. Desculți, cu capul gol, adevărați cerșetori, mă durea sufletul pentru ei de parcă mi-ar fi fost toți neamuri. Nevestele lor, dacă treceau de treizeci de ani, păreau bătrâne. Zorite de munca asta care trebuia făcută repede, cele care alăptau lăsau copilașul în seama unui frățior, în mijlocul porumbiștei, unde urla să-și dea sufletul. Veneau câinii și le morfoleau scutecele murdare, îi lingeau pe obraz. Atunci ăl mare apuca pruncul de-o mână și pornea cu el în căutarea mamei, târând păpușa vie după el ca pe un pachet și zicând:

— Uite-l, mama, uite-l.

Nu, numai veselă nu era, viața însurăteilor. Tineretul, în schimb, petrecea în ficare zi ca la nuntă. Strigăte, cântece, râsete, sărutări, păcăleli, bluze roșii ca focul, galbene ca lămâia, verzi-albăstrui, care pline cu știuleți de porumb, și pe deasupra tuturor, soarele strălucitor. Sub privirile înflăcărate de patimi, îndrăgostitele alergau una după alta, săltându-și sânii vârtoși. Cu mai mult folos alergau flăcăii, care striveau sânii ăștea vârtoși la piepturile lor vânjoase. Se zbăteau ca să se simtă și mai bine și se împotriveau de ochii mamelor, care nu erau mulțumite, dar n-aveau ce face.

Pisicile și câinii vânau șoareci, care se iveau de peste-tot. Purcelușii zburdalnici, cu jujeul de gât, fugeau cu câte un știulete de porumb în gură și codița-ncovrigată. Numai vitele de povară, ca și oamenii însurați, nu aveau nici o parte din bucuria culesului; rumegau nepăsătoare, același cocean uscat, cu aceeași melancolie, așteptând ceasul înjugatului.

Pe ogorul lui moș Toma domnea aproape aceeași nepăsare. Erau toți oamenii însurați; iar Tudorița, dacă era nemăritată, era și nefericită. Îmbrăcată cu o bluză și o fustă cu desene mari, în culori izbitoare, cu un tulpă alb ca neaua pe cap, culegea știuleții cu o iuțeală de mașină, fără să-i scape unul, cum fac toți muncitorii buni. Coșurile se umpleau văzând cu ochii. Se duceau și le goleau în car, în care porumbul strălucea în soare ca aurul. Știuleții nu destul de uscați erau legați doi câte doi cu pănușele lor împletite și îi agățam chiar și de coarnele boilor când plecam spre sat.

Tare mult îmi plăcea să mă aflu aproape de Tudorița, pentru care m-aș fi aruncat și-n foc, dacă asta i-ar fi potolit puțin durerea. Ea, care-și dădea seama de dragostea mea de câine, se simțea bine cu mine pe-aproape.

— Îți sunt dragă, Matache? Tu așa crezi. Cu-atât mai bine pentru mine; mă simt atât de singură...

— Dar ce-aș putea să-ți doresc, Tudoriță?

— Să crape Stana! Sau să ia lumea foc!

Era destul de greu să vezi îndeplinindu-se o atare dorință, pentru că rivala ei parcă era un bujor frumos, și zburda ca o iapă, aproape detot de noi, pe pământul boierului. Iar cât privește lumea pe care Tudorița voia s-o vadă arzând, lumea asta trăia și mai bine decât Stana. O vedeai,

în conacul ei frumos, numai zidărie și lemn de stejar, cocoțat pe coasta dealului cel mare care domina satul; cu hambarele pe care, cu toată seceta, le umpleau cu porumb; cu grajdurile pline de vite; cu ograda mișunând de păsări, și cu argații puzderie, care umblau toată ziua între ogoare și conac; cu care trase de vite bine nutrite. Mai avea, până să ardă, lumea asta care-i răpise Tudoriței pe Tănase al ei și-o făcea nefericită.

Toată comuna împărtășea durerea Tudoriței, toată comuna o ura pe Stana, nu atât pentru că se purta ca o târătură, ci pentru că, ocrotită de boier, iubitul ei puternic, scăpase de mizerie și ajunsese aproape cucoană. Asta mai ales le ustura rău pe cumetrele din sat:

— Asta n-aduce noroc, ziceau ele ca să se răcorească. Tănase n-o iubește. Tănase-o iubește pe Tudorița.

Așa era. Într-o seară, la moș Stoian în cârciumă, îl auzisem pe Tănase cântând un cântec la modă pe vremea aia, și despre care-ai fi zis că pentru el fusese făcut:

Vin să te sărut pe gene,
Tudorițo nene,
Și pe ochi și pe sprâncene,
Tudorițo nene!

— Ia seama, Tănase, să nu te-audă Stana! îi strigase moș Stoian.

— N-are decât să m-audă! răspunse el, șiret, făcându-se că nu-i pasă, cu toate că, de fapt, toată povestea asta îl mâhnea.

— Halal căsnicie o să mai faceți voi! zise-n râs un țăran.

— Ei, și ce? sărise Tănase, cu muștarul în nas.

— Nimic... făcuse celălalt, muindu-și vorba. Voiam numai să spun c-ai să fii nenorocit.

— Bine, bine, milostivule!

De Tănase se temea tot satul, ba chiar și cei din împrejurimi. Bea puțin, se mânia repede, lovea al dracului când îi pica în palmă careva. Părea blând, cu toate astea, dacă te luai după ochii lui visători, după gura numai zâmbet, după mișcările moi.

Într-o altă zi am avut plăcerea de a sta de vorbă cu el. Era pe vremea “curatului” porumbului. Moș Toma avea un fel de batoză de mână, o mașină de curățat porumb, pe care nu putea să și-o cumpere fitecine. Așa că o împrumuta cu dragă inimă, pentru că-l durea, cum zicea el, “în vremea mașinilor, să-i vadă pe țărani vârand știuleții în sac și bătându-i cu ciomegile, iar pe urmă să-i “cure” cu mâna ca pe vremea lui Pazvante”. Și, plecată din curtea lui, mașina trecea de la un bordei la altul, de parc-ar fi mers singură — îți venea să zici — ca o prevestitoare de vremi mai bune. Ca să n-o strice oameni nepricepuți, moș Toma trimitea în fiecare zi un ucenic să vadă cum merge și să-i sfătuiască pe săteni să n-o înfunde prea tare, nici să îngăduie copiilor s-o învâртеască goală sau să bage cuie-n ea. Ca să știi unde se află, te duceai după zgomot, pentru că mașini de felul ăsta doar popa și primarul mai aveau, dar ei nu le împrumutau niciodată, firește.

Și așa s-a-ntâmplat că, într-o bună dimineață, pe mine m-a trimis moș Toma să vad unde-i batoza și cum merge. Am dat peste ea la Tănase, lucrând de zor și sperîind găinile. O soră de-a lui Tănase turna știuleți, cu măsură, și doi frați învâртеau la manivelă, pe rând, iar un frățior, nu mai mare decât o ciubotă, făcea tărăboi să-l lase și pe el să-nvâрте. Alți doi frați și două surori, sezând în jurul unei albii pline cu știuleți, trebăluiau curățând cu mâna. O soră muncea cu maică-sa, iar prâslea se lăfăia în brațe

la tată-său, care suferea de un reumatism cronic, lucru care nu-l împiedica să toarne la copii: anu' și găvanu'. (Alți trei băieți lucrau la Giurgiu!)

Cel mai mare din familia asta de iepuroi era bietul Tănase. Muncea cât patru când am ajuns eu acolo, era plin de praf și sudoarea curgea de pe el în broboane mari.

— Sunteți cam mulți... am zis eu, așa, ca să nu tac.

— Da... La masă. Un sac de mălai la trei zile. Mai iute decât poți face rost de el.

Apoi:

— Tu ești ăla care-ai pornit cu Ionel după ciulini?

— Eu... Pe Bărăgan mori de foame.

— Pestetot e Bărăgan. Pestetot mori de foame.

Cum mă pregăteam să plec, m-a dus până la poartă.

— Spune-i lui moș Toma că-i trimit mâine mașina, curățată, unsă, în regulă. Nu mai are nimeni nevoie de ea.

Și adăugă, încet:

— Și spune-i Tudoriței că n-o uit deloc.

Le-am spus ce-aveam de spus, la amândoi. Pe urmă ne-am întors cu toții la viața animalică pe care o duceam ca tot țăranul român. O toamnă nemiloasă căzu asupra noastră înainte ca să fi apucat cineva să strângă o clăișoară cât de mică de ciucălăi de pe câmp. Ploaia vijelioasă amestecată cu lapoviță făcu din lumea asta o mocirlă înghețată. Gârlele veniră mari. Câmpiile și satele fură înecate. Nici urmă de drum, numai o mlaștină, cât vedeai cu ochii.

Ferice de cei care aveau cu ce să se-ncălzească și care puteau sta îndărătul ferestrelor bătute de vânt, de ploaie și de noroi. În Trei-Sate, în afară de țânci și de schilozi, nu erau decât vreo doisprezece de-alde ăștea, de preafericți. Toți ceilalți stăteau afară, de la copil până la bunic.

Și viața lor nu mai avea nimic omenesc, în lupta asta pentru un pumn de mălai și-o surcea de-aruncat în foc.

Pe-un cer pământiu de-ai fi zis că-i sfârșitul lumii, vedeai carele mișcând ca broaștele țestoase peste ogoare, pe drumuri, pe-un pământ blestemat de Dumnezeu cu toată ura de care-i în stare. Care prăpădite, vite prăpădite, oameni care nu mai arătau a om, nutreț numai noroi; nici o milă, de nicăieri, nici în cer, nici pe pământ! Și-aveam totuși nevoie de mila cerească și de mila omenească, pentru că se-mpotmoleau carele și se răsturnau, cădeau vitele-n genunchi și cereau îndurare; pentru că oamenii băteau vitele și se băteau între ei; pentru că putrezeau cocenii-n băltoace și trebuiau cărați snopii cu spinarea, de către copii, bărbați și femei; pentru că bărbații, femeile și copiiiăștea arătau ca niște ghemotoace de zdrențe și de noroi, bulgări de pământ gâfâind în bătaia unor inimi de prisos.

Ăștia erau țăranii români, în toamna lui 1906.

În popor, beția din mizerie se naște.

Românul nu-i bețiv. Bea când e nenorocit. Bea, mai ales, când simte cuțitul la os, cuțitul mizeriei. Atunci nu-l mai recunoști. Din sfătos și bun cum e din naștere, devine brută, nici crima nu-l mai sperie.

N-a fost nici o crimă-n toamna aia, la Trei-Sate, dar au băut țărani tot ce-aveau și ce n-aveau. N-am văzut nicio dată un sat aproape întreg pus cu-atâta deznădejde pe băutură. La noi, de obicei, nu se bea decât duminica. Îndată ce-au terminat cu căratul acela îngrozitor al cocenilor, s-au apucat să bea în fiecare zi.

Căratul ăsta, nimeni nu putea să-l uite. Pe bună dreptate. Jumătate din comună căzuse bolnavă. Mulți au murit, mai ales copii. Au fost țărani care și-au văzut vitele prăbușindu-se-n jug. Și tot prăpădul ăsta ca să vadă, până la urmă, că le mucegăiau, le putrezeau cocenii. Prin staulele celor ce se bizuiau doar pe coceni foametea făcea prăpăd. De asta-i apucase pe toți nebunia.

Către începutul lui noiembrie, o delegație de țărani îl rugă pe primar să meargă la boier:

— Să ne-mprumute și nouă puțin nutreț. Că are. Vinde-n fiecare săptămână, cu vagoanele.

Primarul, omul boierului, îi bruftului:

— Să vă-mprumute! Să vă-mprumute! Cum nu merge ceva, hop la boier. "Să ne-mprumute!" Parcă boieru-ar fi Dumnezeu! Descurcați-vă și voi puțin, ce dracu! Și să nu

vă mai prind vorbind despre ce face boieru' cu avutu' lui. Dacă vinde nutreț, treaba lui!

S-au dus cojanii singuri la curte, dar boierul, care era și deputatul județului, tocmai plecase la București, în noaptea aia. Logofătul îi primi și mai rău decât primarul: îi înjură urât detot și puse pe argați să-i gonească. Știau acum la ce se puteau aștepta, dinspre partea asta. Și dinspre-a lui Dumnezeu de asemenea. Nu le mai rămânea decât băutura, mare mângâiere dată și de Dumnezeu și de lege. Numai băutura putea să-mpace pe toată lumea. Numai pe femei nu.

Femeile plăteau pentru toată lumea: pentru bărbat, pentru Dumnezeu, pentru lege, pentru boier, pentru lipsa de nutreț și chiar și pentru vremea rea. În fiecare seară puteai vedea, în bezna ulițelor desfundate, câte-o nevastă, o mamă, o soră târând spre bordei câte-un țăran care se prăvălea la fiecare zece pași. Femeia cădea după el în noroi și mai primea și câțiva ghionți zdraveni. Și-acasă o așteptau alții. Dimineața aducea totdeauna pocăința, pentru că, în fond, bărbatul nu era chiar o brută. Atunci ajuta la gospodărie, vedea de vite, căra apă și-și petrecea o bună parte din zi alegând cocenii, arzându-i pe unii, punându-i la uscat pe alții, în jurul sobei. Casele, de obicei curate, ajunseseră ca niște grajduri, noroiul și mucegaiul duhneau pestetot, până și pe mese.

— Nici în iad nu poate fi mai rău, Dumnezeule! se jeluiau femeile.

Oploșit lângă foc, cusându-și o opincă, bărbatul răspundea:

— Ar trebui, într-o bună zi, dat foc la toate conacele, și chiar și Bucureștilor...

Dar asta n-o putea face, nici singur, nici atunci. Cel

mult putea să ia iar drumul cârciumii. Ceea ce și făcea, către seară, când plictiseala, presimțirea viitorului întunecat și câțiva vecini la fel de nenorociți ca și el, se opreau în fața porții și-i aduceau aminte c-a venit ceasul parigoriei.

La moș Toma — sau “la caretași”, cum li se ami zicea — nu era mult mai multă bunăstare. Nu-i amenința foamea, e-adevărat, dar lipsa de bani pentru plata datoriilor era aceeași, mai ales în anul ăsta de secetă, în care prea puțini săteni se simțeau în stare să-și comande o căruță nouă. Nici reparațiile de toamnă, destul de multe altădată, nu mergeau mai bine. Așa că mai mult stăteau de pomană, trebăluiau prin jurul vitelor, pălăvrăgeau și făceau floricele.

Moș Toma și cei doi gineri ai lui, cu toate că erau oameni cumpătați, se duceau totuși la cârciuma lui moș Stoian, care era lipită de fierărie, să-și omoare vremea. Femeile rămâneau acasă, c-aveau totdeauna ceva de făcut. Și noi, ucenicii, ne aflam în treabă, adăugând la un pic de lucru multă pierdere de vreme. Cele mai deseori îmi plăcea să rămân singur, pentru că “străinu’ tot străin rămâne”, și în sat ca și-n familie. Când se supăra cineva pe mine, îmi zicea că-s “iepure de peste nouă hotare”. Și îndrugau, cui voia și cui nu voia, “povestea cu ciulinii”:

— Ni i-au adus peșcheș ciulinii!

N-o spuneau cu răutate, dar mă durea, totuși. Eram un băiat “adunat de pe drumuri”, de milă. Lucru care nu-ți face plăcere să-l auzi spunându-ți-se, când ai cincisprezece ani și-ai înghițit destule amărăciuni. Lucrul ți se-așază la inimă, unde te umfli, și-ți vine să plângi când îți aduci aminte de cocioaba din Lăteni și de mama care-i moartă, și de tata pierdut în lume.

Cu Știrbu era altceva, era la ai lui, așa că-ncepuse să mă și uite, să se îndepărteze încet-încet de mine. În schimb, câștigasem inima Tudoriței, pentru că ea era singură cu nenorocirea ei. Devenisem duhovnicul ei după ce plângea. Și plângea destul. Tănase, cu tot crâmpeiul de speranță pe care ea îl mai nutrise, se-nsurase cu Stana.

“Rușinoasă nuntă”, spunea satul, cu toată prezența “domnului administrator”, naș fără voie al noilor căsătorii. La nunta asta au putut fi numărați pe degete țăranii pe care-i îndrăgea boierul, fruntașii satului, singurii care nu duceau lipsă de nimic. Erau cam o duzină. Când nunta ieșea tocmai din biserică, câteva glasuri din mulțime îi pomeniră Stanei de legăturile ei nelegiuite cu călăul satului, și un băiețuș bătut toba pe o oală spartă.

Eram și eu în duminica aia printre ceilalți, să-l văd pe Tănase alături de femeia căreia-i ziceau “târătură”. Era de plâns, sărmanul prăpădit, neîndrăznind să se uite-n fața nimănui. A fost și mai de plâns a doua zi, luni de dimineață. Eram în fierărie, Costache și cu mine, făcând puțină rânduială printre scule, când l-am văzut, în haine de nuntă, ducându-se de-a dreptul la cârciumă. A trecut pe sub ochii noștri fără o vorbă, cu capu-n jos. Și cu toate astea, ținea la noi; Costache era prietenul lui cel mai bun.

— Nu ne-a văzut, zise Costache. Trebuie să fie tare amărât. Hai după el!

Cârciuma era goală. În odaia din fund, moș Stoian și cu Tănase, în picioare amândoi, își turnau în păhărele, fără să scoată o vorbă. M-am tras deoparte într-un colț, cu o pisică în brațe, ca să nu-i tulbur, dar multă vreme n-au deschis gura. Tănase era stacojiu la față; te-nspăimânta. L-am văzut pe urmă cum și-a scos de la cheutoare beteala și floarea de lămâiță și le-a lăsat ușurel să cadă sub masă.

— S-a făcut, zise el apoi, cu voce spartă și oprindiu-și privirea la Costache. Acuma “târătura” mi-e nevastă...

— Așa a vrut Dumnezeu, făcu moș Stoian.

— Câinele a vrut, izbucni Tănase, dar câine să fiu, ca el, de nu i-oi face eu una, zilele astea!

— Ai să-ți găsești tovarăși, zise Costache. Un județ întreg. Sunt destui Tănase care-au trebuit să se-nsoare cu-alte Stane...

Mâinii de-astea izbucneau adesea în prăvălia lui moș Stoian, pentru că negustorul nutrea și el amărăciuni împotriva proprietarului și ținea cu țăranii. Dar într-o zi, mânia oamenilor s-a auzit și dincolo de zidurile cârciumii.

Era într-o duminică, spre sfârșitul lui noiembrie. De câteva zile bântuia un ger crâncen care ardea ca focul și făcea din noroi cremene. Nici un fulg de zăpadă să apere semănăturile de groaznică arsură. Despre asta vorbeau înspăimântați țăranii adunați mult înainte de amiază în fața cârciumii. Duminica, nu se deschidea decât după liturghie. Se făcuse în felul ăsta o lege, pentru ca țăranii să fie siliți să se ducă la biserică măcar duminică dimineața, când era cârciuma închisă. Dar oamenii tot nu se duceau și lăsau slujba în seama câtorva babe surde. Veniseră și se rezemaseră cu spinările de obloanele trase ale lui moș Stoian, așteptând să se închidă biserica și să se deschidă cârciuma.

Pe un soare care făcea să sclipească chiciura de pe salcâmi, tineri și bătrâni, gătiți de sărbătoare caraghios, cu câte un brâu stacojiu, cu chipuri întunecate, stăteau strânși grămadă când trecu furios, popa:

— Sunteți niște derbedei! le strigă el. Mă mir că nu vă trăsnește Dumnezeu!

— Ne trăsnește el, zău, da' pe-aici trăiesc unii pe care ceru-i ferește de rele... răspunse repede unul.

De-abia atunci am băgat de seamă că printre noi se afla un necunoscut, un târgoveț, un om tânăr, cu pălărie. El îi răspunsese popii și-i făcuse pe toți să izbucnească-n răs.

— Da, făcu el, pe voi țăranii și pe noi muncitorii de la orașe, Dumnezeuul popii ăstuia ne trăsnește-n fiecare zi: cu-o foamete pe capul oamenilor și-a vitelor, cu geruri ca ăsta care distrug ogoarele, cu furtuni ca acele de luna trecută, care-omoară oameni și vite de-a lungul drumurilor, cu secetă, cum a fost cea de-a distrus recolta de anul ăsta. Astea-s trăsnetele! Dar ar trebui să ne-ntrebăm de ce n-a fost și proprietarul vostru atins de vreuna dintre nenorocirile astea!? De ce-s pline hambarele lui și vitele-s neatinse?! De ce fulgerele cerului nu-l duc și pe el la mizerie, și nici pe popă, și nici pe primar, și nici pe alți câțiva!? Nu-i așa că-i cazul să credem în milă cerească și-n paratrăsnet?

Necunoscutul plimbă o privire inteligentă și întrebătoare peste capetele oamenilor. Sătenii îl aprobă cu strigăte, apoi vrură să știe cine era.

— Sunt de la București, răspunse el, și muncesc cu brațele, ca și voi, dar știu care mi-s dușmanii. Nu-s nici trăsnete, nici Dumnezeu. Sunt proprietarii de la sate și de la orașe care ne duc la sapă de lemn chiar și în anii de belșug. Pentru noi belșug nu-i niciodată.

Scoase un pachet de broșuri și începu să le împartă:

— În asta, adăugă el, puteți citi lucruri pe care trebuie să le știe oricare cetățean: este Constituția țării, sau mama legilor noastre. Scrie că aveți dreptul de a vă aduna, de a scrie și de a vorbi, și, de asemenea, că un om nu

poate fi ținut arestat mai mult de douăzeci și patru de ore, nici nu i se poate intra în casă fără mandat de la judecătorul de instrucție. Astea sunt drepturile voastre, pe care trebuie să le cunoașteți și să cereți să fie respectate. Apoi trebuiesc cucerite alte drepturi, în primul rând votul universal. E-o adevărată batjocură ca la alegeri cincizeci de țărani să aibă un vot și un popă tot un vot. Și, pe urmă, trebuie să cereți să vi se dea înapoi pământurile de care ați fost jefuiți...

— Așa e! Așa e! strigară cojanii. Vrem pământurile noastre!

— Care-i ăla care împarte pământurile, se auzi atunci o voce acră.

Era jandarmul.

— Eu nu împart decât Constituția, domnule! Pământul, țăranii trebuie să și-l *ia* singuri.

— O să vedem noi acuș cine ce are de *luat!* zise jandarmul înhățându-l.

Cu primul fulg de zăpadă venit să se lipească pe fereastră, veni și liniștea Tudoriței. Băgarăm de seamă și unul și celălalt într-o după masă când ea broda lângă fereastră și eu îi descurcam o grămăjoară de fire de lână de mai multe culori.

— Ninge! Ninge! strigă ea bătând din palme ca un copil. O s-avem un Sfântu Niculae cu barbă albă!

Și reluându-și lucrul, fredonă timid:

Cine te-a făcut pe tine, Tudoriță nene,
Așa 'naltă și subțire, Tudoriță nene!

De la sosirea mea în casa asta era prima dată c-o auzeam cântând. Și-a dat ea singură seama:

— Oh, Doamne... Totul se uită în viață! oftă ea. M-ai auzit, Matache? Credeam c-am să mor, și iată-mă cântând!

— Cu atât mai bine, făcui. Trebuie să-ți pară bine să te știi, așa cum zice cântecul, 'naltă și subțire.

Se uită la mine.

— Să nu te-apuci să te-ndrăgostești de mine, Matache! făcu ea veselă, și puțin în zeflema.

— Și de ce nu?

— Da, așa-i. De ce nu? Păi, pentru că n-ai decât cinci-sprezece ani. Dar într-o zi ai să fii un flăcău frumos. Și-or să te iubească Tudorițele de-atunci.

— Aș vrea să fii tu aia.

— În ziua aia, dragul meu, eu o să fiu de mult nevastă și mamă. Totul va fi sfârșit pentru mine. Copilași veșnic murdari, o soacră veșnic arțăgoasă or să strige toată ziua după mine. Un bărbat care n-o să mă iubească, o să-mi spună că-s o îngălată și poate c-o să mă și bată.

— Atunci de ce te grăbești să te măriți de la douăzeci de ani?

— Asta-i soarta noastră, Matache... Mergem la măritiş, ca la moarte, tot iubind...

— Atunci n-ai de ce pizmui soarta Stanei: o s-o bată și pe ea, în curând, pentru că Tănase n-o iubește.

Tudorița rămase o clipă pe gânduri, cu privirea pierdută:

— Nu-i același lucru, dragul meu... Stana e o stricăță, un pui de lele, care-și bate joc și de Tănase și de boier, și de căsnicie și de dragoste chiar. Ce-i place ei e să ducă o viață desfrănată și să zăpăcească bărbații. N-o să se-ncurce ea cu copii și bătută n-o să se lase. Cât să pizmuiești soarta ei, nu face. Mai bine pe a mea...

Tudorița se înviorase, casa fu dată cu fundu-n sus chiar

de a doua zi de dimineață. Trebuia să-nceapă una din cele două curățenii mari ale anului, cea de Crăciun după cea de Paști. Și toată lumea se bucură când amărâta de ieri strigă, cu mâinile-n șold:

— Hei, oameni buni! Moș Crăciun e pe-aproape! Ia dați încoa' varul! Și lutul! Balega de cal! Mai repede! Mai repede!

— Bravo, Tudorițo, bravo!

O copleșiră cu îmbrățișatul. O purtară pe brațe. S-au bătut cu zăpadă pufoasă. Pătruț striga:

— Un tățune s-un cărbune, spune, băete, spune...

Golirăm două odăi și puserăm lucrurile într-o a treia. În mijlocul tindei trei roabe cu lut galben ca șofranul și una cu bălegar de cal fură amestecate cu apă caldă. Mie îmi căzu sarcina să amestec, să calc în picioare lutul în odăile pe care Tudorița le spoia cântând de-ți lua urechile. Se gătise cu niște rochii vechi de-ale maică-sii, părul și fața și le acoperise cu totul cu-o basma din care nu-i vedeai decât ochii ei frumoși, și, înarmată cu o bidinea cu coada lungă, acoperea pereții și tavanul cu stratul acela de var albăstrui, care-i bucuria și sănătatea țăranului român și pe care-l întâlnești numai în satele balcanice. După ce termină cu spoitul, veni rândul pământului de pe jos. Cât să fumezi o țigară, și era neted ca masa, din mâinile îndemânaticale ale Tudoriței, care-l bătătorea mergând de-a-ndăratelea.

O săptămână întreagă am dus viață de băjenari, culcându-ne o seară ici, o seară colo, cum se nimerea și mâncând de-a-npicioarele, într-o abureală ca la baia turcească, mirosul de var și de bălegar pișcându-ne nările.

În sfârșit, pereții, tavanele, pe jos totul ca nou de la un cap al casei la altul, lucrurile fură duse fiecare la locul

lui; pe jos se așternură scoarțele de sărbătoare, macaturi și ștergare numai fir de borangic fură scoase cu grămada din cufere, ca să împodobească cu dragoste care un pat, care o fereastră, care o oglindă sau o icoană; după care Tudorița ne interzise să mai călcăm în “odăile de zile mari”.

Acceași curățenie se făcu cam pestetot în sat, în casele cu “fete mari”. Și celelalte făcură tot ce le era în putință să-l cinstească pe Moș Crăciun, care după puterile lui. Și ce tristețe pe cei care — săraci lipiți pământului — n-aveau decât oftaturi cu care să sărbătorească nașterea Domnului!

Dar, fie că ea cădea peste voieșie și bunăstare, fie pe tristețe sfâșietoare, aceeași ninsoare a căzut fără întrerupere zile și nopți întregi, nepăsătoare la bine, nepăsătoare la rău. Măturată la început, zvârlită cu lopata mai apoi, pe urmă grămadită în lungi troiene, ea continua cu răbdare să acopere pământul, cu giulgiul ei liniștit, înăbușind în același mormânt și strigătele de bucurie și cele de durere. Nu mai vedeai bărbați ducând vitele la adăpat, nici femei vorbind peste gard. Nu mai vedeai nici copii și nici câini, pentru că zăpada trecea de înălțimea omului. Nici un zgomot nu se mai auzea. Dispăruse orice pată neagră de pe câmp și din sat, înghițită de potopul de albeață. Acoperișurile cu coșuri fumegânde, și chiar și ramurile copacilor, dacă se mai zăreau în acest ocean de tăcere albă. Numai conacul, cu clădirea sa cenușie, luminile severe și mulțumirea ridicată pe mizerii, se vedea și zi și noapte, sus pe colină, sfidând un cer negru ca un cioclu și un pământ în agonie.

Pe-o asemenea vreme a venit și noaptea Sfântului Andrei, în care fata mare își întreabă ursitoarele cine-i va fi mire. Încercarea-i primejdioasă, uneori chiar macabră.

Puțin înainte de miezul nopții ea trebuie să stea, goală-goluță, cu părul despletit, în fața unei oglinzi luminată de două lumânări. Privind drept în fundul oglinzii, ea vede trecând ursitul: tânăr sau bătrân, frumos sau urât, orășan sau muncitor. Dacă-i mort, îl vede trecând ca un schelet, cu coșciugul în spinare, și atunci biata fată cade leșinată. Dacă ursita nu vrea să i se arate limpede în oglindă, fata trebuie să iasă în curte, îmbrăcată numai într-o cămașă și să numere, stând întoarsă cu spatele, nouă șipci de la gard. Pe cea de a noua o înseamnă, și a doua zi de dimineață se duce să o cerceteze, pentru că bărbatul ei așa va fi: sănătos sau viermănos, tânăr sau trecut, drept sau cocârjat.

Prevăzătoare, Tudorița nu și-a întrebat oglinda, dar s-a dus de-a scormonit zăpada cu mâinele și cu picioarele, tremurând mult până s-ajungă să descopere a noua șipcă. În afară de ea nimeni n-a știut cum arată șipca aia. Dar, în schimb, am aflat eu cât era Tudorița asta de frumoasă cu părul despletit căzând peste cămașa albă, alunecând prin noapte ca o stafie, în timp ce eu mă uitam pe fereastră ascultând zăpada căzând cu fâșăitul ei de vată.

A fost o iarnă grea. Mai întâi, Crăciunul a fost trist. În fața atâtor vetre înghețate, bucuria celor ce-au avut un purcel de înjunghiat a fost searbădă. Și, cu toate că din mila vreunui vecin tot s-a mai găsit câte o ciosvârtă de carne pe masa desmoștenitului, Crăciunul tot jalnic a fost.

După Anul Nou, foametea bântui cu furie. Peste două sute de familii își isprăviră hrana până la ultimul fir de mălai. Unii își vândură vitele de muncă, un bou, un cal, vaca cu lapte. Alții, nădăjduind să găsească ajutor, au

fost la urmă siliți să taie vita care nu se mai putea ține pe picioare. Dar cele mai multe vite muriră de foame, după ce roseseră și ultimul cocean de porumb, ieslea și căpriorii grajdului. În fiecare zi vedeai sănii transpotând afară din sat un stârv pe care haitele de câini îl mâncau numaidecât.

S-a înfiripat, după asta, o nesfârșită cerșetorie. Mai ales a copiilor, care umblau din casă-n casă cerând o sită de mălai. Nimic altceva.

— Mălai, mălai, gemeau ei, clătinându-se pe picioare, mai mare jalea.

Se dădea, se-mpărțea, iarăși și iarăși. Dar nu erau multe casele care puteau să dea. Cei ce trăiau în îndestulare sau în bogăție, primarul, popa, câțiva chiaburi și mai ales boierul repede își ferecaseră porțile în fața înfometaților, închizându-se fără nici o milă în bârlogul lor.

Boierul, ca mai totdeauna, nu era la conac. Stătea la București. Dar când era deznădejdea mai mare, s-a petrecut un eveniment care l-a atras. Evenimentul a fost apariția pe meleagurile noastre a unei haite de lupi care simțiseră stârvurile aruncate peste tot pe câmp. Vânător pasionat, veni să organizeze o bătaie. Țăranii se aruncară numaidecât la picioarele lui, implorându-l, smulgându-și părul și căpătară, cu chiu cu vai, câțiva saci de mălai și câteva căpițe de coceni.

L-am zărit o clipă atunci, vânjos, la vreo cincizeci de ani, puțin cărunț, mutră de petrecăreț, trufaș cât se poate, tare ca un taur și bine înfipt pe picioare.

— Haide, haide, făcu el ursuz la țăranii care se rugau de el. Totdeauna sunteți gata să vă plângeți de sărăcie. Dar nu numai pentru voi a fost an prost!

A doua zi în zori, vreo treizeci de țărani înarmați cu puștile lor înconjură păduricea vecină cu conacul. Oame-

nii ăstea fuseseră aleși chiar de boier. Și cu toate astea, fără să se știe cum, după ce din primele ore au fost doborâți câțiva lupi, o împușcătură nenorocită strivi umărul șefului județului.

— L-o fi luat careva drept lup, făceau cojanii.

Dar ce vânător ochise lupul ăsta?

S-a cercetat. Nevinovați au fost schingiuiți de pomană. Când a fost vorba să-i trimită în judecată, s-a ivit Tănase:

— Eu am tras.

— Barem de-ar crăpa! zicea Costache. Ar fi un ciulin mai puțin pe Bărăganul nostru.

N-a crăpat, și Bărăganul și Vlașca au continuat să aibe parte de ciulinul lor cel mare. În schimb Trei-Sate l-a pierdut pe Tănase. A fost legat, dus în fața boierului, care era pe vindecate, și ăsta s-a mulțumit să spună:

— Omorâți-l.

L-au omorât în curtea conacului, l-au călcat în picioare pe piept până și-a dat duhul, sub ochii jandarmului.

Câteva zile după această nelegiuire rămasă nepedepsită, a venit la noi domnul Cristea, învățătorul comunei, un om numai bunătate, foarte cinstit, muncitor neobosit. Își petrecuse vacanța de vară la București, la o rudă, și ne povesti ce văzuse în capitală.

— București e un mare bălci de lux. Boierii noștri storc sângele poporului ca să sărbătorească *patruzeci de ani de belșug și de glorioasă domnie a lui Carol I de Hohenzollern, 1866—1906*. Cuvintele belșug, prosperitate, glorie erau pe toate zidurile. S-au vărut toate fațadele, s-au pus steaguri. La Filaret, care era un maidan împuțit, s-a ridicat un oraș strălucitor. E faimoasa lor expoziție, toată numai clădiri albe, răsărite ca din basme. Sunt expuse acolo de toate, mai ales case țărănești, un sat românesc

cum noi habar n-avem, familii de cojani grăsulii și îmbrăcați în costume naționale, care-arată parca-ar fi toți numai primari, niște vite nemaipomenit de frumoase care nu seamănă deloc cu cele pe care ni le mănâncă nouă câinii. Milioane aruncate pe fereastră! Și-n timpul ăsta țara-i pe dric. Pierim văzând cu ochii. Ne omoară. Ieri l-au omorât pe Tănase, din ordin. Zilele trecute l-am văzut cum îl duceau la spital, într-o căruță, pe nenorocitul care a-ndrăznit să împartă țăranilor Constituția, broșură subversivă, zicea jandarmul asasin. Încotro mergem? Ce-o să se-aleagă de noi?

Prima săptămână din acel neuitat martie 1907... *anul de după expoziție*, cum i se mai zice încă și astăzi.

De pe la jumătatea lui februarie, o căldură egală și din ce în ce mai binefăcătoare cuprinse pământul, topi zăpezile, dădu din nou glas pâraielor, piuit păsărilor, muguri arborilor și pământului fața lui frumoasă și neagră. Vitelor nu le putu aduce decât o dezmorțeală, iar oamenilor, nimic. Nimic decât doar propria ei binefacere și un spor de deznădejde. Pentru că binefacerile cerului, căzând pe pământul gol, pe arborii goi, pe apa gârlelor și a satelor înfometate la ieșirea din iarnă, n-aveau cum umple pânțelele gol al oamenilor, nici al vitelor ce le mai rămăseseră.

Vedeai țărani, împleticindu-se, cu gesturi nesocotite, cu vorba stinsă, cu ochii scormonitori, ducându-se pâlcuri-pâlcuri la câmp. Priveau la pământul frumos și negru îndelung, îndelung, ca niște halucinați și se-ntorceau beți de neputință: nu mai aveau vite de muncă, nu mai aveau puteri, nu mai aveau sămânță și chiar și pământul ăsta nu era al lor. Starea lor de spirit nu era nici descurajare, nici revoltă, ci un fel de nebunie, care-i îmbăta. Am văzut

oameni vorbind singuri, dând din picioare ca niște copii, scărpinându-se-n cap, încrucișându-și brațele, frecându-și mâinile să și le rupă.

Deodată, o veste pică în sat ca un trăsnet, ca scăpărarea unei explozii. În Moldova țăranii dăduseră foc conacului unui mare arendaș ovrei, Fischer! Domnu' Cristea ne-a citit știrea asta într-un jurnal. Și jurnalul încheia: *“Asta îi va învăța minte pe jidani să mai exploateze pe țărani până la sânge. Jos jidanii! Jos jidanii!”*

Cojanii care ascultau, se uitară unii la alții:

— Care jidani? La noi în județ, nu-i nici unul. Și chiar și-n alte părți, n-au drept să fie proprietari rurali. Și-apoi, vinovați sunt proprietarii, nu arendașii.

La vorbele astea, toate fețele se-ntoarseră către conac. Costache zise:

— O să fie lată... A-nceput Bărăganul să dea foc ciuilor!

Eram în fața cârciumii lui Stoian. Sătenii, zdrențăroși, jigăriți, cocârjați, veneau agitați unul după altul și întreba, bâlbâindu-se. Am băgat atunci de seamă că vestea asta nu era singurul eveniment al zilei, și că, odată cu ea, ne picase pe cap și un al doilea jandarm. Natural, erau de față, cei doi stâlpi ai oprimării bine nutriți, bine îmbrăcați, bine înarmați, scumpi la vorbă, severi mai ales, ca urechile stăpânilor lor. Și, numaidecât, cel vechi făcu către Costache:

— Ai face mai bine să-ți ții limba-n gură, prietene!

Apoi, către învățător:

— Iar dumneata, domnule Cristea, pe viitor să-ți citești jurnalele acasă!

După-aceea, țăranilor:

— Ce căutați aici? Întoarceți-vă acasă! Adunările sunt interzise...

— De ce? întrebă unul; s-a decretat starea de asediu?
Jandarmul se repezi la îndrăzneț:

— Aha! Ai învățat Constituția? Ia poftim încoa', să
te-nvăț eu un articol pe care încă nu-l cunoști!

Cu zarvă mare mulțimea l-a însoțit pe arestat până la
primărie, unde, într-adevăr, țăranul a stat toată noaptea
învățând articolul cu pricina. Dar articolul acesta a ple-
dat cu limbă de foc în marele proces chiar atunci început.

A doua zi dis-de-dimineată am fost treziți de urletele
țăranului bătut care, cum i s-a dat drumul, a-nceput s-aler-
ge prin tot satul strigând:

— Săriți, oameni buni, săriți! M-au omorât!

Toată lumea s-a adunat în piața din fața cârciumii,
unde omul se prăbușise, cu capul învinețit, de nerecunos-
cut. A sărit Tudorița să-l îngrijească. Cârciumarul i-a dat
o cinzeacă bună de rachiu. Oamenii căutau din ochi pe
jandarmi. Le-a trebuit un ceas ca să vină. În timpul ăsta,
cel bătut își veni puțin în fire și povesti noaptea îngrozi-
toare pe care-o petrecuse la jandarmerie. Țăranii ascul-
tau, albi la față. Femeile plâneau. Și iată-i și pe jan-
darmi că se-apropie, legănându-se și rânjind, cu puștile în
bandulieră, cu revolverul la șold:

— Ucigașilor! Călăilor!

Tăcere de moarte. Cei huiduiți, opriți în mijlocul drumu-
lui, încercară să descopere al cui era glasul de femeie care
rostise cuvintele. N-au izbutit.

— Care-i paceaura care insultă-n felul ăsta autoritatea?
făcu jandarmul cel vechi.

Se făcu învălmășeală, și o femeie se înfipse în fața lor:

— Eu!

Era Stana, cu mâinile-n șold, roșie ca focul, cu o privire
de nebună, gâfâind. Avea un pânțec cât toate zilele, țu-
guiat, care-i ridica fusta în față.

— Tu ești, putoare? făcu îndreptându-se spre ea, furios, jandarmul.

— Da. Da. Eu. Ucigașilor! Călăilor! Eu vă spun asta, eu, curva stăpânului vostru!

Și, cu un *ahrr, ptiu!* un scuipat mare porni din gura ei drept în ochii jandarmului.

În aceeași clipă, cu un “Pă ei!”, iată-l pe țăranul bătut că sare-n spinarea jandarmului nou-venit și-l doboară la pământ — ceea ce-l făcu pe celălalt jandarm să se răsu-cească-n loc cu mâna pe revolver — dar nu s-a mai putut alege nimic, pentru că s-a făcut o învălmășeală surdă din care au răsunat șase împușcături și cei doi jandarmi ră-maseră într-un lac de sânge în piața care se goli cât ai clipi din ochi.

Timp de câteva minute nu se mai zăriră decât copii încremeniți de spaimă, cu gura căscată, cu privirea năucă, apoi începură să vină din nou cojanii, apărând de peste tot în același timp, fiecare cu pușca lui de vânătoare, sau, dacă n-avea, cu un topor, o coasă, o furcă. Strigau:

— La conac! La primărie!

Năvăliră grămadă spre primărie, care se afla în drumul conacului.

Costache și Tudorița apucaseră fiecare din cui câte o pușcă, din cele patru câte se găseau în casă.

— Rămâneți acasă, pentru numele lui Dumnezeu! Nu v-amestecați în nebunia asta! le strigară ceilalți.

Dar erau departe. Ne-am luat după ei, Știrbu, Ilie roș-covanu’ și cu mine.

Soarele ardea ca-n aprilie, pământul scotea aburi.

Am ajuns din urmă mulțimea în fața primăriei, unde urla:

— Primarul! Primarul!

A ieșit el, primarul, dar pe poarta grădinii, călare, și jumate gol. Ca o săgeată fugea, în partea opusă conacului. Câțiva țărani chiaburi i-o luaseră înainte, tot călări. Ceea ce văzând, doi dintre răzvrățiți traseră asupra fugarilor cu carabinele jandarmilor morți, fără să-i nimerească, după care răsculații pustiiră primăria și porniră în goană spre conac.

În dreptul bisericii, iată-l pe popă, cu crucea în mână, vrând să le taie drumul, ridicând brațele și strigând cu ochii ieșindu-i din cap:

— Opriți-vă, blestemaților, opriți-vă-n numele Domnului! Iadu' o să vă-nghită, pe lumea cealaltă!

— Du-te dracului cu iadu' tău cu tot și cu lumea cealaltă!

Îl răsturnară la pământ.

La marginea drumului, o femeie ridicând brațele, striga:

— Doamne-Dumnezeule! Ajută-ne, Doamne! Ce blestemăție!

Conacul era împrejmuit cu un zid, poarta, ferecată. Boierul, se știa că-i plecat, de multă vreme, cu familia. În curte nimic nu mișca. Doar câinii, mulți, mari cât lupii, alergau pe dinăuntru lătrând furioși.

Mulțimea se grămădi în fața porții, urlând:

— Pământ! Sămânță! Vite!

Apăru în balcon administratorul, calm dar palid, și, cu vocea tremurândă, în mijlocul unei tăceri generale, spuse:

— Eu nu pot face decât ce fac în fiecare primăvară...

Strigăte asurzitoare îi tăiară vorba:

— Nu! Nu! Ne-am săturat! Noi vrem pământ!

Omul boierului întinse mâna și se făcu liniște:

— Cum vreți voi să-mpart eu pământul care nu-i al meu? Numai boierul poate s-o facă. Nu mai vorbiți ca niște copii, ce dracu'!

Am priceput atunci că el habar n-avea despre cele petrecute-n sat, dar chiar în acel moment am văzut cu toții, spre mirarea noastră, coloane lungi de fum ridicându-se deasupra primăriei și-a casei primarului, din vecinătate.

— Doamne-Dumnezeule! Ați dat foc primăriei! răcni administratorul apucându-se cu mâinile de cap.

— Pământ! Dați-ne pământu-napoi! i se răspunse.

— Lăsați-mă să mă duc în comuna vecină să telegrafiez boierului și să-i cer voie să vă-mpart pământurile!

— Are dreptate, strigă un țăran. Pământul nu-i al lui. Să se ducă-atunci să-i ceară voie boierului să facă mpărțeala!

— Așa-i! Așa-i! făcură răsculații. Să se ducă repede!

Administratorul încălecă imediat pe-un cal și ieși, făcându-și drum prin mulțimea care-i împiedica trecerea. Poarta mare, grea, de lemn se închise-n urma lui, în nasul mulțimii. Și îndată Costache se bătu peste frunte:

— Mari proști mai suntem! strigă el. Ticălosul ne-a păcălit: o să telegrafieze, da... la Giurgiu, să cheme armata!

Auzind asta, țăranii se cutremurară de mânie. Toate privirile se-ndreptară spre călărețul care galopa în depărtare.

— De altfel, adăugă Costache, primarii și cumetrii lui i-au luat-o înainte. Astă-seară o să ne pomenim cu soldații aici.

— Atunci să luăm ce-avem la îndemână, strigă unul; mălai, grâu, făină, nutreț!

— Da, măcar astea să le luăm! strigară cojanii.

Fu semnalul de asalt al conacului.

Nu s-au încurcat în treabă. Erau prin mulțime câteva femei cu sticle cu gaz la ele. Au stropit poarta, pe care au cuprins-o flăcările. În așteptarea mută care urmă, se auziră strigăte dinspre conac, se produse o mișcare, apoi opt argați înarmați cu puști apărură în ceardac, deasupra capetelor noastre; două salve răpăiră și de două ori ploaia de alice de lup semănă moartea și disperarea printre ai noștri. Ilie roșcovanu' muri lângă mine. Costache și Tudorița scăpară cu câteva zgârieturi la degete. Ionel și cu mine rămaserăm neatinși. În mulțime se numărară cinci morți și mulți răniți.

Atunci furia întrecu orice margini. Năvăliră în conac și fiecare făcu după capul lui, dar mai întâi le făcură felul argaților care trăsese. Toți opt au fost măcelăriți. Ca să dea de ei, au spart toate ușile închise, au scotocit din pivniță și până-n pod. Doi dintre ei, care scăpaseră pe câmp, au fost ajunși din urmă și găuriți cu furcile. Dar în lupta asta disperată alți trei dintre ai noștri își pierdură viața.

Ceilalți servitori n-au pățit nimic. Au fost lăsați să fugă în lume, urmați, curând după aceea, de nevasta și de cele două fete ale administratorului. Ele plecară cu trăsura, plângând ca și țărăncile care-și boceau morții.

Conacul fu apoi prădat și devastat. În timp ce în curte se încărcău merinde, în odăi se distrusea sistematic. Mai mulți oameni sparseră biroul boierului cu topoarele. Printre ei și Costache. Tudorița și câteva femei făcură același lucru în odăile cucoanei boieroaice. Eram tocmai de față când s-au năpustit asupra salonului. Aici, mirare mare: Stana, singură, îngrozitoare, izbea cu toporul, cu amândouă mâinile, într-un pian care nu mai era decât o

grămadă de fierărie și lemn. Am înconjurat-o, înspăimântați oarecum de îndârjirea ei. Tudorița îi spuse:

— Altădată aș fi vrut să te văd moartă! Acum vreau să te sărut.

Vru s-o sărute, dar cealaltă, fără s-o audă, izbea întruna fără rost. După fiecare "Hân!", buzele ei bolboroseau ceva fără înțeles și părul îi acoperea fața. Era lac de sudoare.

Înfricoșat, m-am dus să văd ce se-ntâmplă prin celelalte părți ale clădirii. Am dat peste un grup de băieți și fete care, cu Știrbu în cap, jefuiau o odaie mare plină de jucării. Toate jucăriile pământului! Își umpleau brațele cu ursuleți, căluți, păpuși cu mobila lor, locomotive cu șine și vagoane, cutii cu soldați de plumb, trăsorele, bărci cu pânze și o mulțime de alte lucruri. În timp ce vorbeam cu ei, trecu Stana ca o vijelie, adevărată scorpie cu părul valvoi, bălăbănindu-și pânțele mare. Cineva strigă:

— Păzea, că-i nebună!

Am fugit în ceardac, de unde văzurăm frumoasele vite de jug ale boierului luând drumul satului. Vreo zece care trase de boi albi ca laptele, cu coarne mari. Încărcaseră de toate: saci plini cu mălai, făină, grăunțe; nutreț, fân și ovăz; carne de porc sărată, șunci, cârnați, păsări; o căruță-ntreagă numai cu sticle de vin, și un butoi cu rachiu. Până și lemne de foc luaseră.

Așezate pe marginea carului din cap și lovindu-se una de alta, femeile își plângeau bărbații morți.

Stăteam și priveam la plecarea asta, când o bubuitură zgudui tot conacul, spărgând geamurile. Un nor gros, negru ca smoala, umplu curtea, apoi flăcările cuprinsesă acareturile unde se afla și depozitul de benzină. Am fugit cât ne-au ținut picioarele, uitând și de jucării și de tot. Străbătând curtea o zării pe Tudorița, care, rezemată cu

spatele de zid, orbită, năucită, striga fără-ncetare țărănilor cuprinși de panică:

— Dați drumul cailor și vacilor! Deschideți cotețele!

Era cam pe la amiază când ajunserăm în sat, unde harababura, bocetele și strigătele, forfota îți dădeau o idee despre ce trebuie să fi fost nebunia sătenilor noștri pe vremea bejeniiilor din pricina turcilor. La priveriștea conacului în flăcări — o vâlvătaie uriașă de ți se făcea părul măciucă — țărăncile alergau dându-și cu pumnii în cap:

— Or să ne omoare! Or să ne măcelărească pe toți ca pe câini!

La fel gândea și domnul Cristea:

— Da, or să ne măcelărească... Mai ales că acum nu mai e vorba de conacele jidanilor, ci de zece județe-n răzmeriță. Cum la o sută de conace care ard numai unu-i jidănesc, armata s-a pus în mișcare. Astea-s veștile de azi, dragii mei, și ele dau de gândit: boierii vor fi fără milă.

Și au fost.

.

Un asfințit gălbui, luminos, se lăsa încet peste conacul în ruine, încă fumegând și negru ca răzbunarea care plutea în aer. Se vedeau umbrele negre ale vitelor scăpate de pârjol rătăcind pe creasta colinei.

În sat se puseră pe mâncare și băutură, și vorbărie în mijlocul pieței, lângă boii dejugați și carele încă nedescărcate. Popa și chiaburii cu familiile fugiseră, luând în căruțe ce se nimerise. Nu mirosea a bine. Dar, cu ajutorul merindelor gustoase, plânsetele încetară și se vorbi mai mult de împărțeala pământurilor. În întunericul care făcea glasurile să răsună, auzii pe un cojan strigând:

— Pământu' lu' bunică-meu se-ntindea-n colo, spre Giurgiu!

— Aha! Ai pus ochii pe pământu' ăl mai bun...

Din când în când se-auzea un bocet din depărtare. O nevestă sau o mamă își veghea mortul:

— A-o-leo, Gheorghe-Gheorghe, cum mi te-au omorât...!

Cineva spuse:

— Stana nu s-a mai arătat...

— Cu siguranță că ea a pus focu' la benzină. Săraca...

Deodată o fulgerare țâșni în noapte, o bubuitură de tun răsună de pe colină și un obuz căzu peste care.

Astfel începu bombardarea comunei Trei-Sate, dovădindu-le țăranilor că nu oricui îi e îngăduit pe lumea asta să se sature.

Când, după nesfârșite greutateți, căruța noastră izbuti în cele din urmă să iasă în șosea, la orizont se iveau zorile și corbii. Costache începu atunci să mâne ca un nebun, bătând caii fără încetare.

Această fugă din sat, în toiul nopții, sub bombardament, am numit-o totdeauna "fuga din iad". O clipă am crezut că n-o să mai reușim. Cădeau obuze pestetot. Bordeiele în flăcări împrăștiu în toate vânturile paiele aprinse ale acoperișurilor. Nu se mai uita nimeni la cadavrele pe care le loveai la fiecare pas, dar se-agățau de noi cei vii, care ne-mpiedicau să fugim.

Tudorița și nevasta lui Costache, cu Pătruț în brațe, fură uciși toți trei de același obuz. Ceilalți ai casei dispărură cu cei care fugeau prin grădini peste câmp. Rămăs cu Ionel și cu mine, Costache puse caii la căruță după ce mai întâi vârase într-un sac ceva de-ale gurii și puținii bani care mai rămăseseră.

— Să-ncercăm, măi băieți, făcu el trist. Dacă izbutim,

ne ducem la Hagieni. Dar o să fie greu, pentru că-acuma fug ciulinii după noi. Și încă aprinși... Cu-atât mai rău! Cu mâna noastră ne-am făcut-o!

În clipa în care se duse să-i sărute pe cei trei morți întinși în tindă, luă foc și casa.

— Iată-vă mormântul! zise el către morți.

Apoi, tot restul nopții n-am făcut decât să orbecăim pe drumurile cele mai îngrozitoare și să luptăm cu fugarii care se agătau ciorchine de căruță.

După vre-un kilometru de mers pe drum bun, caii se opriră de la sine, istoviți, numai spumă. Se făcuse ziuă. O colină mare ne ascundea Trei-Sate și iadul de-acolo. Bombardamentul încetase. Costache lăsă hățurile din mână, bușumă caii cu un șomoig de paie și se prăbuși în fundul căruței cu fața în fân.

Jur împrejurul nostru se întindea o câmpie nesfârșită, arată de curând. Prepețițele săreau de pe o brazdă pe alta săltându-și coada, în timp ce din albastrul cerului o ciocărlie ne trimitea trilurile ei.

Știrbu și cu mine priveam fără să cutezăm să scoatem o vorbă. Nu mai eram stăpâniți de groază, ci de o mare nevoie de a dormi. Niciodată n-am fi crezut că mizeria cojanilor și cruzimea boierilor ar putea dezlănțui asemenea grozăvii. Ne săturasem de câte văzusem. Aveam încă în nas mirosul de sânge și de praf de pușcă. Ne vâjâiau în cap toate țipetele de disperare pe care ți le-ai fi putut închipui.

Povestea asta a ciulinilor!

Credeam, acum, că se sfârșise. Da' de unde!

Un zgomot de galop ne scoase din toropeală. Costache, în picioare în căruță, cu hățurile în mână, întinse o clipă urechea să prindă de unde venea:

— Călăreții! murmură el. Sunt în dosul colinei!

Și, biciuind caii:

— Hii, hii, roibii tatei! Uite ciulinii că se țin scai de noi!

Au fost ultimele cuvinte ale bietului Costache.

Trei călăreți se iviră de după colina pe care o coborâsem. Pe noi doi nu ne vedeau, dar noi îi vedeam din căruță, unde rămăsesem ghemuiți, îngroziți, cu răsufllarea tăiată, în timp ce bietul nostru prieten, fără să-și dea seama ce țință bună era spinarea lui, biciuia, biciuia. Numai un salt au făcut ca să ne-ajungă, și i-am văzut, la vreo cincizeci de pași, oprind, punând carabina la ochi și trăgând. În goana asurzitoare a căruței am simțit trupul lui Costache căzând în drum. Și asta fu totul, pentru că am leșinat, în timp ce caii, înnebuniți, galopau, galopau.

Pesemne că am rămas leșinat o bucată bună de vreme. Când mi-am revenit, mă durea capul atât de rău, că gemeam. Ionel mâna la pas; în jurul nostru câmp gol, dar în depătare se zărea un sat. Prietenul meu plângea:

— Știi că l-au ucis pe Costache? mă întrebă el.

— Știu că a căzut din căruță.

— A murit. M-am dus să-l văd.

— Și soldații?

— Dracu' să-i ia! Au dispărut. Atunci am oprit. Și-acuma, încotro?

N-am răspuns, și am continuat drumul, până la o răspântie, unde un bătrân care venea pe jos din sat, ne întrebă de unde venim. I-am povestit despre măcelul de la Trei-Sate. S-a speriat și ne-a-ngrozit și pe noi:

— Vai de capul vostru! Și la noi a fost răscoală: nu vă duceți, c-or să vă aresteze. Pe toți pe care nu-i omoară îi arestează!

— V-a bombardat?

— Cu tunurile, nu. Dar trag cu pușca, în grămadă, în nenorociții pe care-i arată chiaburii că-s “istigatori”. Și ce-i și mai mare grozăvie, e că-i pune-ntâi să-și sape singuri groapa. E sfârșitu’ lumii, băieți... Fac din noi ce poftesc. Ca pe Bărăgan.

— Niciodată n-au omorât atâta lume pe Bărăgan, am zis. Noi de-acolo suntem, și-am vrea să ne-ntoarcem.

— Vreți să mergeți pe Ialomița? Luați-o pe drumeagu’ ăsta, la stânga, până-n șoseaua care duce, dac-o apuci la dreapta, la podu’ de peste Argeș, pe-urmă coborâți pe lângă apă până la Radovanu. Să v-ajute Dumnezeu!

Pe drumuri înțesate de patrule am ajuns, către seară, la Radovanu, morți de oboseală și de frică. Pe-aici era liniște, sau apucaseră să-i liniștească. În orice caz, am fost bucuroși c-am putut trage de-a dreptul la un han, să ducem caii la grajd, și să stăm închiși o săptămână-n-treagă fără să deschidem gura.

Dar dacă n-aveam poftă de vorbă, nu-nseamnă că nu auzeam. Și, de dimineată până seara, nu se vorbea decât de grozăvii: de la un cap al țării la altul nu se auzeau decât împușcături fără judecată, la un simplu denunț. Nu mai era vorba acuma de mizerie, de foamete, de asuprire, ci numai de “jidani” și de “istigatori”. Ei ridicaseră țara. Ca să nu-i facă pe soldați să tragă în proprii lor părinți îi trimiteau departe de locul lor de baștină, unde trăgeau în părinții camarazilor lor, trimiși aiurea. Cei care refuzau să tragă asupra oricui, erau împușcați și ei, sau aruncați în ocnă. În pușcării nu mai era loc. Și arestații treceau în fiecare zi.

A doua zi după sosirea noastră, veni la han un jandarm care escorta un tânăr; părea să fie student. Nu se mai putea ține pe picioare, în așa hal îl bătuseră. Țăranii se grăbiră să-i dea ceva de băut, pentru că murea de sete. Jandarmul zise:

— Nu vă fie milă! Țsta-i un “istigator” periculos! E-un jidan!

Și așa bătut cum era, tânărul se ridică:

— Da, sunt jidan! strigă el. Dar “istigator” nu! Robia voastră, săteni, ea-i instigatorul! Aduceți-vă aminte de cuvintele profetice ale marelui Coșbuc, care nici jidan nu e și nici instigator, în poezia lui: Noi vrem pământ!

Să nu dea Dumnezeu cel sfânt
Să vrem noi sânge, nu pământ!
Când nu vom mai putea răbda,
Când foamea ne va răscula,
Hristoși să fiți, nu veți scăpa
Nici în mormânt!

Tot trăind ceasuri atât de tragice la o vârstă la care alți copii încă se joacă, inima mea nu mai rezista. Mai ales nu mai puteam s-aud vorbindu-se de împușcături, de execuții, de torturi. Îndată mă apucau niște dureri de cap îngrozitoare. Și așa, în dimineața plecării noastre din Radovanu, cum mă feream de țăranii care tot repetau aceleași grozăvii, prinsei totuși ultimele cuvinte ale unei povești istorisite de un om, și care-mi îngheță sângele-n vine:

— ... Și bietul Marin nu era deloc de vină. Fusese pescar la Lăteni și muncea pe ici, pe colo, tot cântând din fluier. L-au arestat pen' că tot cânta peste tot năzbătia aia-n care-i vorba *de-o mămăligă cât nuca, pe care-o fe-*

real cu măciuca să n-o ia copchii-n gheară. Va să zică era un istigator. Și l-au împușcat.

— Cred că-i vorba de taică-tău, făcu Ionel.

Credeam și eu, dar n-am mai simțit nimic, decât că mi se golea pieptul, încet-încet. Și, împleticindu-mă, m-am dus de m-am zvârlit în fundul căruței ca o pisică lovită-n cap. De-abia mai târziu, când prietenul meu biciuia caii și făcea căruța să zboare peste câmpia însorită, mă agățai de el și-l întrebai:

— Încotro mergem, Ionele?

— În lume, Matache, cu ciulinii după noi!

REFERINȚE CRITICE

O problemă — cum ar fi fost d. Panait Istrati dacă ar fi fost un literat de meserie, adică dacă ar fi “îmbrățișat” de la douăzeci de ani cariera de “scriitor”, ar fi făcut parte din cercuri “literare”, ar fi aderat la o “școală”, ar fi urmat anumite “modele”, și-ar fi cultivat o “manieră”, cu alte cuvinte dacă s-ar fi depărtat de viață (de viața fără nici un epitet) și ar fi intrat în viața literară. Problema e insolubilă și — oțioasă. Și totuși o soluție are, una foarte generală. Scriitorul acesta ar fi fost mai artist, dar mai puțin veridic.

Diferența specifică și calitatea esențială a d-lui Istrati e lipsa lui totală de “literaturism”. De aici, probabil, în bună parte, impresia produsă în Franța, care are literatura cea mai artistică, dar, fără îndoială, și cea mai literaturistă din lume, grație culturii literare intense a elitei franceze, din care se recrutează scriitorii și publicul competent. Iar pentru un asemenea public, literatura d-lui Istrati trebuia să fie ceea ce e un colț de natură rustic pentru un citadin deprins cu parcurile sterilizate.

Exotismul d-lui Istrati, în înțelesul romantic în care a fost întrebuințat cuvântul — cum ar fi exotismul din Atlantida — nu poate fi singura cauză a succesului său, căci literatura franceză e bogată în exotism, original ori tradus. Și nici prefața lui Romain Rolland care, departe de a fi socotit ca un “maître”, nu e admirat decât în foarte puține cercuri literare din Franța, iar d. Istrati a fost prețuit în toate cercurile. Și apoi o operă literară nu place sincer, real, decât prin ceea ce este. *Les Plaisirs et les Jours*, a lui Proust, apărute în 1894, au rămas nevândute deși erau prefăcute de Anatole France, atunci în culmea gloriei lui.

Afară de talent, bineînțeles, și de faptul că opera sa e prima fereastră deschisă în Occident asupra unui original aspect al vieții europene — cauze care nu mai au nevoie de nici o dezvoltare — cred că pricina hotărâtoare a succesului d-lui Istrati e naturalul operei sale, care trebuie să fie foarte prețuit într-o lume atât de cultivată, de rafinată, obișnuită (și poate blazată), cu o literatură în care viața e, de obicei, mai mult un material pentru probleme, pentru procedee de artă, pentru stil.

Ceea ce în adevăr este deosebit de “exotic” la d. Istrati — și place prin acest exotism, și nu numai în Franța, dar și la noi, — este impresia de adevăr ce o dă opera sa, de lucru trăit, de lucru “adevărat”. Prin acest caracter, opera d-sale seamănă cu literatura rusească mai veche, cu Dostoievski ori Tolstoi (nu ca putere de talent, firește nici ca “filosofie”), ale căror romane dau atât de mult impresia de lucru întâmplat. (Cei mai noi, de la Andreiev încoace, s-au literaturizat “europenește”). [...]

Dl. Istrati, biograficește, n-a ieșit din viață. E în viața reală de toate zilele; e întâi un om și apoi un scriitor. Scriitorul e în plus, în marginea vieții. Ba, când a luat condeiul să scrie *Kyra Kyralina*, era numai un om și încă deloc un scriitor. A început să scrie din viață, dacă se poate spune astfel, din mijlocul vieții, din afară de artă. A putut aduce, astfel, spontaneitatea, simplitatea, adevărul vieții nealterate. Bineînțeles că arta se resimte. D. Istrati e foarte puțin un scriitor artist. Iarăși, ca și scriitorii ruși, de care era vorba mai sus și bineînțeles într-o măsură mult mai mare.

Dar ceva mai mult.

S-a întâmplat ca viața, din care s-a ridicat, din care a crescut proza lui, să fie o viață de suferință, de luptă, cu alte cuvinte un maximum de viață — așa cum e viața când e supusă în mod elementar legii numită “lupta pentru trai”. De aici accentul serios, se poate spune tragic, al operei sale. Simți lămurit că pentru d. Istrati viața nu numai că nu e un material pentru artă, dar nici măcar un spectacol pentru contemplație; că viața pentru el e arena în care luptă. De la omul din caverne, căruia fiecare răsărit de soare îi pune problema existenței — un atât de umil, de tragic “a fi sau a nu fi”, până la burghezul rentier dintr-o societate perfect organizată sunt atâtea sta-

dii, și d. Istrati a simțit bine problema existenței, adică gravitatea vieții.

D. Istrati, om din Orient, nu e un “oriental”. Un scriitor din Brăila, al cărui tată a fost grec și care povestește lucruri din Asia — firește că te ispitește să-l tratezi de “oriental” și să-i găsești analogii în literaturile orientale. E foarte comod... Dar ceea ce trece prin toată opera lui, ceea ce se zbate în el, este lupta — chiar împotriva fatalității. Orientul nu luptă, se resemnează și face filosofie — mai ales acel “Orient”, pe care-l au în vedere cei care găsesc în d. Istrati un “oriental”. În opera d-lui Istrati e o tensiune de voință de la început până la sfârșit. O tensiune care dă și caracterul special al compoziției și al stilului. E o explozie de energie, care nu vrea să se supună. O explozie, care nu degajează energia dintr-o dată, catastrofal ci, ca esența într-un motor, parțial și ritmat.

Stilul său “clasic”, datorit și lipsei de literaturism (literaturistii, când vorbesc — dar nu la cafea, acolo sunt literaturisti: — au stilul... clasic, ca orice om), se datorește și vieții — care domină de aproape stilul, îl presează, nu-i dă răgaz să se lătească verbal — vieții intense și pline, care dă acestui stil ceva de metal subțire, dens și elastic.

G. IBRĂILEANU. *Panait Istrati, Kyra Kyralina*, în “Viața românească”, nr. 11, noiembrie 1924.

Chira Chiralina e, fără îndoială, o carte plină de substanță, de umanitate și de pitoresc, unde legenda se împletește cu cea mai curată deflorare a sufletelor de către realitate. Panait Istrati are duh de povestitor și, înainte de a fi scriitor, e om. Neprețuită calitate, astăzi, când scriitorul de la masă și din fortăreața cărților zămislește terorizat de doctrine estetice, tiranizat de intelectualismul care secătuieste savoarea vieții celei adevărate și plină de frenezie. Când atâtea școli bântuie înregimentând scriitori și codificând creația, apariția unui om ca Panait Istrati ar fi asemuită cu aceea a unui drumeț intrat din afară, din viscol și aer liber, într-o cameră cu fum și cu atmosfera lăncedă. Din haine, din grai, din îmbujorarea feții și din fulgii topiți pe haină, respiră sănătatea și dezlănțuirea aprigă a elementelor natu-

rale. În încăperea cu pereții afumați aduce o înviorare. Chiar dacă drumețul are prostul obicei să suduie surugiește. Ori, poate pentru unii, tocmai de aceea.

Prin nu știu ce strâmbă înțelegere a cuvântului scris, *Chira Chiralina* a putut fi socotită de către unii o povestire imorală, fiindcă e vorba acolo de toate vițiile Orientului. Dar imoralitatea operei de artă — dacă se mai poate astăzi deschide o discuție învechită și epuizată — se măsoară după atitudinea autorului față de păcat. Există o literatură libidinoasă, care se adresează sensibilității lectorului de la buric în jos. E chiar o industrie literară specializată în aceste virtuți afrodisiace. Ea se vinde pe sub mână liceenilor cu viții ascunse, femeilor cu viața concentrată în jurul sexualității, bătrânilor cu glandele stoarse. *Chira Chiralina* nu știm cum ar putea fi socotită ca atare. Puține cărți au povestit lucruri scabroase cu atâta decență și cu atât de subțire, poate intuitivă, fineță, de a ocoli cuvântul brutal. În povestirea dintâi a volumului, *Stavros*, există o scenă desfășurată în întuneric. Atunci când în pat, pe obrazul lui Adrian, pe umeri și pe piept, se plimbă mâna salepgiului bătrân și putrezit de vițiu, și când izbucnește disputa între Stavros și Mihail. Ispita ar fi fost mare, chiar pentru un scriitor cu penița expertă, să stăruie în alt sens asupra episodului. Panait Istrati ni-l înfățișează în câteva rânduri, în care sentimentele lectorului se sublimează în neliniște, spaimă și milă, dar nu în curiozitate libidinoasă ori în dezgust. Este destul atât pentru a califica și clasifica un scriitor de rasă. [...]

S-a adăugat că izbânda scriitorului vagabond se datorește exotismului oriental: Brăila, Stambul, Asia Mică, porturi grecești, saraiuri și cârciumi, pași și bețivi, lăutari și hangii... Netăgăduit că, în mare parte, curiozitatea a fost ațâțată prin această lume stranie, de care mișună Orientul. [...]

Panait Istrati avea de străbătut, dar, un drum bătut de alții, și nu dintre cei mai neînsemnați.

Succesul nu se explică astfel numai prin ieftină pacotilă de exotism.

Povestirile sale cuceresc, mai cu seamă, prin umanitatea iertătoare și plină de milă. Dacă cititorul a luat cartea în mână, atras de bandajul cuverturei care fâgăduiește un Orient de basm și de film cine-

matografic, el duce lectura până la sfârșit și participă la peripețiile eroilor, cu inima muiată de sensibilitatea autorului. Povestirea curge fără insistente descripții ale decorului, preocupată, mai cu seamă, de om. Pe acesta, Panait Istrati îl cunoaște nu prin inițierea falsă și deformată a cărților, ci fiindcă a dormit alături de el pe lespezile porturilor, a împărțit jumătatea de pâine în cârciumi și i-a fost martor și părtaș deznădejdlor și urilor, șovăielilor și contradicțiilor.

În *Almanahul literelor franceze streine* al lui Leon Treich, Panait Istrati făgăduiește nouă volume din ciclul lui Adrian Zograffi, în afară de alte povestiri răzlețe. O judecată a scrisului său e astfel prematură. *Chira Chiralina* rămâne un indiciu de posibilități. Dincolo, pot aștepta dezamăgiri sau, ceea ce cu toții dorim, o operă întregită și durabilă.

În așteptare, autorul, trecând peste sfatul blând și cuminte al lui Romain Rolland, care-l trimite la "operă", se risipește în scrisori; unele exaltate, altele naive, altele de-a dreptul ofensatoare pentru cuviința literară, fiindcă ne dă, după altele, lecții cum și de ce să-i admirăm...

De ce n-o fi ascultând sfatul lui Romain Rolland, ori măcar al lui Barba Iani, când l-a îndemnat pe Stavros să se întoarcă la salepul său?

— Salep! Salep! Voilà les salepdgis!

— N'est-ce pas, Stavracki, que la terre reste belle?..."

Rămas la salepgiile săi, Panait Istrati poate da literaturii pagini simple, proaspete și străbătute de adânc omenesc.

CEZAR PETRESCU. *Panait Istrati*, în "Gândirea", anul IV, nr. 2, 1924; cronica este semnată Ion Darie.

Istrati este un oriental, și darul povestirii este, în adevăr, principală sa caracteristică. Însușirea aceasta se vedește cu limpezime mai ales în *Chira Chiralina*, unde autorul renunță la formula romanului psihologic, clădit pe un conflict și culminând într-o catastrofă, susținut adică de un interes dramatic, pentru a reveni la forma propriu-zisă a povestirii, unde interesul se concentrează asupra episodului. Împrejurările vieții lui Dragomir nu înaintează furtunos către deznodământul final, ci se desfășoară când mai încet, când mai grăbit, după ritmul

special al momentului. Sfârșitul cărții nu coincide cu epuizarea interesului; la ultima filă dorești încă să asculți mai departe. Nici o urmă din acea dibăcie literară care utilizează gradația, complicația, amânarea deznodământului sau care vor mai fi procedeele sale. Transcrierea literară se acoperă perfect cu viața transcrisă, o urmărește credincios în mișcarea ei de înaintă și n-are voie s-o prelucreze pentru a-i smulge un accent mai patetic, pentru că ea însăși este plină de energia, căldura și patosul lucrurilor cu adevărat trăite. O lipsă totală de artificii care greșit ar putea fi înțeleasă ca o lipsă de artă.

Povestire și experiență făcând una, *Chira Chiralina* este un document omenesc de primul ordin. Viața Orientului și destinele proletariatului oriental ne vorbesc aici cu puterea unei mărturii autentice, căreia nici francezii, nici noi nu-i putem opune un alt exemplu. Apoi ceva din viața porturilor noastre dunărene, pentru care Istrati ne dă cea dintâi notație literară. În legătură cu aceasta din urmă s-a ridicat obiecția că Istrati falsifică icoana societății românești. Adevărul este că din complexul vieții românești Istrati alege alte aspecte decât acelea care au găsit până acum transcriere. El nu observă nici pe țăran, nici pe răzeș, nici pe proprietarul de pământ și nici burghezia recentă. Mediul *Chirei Chiralina* este acel al porturilor noastre, în care, după cum aveam prilejul să observăm și în altă parte, de sute de ani continuă un proces de infiltrație balcanică. Negustori, contrabandiști, vântură-lume cu profesii imprecise, oameni stabiliți de o generație sau simpli trecători, se înțelege că viața tuturor acestora nu poate fi dominată de acel ton etic-social care nu rezultă decât dintr-o desăvârșită integrare în structura societății și dintr-o deplină solidarizare cu interesele ei. Mănați de-o aprigă nevoie de a-și cuceri un loc pe lume, toți oamenii aceștia sunt naturi impetuoase, fără multe scrupule, întreprinzători și harnici la ocazie, și, în genere, străbătuți de un nostalgic sentiment al lungimii și lărgimii pământului. Firi individuale în toată puterea cuvântului, oameni care știu că bucata de pâine pe care o mănâncă nu și-o datoresc decât lor și care sunt aduși astfel să prețuiască energia personală mai presus de orice. Morala lor nu este socială pentru că nu-i privește protecția și caută să se sustragă sancțiunilor ei. Cred în omul absolut și în omenia care este aceeași în toate părțile, sau, când o deziluzie amarnică le rănește sufletele, se

îndoiesc de omenie și detestă radical pe om. Așa ceva este și Dragomir, un astfel de romantic, cosmopolit și umanitarist.

Un asemenea scriitor este și Panait Istrati. Cum a putut vedea aici d-l H. Sanielevici pe reprezentantul unei muncitorimi calificate și devenită aproape burgheză rămâne numai un exemplu instructiv pentru felul în care prejudecata unui sistem poate rătăci o judecată particulară.

Un individualist este totdeauna față de societate în situația unui protestatar. Simpatia sa se îndreaptă către ceea ce în om este fundamental, instinctiv și spontan, și se retrage chiar de la ceea ce ar putea apărea ca drepturile cele mai legitime ale societății. Pentru un individualist omul are totdeauna dreptate împotriva societății. Copil — Dragomir crește în casa mamei și a surorii sale — două curtezane care țin un zaiafet permanent pentru străinii vizitatori ai portului. Din când în când însă apar tatăl și fratele mai mare — meseriași care trăiesc despărțiți de familie — și risipesc ceata adoratorilor, care nu știu cum să escaladeze mai repede ferestrele, și lovesc crunt pe cele două femei. Lucrurile merg într-o zi atât de departe încât, în încărirea generală, Dragomir aplică o lovitură grea fratelui mai mare, în timp ce fata, Chira Chiralina, e gata să-și asasineze tatăl.

Povestirea nu lasă nici o îndoială în acest conflict cui anume revine simpatia. Mama și fata ei ne sunt înfățișate ca niște ființe simpatice și demne de compătimit pentru că viața neregulată pe care o duc pornește din spontaneitate, are grația și seninătatea unei înclinări firești. Bărbații care strică din când în când tihna amoroasă a celor două femei ne sunt înfățișați, dimpotrivă, ca niște zbiri sanguinari, brute fără nici o viață interioară, venite să răzbune nu știu ce onoare ofensată. Pe acești întunecați polițiști suntem angajați să nu-i iubim. Societatea nu poate avea dreptate împotriva instinctului.

De cele mai multe ori însă problema socială nici nu se pune. Ceea ce înaintază în primul plan este raportul dintre om și umanitate. Vinovată de căderea și tristețea ființei omenești nu este orânduirea socială, ci indiferența semenilor. Adevărata plagă care bântuie speța noastră nu sunt nici bolile, nici sărăcia, nici apăsarea celor slabi, ci numai singurătatea inconsolabilă a omului. Lucrul acesta îl resimte Dragomir cu un infinit spasm sufletesc, când, fraged adolescent încă,

abuzat, prădat și rătăcitor pe drumuri, nici o inimă omenească nu se apropie de dânsul.

E unul din cele mai mișcătoare momente ale volumului: “Nu este adevărat — comentează Istrati — că ființa omenească ar fi o creatură care înțelege viața. Inteligența nu-i mare lucru; prin faptul că vorbește nu-i mai puțin animal. Dar unde bestialitatea sa depășește pe cea a animalelor e când e vorba de a ghici și de a simți deznădejdea semenului. Ni se întâmplă uneori să vedem pe stradă vreun om cu fața palidă și cu privirea pierdută, sau vreo femeie plângând. Dacă am fi niște ființe cu adevărat superioare, ar trebui să oprim pe acest om sau pe această femeie și să le oferim cu grabă ajutorul nostru... Nimic din toate acestea nu se întâmplă”.

O inimă înțelegătoare se apropie cu toate acestea de Dragomir. E Barba Iani, un vânzător de salep, pe care experiența vieții îl înzestraseră cu o înțelepciune adâncă. Și este cea mai frumoasă figură a povestirii lui Istrati. Un om care ne reamintește de aproape pe filosofii stoici, răsăriți în amurgul imperiului roman și cărora le datorăm descoperirea măreției personalității omenești. Barba Iani transmite ucenicului său învățătura sa, și ceea ce spune el cu această ocazie rezumă și tendința întregii activități literare a lui Istrati: “...Vom merge pe străzi, prin piețe, pe la serbări și bălciuri și vom striga: Salep!... Salep!... Salep!... Uite salepgiul! Bunul pământ al Levantului se va deschide mare și liber înaintea ta, da, liber, pentru că orice s-ar spune de această țară turcească absolutistă, nu este o alta în care se poate trăi mai liber; cu o singură condiție: aceea de a te șterge, de a dispărea în masă, de a nu te face observat prin nimic, de a fi surd și mut...”

Nu este vorba, așadar, de manifestarea vreunui sentiment democratic, care ar putea servi vreunei demagogii.

În țara cea mai absolutistă din lume rămâne sufletului nostru destulă putere pentru a se elibera. Dacă mântuirea nu se află la semeni, ea zace ascunsă în tine; trebuie numai s-o dezgrădinezi. Unui individualist îi rămâne această ultimă speranță și supremă mândrie.

Aceasta mi se pare că este concepția care se desprinde din cartea lui Istrati. Interpretările care i s-au dat până acum mi se par mai toate alături de adevăr. Ea a adus în limea noastră literară o variație de probleme care nu poate decât să învioreze. E păcat numai că, scri-

să într-o limbă străină și aparținând, prin urmare, unei alte literaturi, cartea lui Istrati, așa de interesantă pentru noi, nu ne poate vorbi decât prin reflex.

TUDOR VIANU. *Panaît Istrati: Chira Chiralina*, în "Viața Românească"; XVI, nr. 10, octombrie 1924.

Panaît Istrati a fost revendicat pentru miracolul gloriilor naționale mai mult pe bază de sentimentalism: ne-am înduioșat astfel de confesiile lui de vagabond îmbarcat din portul Brăilei spre orizonturi orientale, încărcate de umilinți, precum erau pline de bogății vapoarele ce-i legănase instinctul migratoriu, ne-am înduioșat apoi de repetatul spectacol de gladiator al mizeriei: destin devenit brusc obiect de atenție universală, fiindcă omul s-a smuls din masa celor asemeni prin gestul de a împărtăși și altora calvarul feeric al existenței sale. [...]

Romain Rolland i-a găsit un strămoș literar în Gorki. Materialul povestirilor sale e topit însă în fierberea fanteziei orientale ce zugrăvește, cu egală înflorire, viciul, virtutea, mizeria înjositoare sau voluptatea petrecerilor.

Mintea nerafinată a poporului nostru n-a fost streină de magia poveștilor orientale: basmul atât de cultivat în literatura populară, pitoresc, inelat în mai multe episoade, constituie un substrat autohton de aproape înrudit ca roca primitivă a povestirilor d-lui Istrati.

Dacă printr-un joc al aceluiași hazard ce l-a ridicat pe planul literar, Istrati ar fi scris în românește, în plin sămănătorism, și d. Iorga (deși actual l-a repudiat) și d. Sanielevici (care l-a îmbrățișat cu o frenezie dăunătoare amorului său îndelung răbdător după "clasicismul proletariului") și d. Ibrăileanu (ar fi făcut poate numai unele restricții "etice") și-ar fi recunoscut, alături de Sadoveanu, exponentul mișcării pe care-au susținut-o.

Nu voim a împinge analogia până la a identifica pe Istrati cu un sămănătorist, însă îl putem insera în linia unei literaturi autohtone, caracteristică, în primul rând, prin romantism; căci și prin atitudine și prin procedee expresive considerăm pe autorul Kyrei Kyralina esențial romantic.

În continua noapte valpurgică de episoade rostogolite pe povârnișul

accidentat al întâmplării colorate prin pitoresc și feeric, personagiile lui Istrati sunt scheme simbolice, fără psihologie analitică. Cu femei virile și erotice sau lascive și iresponsabile de sângele ce-l poartă în vine, cu tipuri amurale ce-și plătesc tributul instinctelor pervertite, dar aureolate de suferință, cu arhangeli căzuți pe pământ și nimbați de cultul sanctificat al prieteniei — acest regizor al unei lumi mâinate de un miraculos destin înnoiește tradiția populară, din lotul basmelor, cu noi altoiuri, tăiate din arborele mirific al fanteziei orientale; aci stă adevărata autohtonizare a lui Panait Istrati. [...]

Căutând a-l degrada, unii i-au găsit filiația în literatura fasciculară a lui N. D. Popescu: haiducii exaltați în proza lui Istrati n-au nimic cu senzaționalul plat al popularului și fals prezumtivului său înaintaș; generoși, simbolici, prin atitudine eroică, ei țâșnesc dintr-o imaginație iritată de carbonar (ne gândim mai ales la facticea, până la contrafacere, *Domnița de Snagov*), dar se agită în același cadru de basm și feerie, cu o cruzime a tonurilor îndulcită de fantezie, demoul constructiv al acestui talentat povestitor.

Istrati e povestitor înăscut, darul de a comunica impresiile e, desigur, mobilul ce l-a călăuzit să cunoască viața, bogată, multiplă în șerpuirea ei neîntreruptă. Materialul povestirilor sale, înainte de a trece prin filtrul purificator al artei, a fost extras din realitatea înconjurătoare, pe care scriitorul a scrutat-o cu ochi atent și înțeleghător.

Dacă, prin atitudine, Panait Istrati apare un revoltat și un detestator acerb al omului, pe care îl vede meschin, interesat și pornit a răsplăti binele prin rău, evocarea sugestivă a narațiunilor sale ne arată un scriitor plin de cea mai caldă umanitate. În realitate, Istrati iubește viața și pe om, cu simpla deosebire că sensibilitatea lui freamătă de simpatie, mai ales în fața suferinții celor umili. Pe aceștia i-a cunoscut de aproape, cu ei a împărțit amarul unei existențe turburate, pe ei i-a iubit, fiindcă și-a legat cei mai frumoși ani ai vieții de cei mulți și anonimi, apoi i-a descris în linii sigure, evocatoare, intrupând poezia unei umanități mizere, care-și târăște zilele în promiscuitatea impulsurilor, ce nu disting între bine și rău.

Eroii lui Istrati, oricât ar fi de victime ale fatalității, ce apasă pe umerii tuturor oamenilor, aparent iresponsabili, fiind unelte ale unui strict determinism social, nu sunt, totuși, mai buni decât e omul în

medie, indiferent de se află pe treapta supremă a ierarhiei sociale sau în cloaca mulțimilor amorfe; sunt tot atât de buni și de răi ca orice om, chinuiți de aceleași patimi, transfigurați de nimbul suferinței și integrați astfel în umanitate. Dacă asupra-le apasă blestemul unui determinism inițial, acesta nu e un efect al categoriei sociale din care fac parte, ci e destinul închis în temperamentul lor individual. Înainte de a fi social, determinismul e psihologic: cocheta Kyra e născută a fi curtezană; nefericitul amoral Stavro e ursit, printr-o tară organică, a fi victima impulsurilor sale; iluminatul blând, Barba Iany, își poartă, în mod firesc, păcatul sincerității prin care privește viața; micul Adrian e, și el, mănânat de nestatornicia cu care s-a născut în sânge, iar gospodarul moș Anghel se prăbușește în abisul viciului prin aceeași soartă implacabilă, ce zăcea în adâncul lui sufletesc. Aripa fatalității, ce fâlfâie asupra eroilor, coboară asupra-le un suflu de tragic adânc omenesc; ideologia umanitaristă a lui Istrati e un element secundar, față de profundul caracter uman, transpus în poezie evocatoare; Istrati e, mai întâi, un mare povestitor, apoi luptătorul unui ideal.

Fără a fi propriu-zis un romancier, fiindcă nici construcția caracterelor n-are unitate psihologică, nici compoziția n-are arhitectonica impusă de legile genului, Panait Istrati e, însă, un mare povestitor, care-și definește personagiile prin narațiunea episoadelor semnificative, a anecdotelor caracteristice și a evocării sugestive a mediului în care se mișcă.

Aparent, risipirea în episodic și anecdotă dă iluzia unei devieri de la esențial; în realitate, aceste elemente se integrează iluminând întregul, prin necesitatea lor organică.

În aceasta constă și originalitatea artistică, de procedeu personal, a lui Panait Istrati.

POMPILIU CONSTANTINESCU. *Panait Istrati*, în "Mișcarea literară", an. II, nr. 38—39, 18 august 1925 și nr. 47, 3 octombrie 1925.

Panait Istrati a fost o cutie de rezonanță, în care au vibrat mesagiile unanime. [...] El nu aducea nici un fel de educație sau experiență scriitoricească. În schimb, cumula o experiență nebănuită de viață,

care s-a revărsat ca un prisos torențial. [...] Apariția sa în scrisul occidental, prin mijlocirea generoasă a lui Romain Rolland, a avut caracterul dezlănțuirii unei forțe elementare a naturii. Panait Istrati venea în aparență numai cu un capital de povestiri exotice. Era ca un fel de comoară, de 1001 de nopți, în ediția modernă. [...] Dar, subteran, era cu totul altceva: o capacitate de simțire adâncă, răscolitoare, într-o vreme de uscăciune generală.

[...] Într-un veac de deshidratare, de anxietate, care ia toate aparențele unei clinici psihopatologice, Panait Istrati a fost un om viu, un om adevărat, un autentic. (Ne îngăduim în mod excepțional acest cuvânt). Cu o energie oarecum plebeiană, de veșnic răzvrătit, s-a exprimat întreg, fără sfială și fără rușine. A făcut profesiune de om, în timp ce se face din ce în ce mai mult profesiune din tăierea firului în patru.

Succesul său european nu a izbutit să-l falsifice. Deși era conștient de prețul său fără curs oficial, dar de circulație universală, a rămas până la capăt unul și același, oțelit în sănătatea sa morală, de protestatar. [...] Panait Istrati nu era un colectivist, un nivelator, cu prețul crucificării individului în folosul obștei. În miezul credințelor sale zăcea ireductibil instinctul de libertate, care se scutură împotriva oricărui jug. Un impenitent libertar, care nu consimte să abdice de la dreptul de a respira în voie și, prin urmare, de a gândi nesilnic, — acesta a fost adevăratul Panait Istrati...

ȘERBAN CIOCULESCU. *Panait Istrati*, în "Adevărul", 18 aprilie 1935.

Traducând el însuși în românește Kira Kiralina, Panait Istrati a făcut pasul decisiv pentru încetățenirea lui în literatura românească. [...] Însă opera adevărată în care și-au dat mâna toate darurile lexice ale lui Panait Istrati pentru a ne dărui o carte de cea mai pură savoare românească este *Codin*, apărută în colecția "Akademos". [...] În această carte a prieteniei, talentul de mare povestitor român al scriitorului se relevă în desăvârșita lui amplexare. Paginile în care sunt zugrăvite mahalaua românească a Brăilei de acum patruzeci de ani, împărăția minunată a bălților și traiul chinuit al românilor sunt neîndoios pagi-

ni de antologie [...] care pot sta cu cea mai mare cinste alături de paginile lui Mihail Sadoveanu, Calistrat Hogaș și Odobescu. [...]

Panait Istrati a integrat geografiei spirituale a hărților românești un compartiment nou — cel al Bărăganului — tot astfel cum regatul bălților Dunării și magnifica lor trecere în nemurierea slovei tot lui se cuvine!

CAMIL BALTAZAR. *Revirimentul lui Panait Istrati*, în "Credința", 6 iulie 1935.

Destinul unui mare scriitor e o taină permanentă și căile pe care el se realizează sunt dintre cele mai opuse orientării istorice... Lumea construiește în prelungirea direcțiilor precedente și s-ar fi părut oricui ciudat să se afirme în 1923 că scriitorul român de reputație mondială nu avea să fie un scriitor român crescut pe îndelete în datina scrisului sfătos, cărturar cât e de trebuință, și înaintat în ierarhia literelor ca un funcționar administrativ asigurat prin statut... [...]

Deci scriitorul care a îmbogățit colecția de vedenii a literaturii universale cu peisajul românesc a fost o târzie haimana, un autodidact, în afară de lege, în afară de orice legături cu scriitorii români și cu scrisul românesc... Un om care a învățat limba franceză cu dicționarul și fără gramatică.

Astăzi literatura ordonată trebuie să-și modifice economia interioară și să integreze pe poetul căruia nu i se potrivea nici una dintre formele standard... Panait Istrati a îmbogățit peisajul universal integrându-i Brăila și Bărăganul, dar a îmbogățit în același timp și structura conceptului scriitoricesc român, silindu-ne să-l anexăm așa cum a fost, ca un teritoriu cu individualitatea lui.

S-a spus că opera lui a cunoscut succesul știut, fiindcă a prezentat farmecul noutății exotice (singurul) nimerind în subiect facil: haiducii. În realitate, Panait Istrati a împlinit, cu o sevă și o plasticitate homerică, schemele uscate și vulgare cunoscute sub numele de haiduci... Odată cu asta a fixat un peisaj de o măreție picturală impresionantă: Brăila și Dunărea cu bălțile ei. Dar Panait Istrati mai are un merit, care singur e semnificativ pentru autenticitatea acestui geniu. E cel dintâi scriitor român care a avut instinctul limbii românești în

aceea, ca și pentru brăileanul, ce întâmplător suntem, povestirea lui Panait Istrati a fost o revelație, din cele ce se tipăresc adânc în memorie. Căci dacă cititorul român, de obște, se va fi simțit măgulit să vadă pe unul din ai săi ridicat, dintr-un pat de spital, de-a dreptul pe scutul gloriei europene, brăileanul — și sunt convins că toți din partea locului vor fi simțit la fel — s-a înfiorat, de plăcere dar și de spaimă, în fața oglinzii ce-l arată lumii întregi, cu peisagiul, cu sufletul și cu visurile sale. [...]

Însă, oricât de îndreptățite, temeiurile acestea subiective ale prețuirii noastre nu au ce căuta, astăzi, șapte ani după trecerea lui în lumea dreptilor și douăzeci, aproape, de la ziua aceea, a apariției lui în literatură. Fără să fi avut norocul să-și spună ultimul cuvânt, Panait Istrati a avut totuși timpul să-și închege opera într-o construcție unitară, unde și dacă anume detalii lipsesc, ele pot fi cu lesniciune ghicite, pentru că locul lor era dinainte hotărât.

Omul acesta care-și refuza, cu oarecare insistență cochetărie, titlul de romancier sau de scriitor profesionist, așa cum l-au consacrat timpurile din urmă, era totuși din ginta celor miruiți de Apollo, să scrie carte după carte, până ce-și vor fi tors întreg caierul, până ce-și va fi comunicat toate mesagiile, cu care-l investise un destin nepătruns. “O viață de om nu se potrivește nici nu se scrie”, zice, într-unul din intermediile autobiografice ale întâiei lui cărți, unul din eroii lui Panait Istrati. O viață de om care a iubit pământul și l-a străbătut în lung și-n lat e cu atât mai puțin făcută să intre într-o narațiune. Iar când omul acesta a fost un pasionat, care a cunoscut, în cursele lui prin lume, toate încercările fericirii și ale mizeriei, a voi să dai o imagine vie a ceea ce a fost viața lui, e aproape cu neputință. Cu neputință, întâi, pentru el însuși, și după aceea, pentru cei ce urmează să-l asculte. Iată pentru ce nu mi-a plăcut, niciodată, să aud zicându-mi-se: “Povestește-ne ceva din viața ta”. Așa spunea într-un început și cam tot așa o spune și-n pragul penultimei cărți, în prima pagină a acelei confesiuni purificate din *Răsărit de soare pe Mediterana*, Adrian Zograffi, alter-ego-ul și procuratorul operei lui Panait Istrati, în chiar momentul în care se așterne fastuoasei călătorii: “Prietenii mei, începe el, sunt de părere că am stofă de scriitor și ar voi să mă vadă scriind și altceva decât articole. Dar poți fi oare scriitor, dacă n-ai (și

e cazul meu) spiritul inventiv? Sunt incapabil să imaginez o poveste pe care n-am trăit-o cel puțin în marile ei linii”. Și în mărturiile acestea, ce-și răspund de la un capăt la altul al operei lui, mai mult chiar decât în opusculele și prefetele lui programatice, stau zăvorâte și cheia și tâlcul reușitei lui literare.

În ciuda îndoielilor, de care nici un creator de artă nu e scutit, Panait Istrati și-a împlinit opera, după legile cele mai stricte ale creației, nu numai pentru că existența lui cunoscuse în egală măsură iadul și raiul, dar mai ales pentru că ursitoarele îl înzestraseră cu darul povestirii inepuizabile.

“Povestitor innăscut”, din marea familie a povestitorilor orientali, așa cum l-a intuit și definit Romain Rolland, în prefața la *Kira Kiralina* — Panait Istrati se dovedește în cursul întregii lui opere, nicăieri însă cu mai multă pasiune, cu mai multă culoare și cu mai multă spontaneitate, ca-n întâiul ciclu, în acele Povestiri ale lui Adrian Zograffi, pe numele volumelor: *Kira Kiralina*, *Moș Anghel*, *Haiducii* și *Domnița din Snagov*. Ciclul acesta, care prefigurează pe cel de-al doilea, al adevăratei Odissei a lui Adrian Zograffi, este, oarecum, călătoria lui imaginară, pe care Panait Istrati o face, în tovărășia eroilor săi, întâi pe drumurile patriarhale ale pământului nostru și, după aceea, pe drumurile, și somptuoase, și de pierzanie, ale Orientului. În realitate, când cauți bine, toată țesătura aceasta de aventuri e rezultatul unei fuziuni din cele mai fericite între eposul nostru popular și eposul oriental al celor *o mie și una de nopți*. Dacă aliajul acesta, de particulară rezonanță, este unul, cu trudă și cu artă făurit sau își datorește ființa unei predestinări, anorganice, iată ceea ce poate că s-ar putea descifra, cu oarecare bunăvoință, fără ca, totuși, să fie numai decît necesar. Important este că avem acest aliaj și ne putem încanta de sunetul și armonia lui, inedite. A fi înălțat pe eroii cântecelor noastre bătrânești și din figuri schematizate oarecum, ca niște fresce bizantine ale istoriei noastre sociale, a-i fi promovat în planul epopeilor orientale și homerice — iată ceea ce a izbutit Panait Istrati, iată originalitatea lui în conspectul literaturii noastre literare. Eroismul acestor haiduci, ai soartei și ai codrilor, împătimați de libertate și onoare, chiar când e vijelios și năprasnic, păstrează o ținută, o demnitate, o noblete pe care le întâlnim numai în marile creațiuni

homerice. Vorba lor e cumpănită și aleasă, pentru că-n ea picură înțelepciunea veacurilor.

Și pentru că nu ne putem opri la toată galeria, amintiți-vă numai de proporțiile urieșesti ale haiducului Cosma, cu povestirea căruia se încheie volumul *Moș Anghel*, unul din cele mai intense și mai dramatice din opera lui Panait Istrati. Cum n-ați uitat, de bună seamă, creația aceea, de certă rezonanță biblică, a lui Moș Anghel — Iov reeditat dar fără de răscumpărare — n-ați uitat nici că agonia lucidă a lui Moș Anghel e o suită de povestiri, inimaginabile și nici că ea se sfârșește cu regretul că nu poate povesti și viața miraculoasă a lui Cosma, pe care o începe, de altminteri, de îndată, într-o încăpere de alături, în cărciuma părăsită, Ieremia, copilul din flori al lui Cosma și tovarășul lui de haiducie. Și vasta și patetica povestire a acestui Samson, răpus de o Dalilă, își desfășoară aventurile, de vitejie și înțelepciune, ca un priveghiu din cele mai originale. Cum suntem încă la acest capitol, să nu uităm a sublinia în ce măsură povestirile acestea, transfigurate cum ziserăm, sunt totuși ale pământului nostru și ale oamenilor noștri. Panait Istrati e, după Creangă, unul din cei mai înțesați de ziceri populare în scrisul său. Și fără să poată fi vorba de vreo intenție strict documentară, nu putem tăgădui că atât pitorescul vieții noastre de la țară, cât și specificul înțelepciunii noastre populare sunt urmărite și puse în lumină cu constantă dragoste. Este însă chiar mai mult. Substratul acesta din credințe populare urcă până la vârsta dintâi a bogomilismului, cum se poate vedea în următoarea pagină, în care fratele lui Cosma, haiduc și el, înțeleptul Ilie, destăinuiește tânărului Ieremia ceva din comoara aceasta de eresuri. Inversunat de necredința iubitei lui, Cosma se pedepsește singur așezându-se sub copita calului și lovitura ce primește în piept îi scurtează dintr-o dată viața. [...]

Însă literatura lui Panait Istrati, chiar aceea a primului ciclu, deci cu atât mai mult a celui de-al doilea, unde intră el însuși în scenă, nu este numai ilustrația celui captivant dar de povestire, al cărui debit firesc făcea pe Romain Rolland să vorbească de prezența “unui tumult al geniului”. Literatura lui Panait Istrati este literatura unui suflet, a unei inimi, mai curând a unei sensibilități, profund umanitare, pentru a folosi un termen de care s-a cam abuzat, și din

pricina aceasta literatura lui a încălzit inimile cititorilor prin omenescul întâmplărilor și simplitatea cu care sunt înfățișate. Mai mult decât orice, ceea ce a ținut să consemneze în paginile cărților lui — și chiar în cele extraordinare, ale haiducilor — sunt bătăile inimii, omenia, bunătatea, spiritul samaritean. Inima e în centrul acestui personal sistem solar al operei lui. Și legea aceasta, de temei, nu numai o vădește cu fiecare din povestirile lui, dar o și afirmă în categorice formule. Și din nou, într-un perfect acord, trecut ca un fir de foc, de la întâia la ultima, cărțile lui își răspund în semnul aceleiași credințe. “E frumos pământul? O nu, minciună și iar minciună! exclamă unul din întâii lui eroi, rătăcit pe drumul Libanului. Toată frumusețea vine din inima noastră, cât timp e plină de bucurie. Când bucuria ne părăsește, pământul tot e un cimitir”. Iar în penultima carte, în acel *Răsărit de soare pe Mediterana*, de care am mai amintit, Adrian Zograf, înainte de a lua drumul Beyrutului, nu gândește altminteri: “Înțeleg, zice el, că toate aspectele vieții sunt în funcție de inima noastră, în funcție de ura sau iubirea noastră, de bucuria sau urâtul ce străjuiesc izvoarele pasiunilor noastre”. Și pentru că suntem în această Mediterană, a cărei poezie odiseică Panait Istrati a surprins-o și anexat-o literaturii noastre, cu aceeași divinație cu care a pătruns poezia Bărăganului și a Dunării, să ne oprim la una din paginile lui de confesiune, în care scriitorul acesta, rob al concretului, se dovedește și un psiholog pătrunzător. E una din cele mai sugestive caracterizări a artei lui Panait Istrati și esenței lui, la care ne-a plăcut, nu o dată, să ne oprim:

“Singur și rezemat în coate, la fereastră, scrie într-un popas de reflecție, visez, uneori ceasuri înregi. Visez cu mintea asta a mea goală de suveniruri istorice. Și nu e cum trebuie. Căci visul e cu mult mai concret când se sprijină pe stâlpii puternici ai reminiscențelor. Iar eu știu prea puține lucruri din trecutul depărtat al Egiptului. Nu timpul mi-a lipsit ca să pot învăța, cât imposibilitatea de a reține faptele. Creierul meu e potrivit oricărei porniri, ce vine din cărți. Dacă mama m-ar fi dat la liceu, aș fi fost o înspăimântătoare mediocritate. În timp ce, așa cum sunt, nu maimuțăresc pe nimeni, și nu mă încumet să zbor la înălțimi unde se cer aripi, pe care nu le am. În schimb, prețuiesc orice firimitură de adevăr, ce-mi arde cu fierul

roșu inima neadormită. Sunt un jar încins de dorințe. Pământul și viața nu sunt niciodată prea mari pentru cât pot să le simt. O cărtiță incandescentă, — în definitiv, iată ce sunt”. [...]

Ciulinii Bărăganului și *Neranțula* sunt cu adevărat două din cărțile lui cele mai izbutite și care au darul, ca și *Kira Kiralina*, ca *Moș Anghel* și ca *Mediterrana*, să ne introducă în însăși inima acestui povestitor și făuritor de legende. S-a spus, în treacăt, că *Ciulinii Bărăganului* este romanul revoluției agrare de la 1907. Însă Panait Istrati este cel mai străin cu puțință dintre scriitorii noștri de concepția romanului social, așa cum l-au înțeles și realizat, pe chiar tema aceasta a răscoalelor țărănești, Liviu Rebreanu și Cezar Petrescu. De altminteri, nu numai că răscoalele sunt tratate episodic în *Ciulinii Bărăganului*, dar ele sunt reduse la cea mai simplă expresie, singura ce se împacă și cu talentul scriitorului și cu viziunea acestui roman, de atmosferă și nu de substanță epică. *Ciulinii Bărăganului* sunt de fapt poemul pustietăților, al zărilor necuprinse, al împărăției scaieților, porniți în lume odată cu crivățul, care-i alungă, ca pe tot atâtea suflete neliniștite. Este, aici, un Bărăgan altul decât cel clasic, cum ni l-a transmis Odobescu, și dacă ar fi să-i aflăm un corespondent, l-am apropia mai curând de viziunea troglodită a *Bordeienilor* lui Mihail Sadoveanu. [...]

Ceea ce putem spune și ceea ce se cuvine spus este că literatura noastră modernă îl revendică, cu hotărâre, pe Panait Istrati, pe fiul pierdut și revenit, ca și Ulise al versului francez, după o miraculoasă călătorie. Căci opera lui Panait Istrati întregeste peisagiul literaturii românești din ultimii douăzeci de ani, deoarece dimpreună cu Mihail Sadoveanu și cu Liviu Rebreanu, autorul *Kirei Kiralina*, alcătuiește treimea cea de o ființă a celei mai unitare substanțe epice. Ca și aceștia — și poate că nu strică să amintim cum căteșitrei purced la împlinirea operei lor, cam în același timp (întreg Sadoveanu de după *Cocostârcul albastru*, de la trecutul război începe) — ca și aceștia, Panait Istrati este, dintre toți ceilalți scriitori moderni ai noștri, acela care aduce cele mai multe probleme, cei mai mulți eroi și cea mai puternică individualitate...

PERPESSICIUS. *Prefață la vol. Panait Istrati: Ciulinii Bărăganului*, București, Editura Modernă, 1942.

O privire sumară ar putea așeza *Ciulinii Bărăganului* în rândul acelei literaturi sociale, legată de evenimentul răscoalelor țărănești din 1907. Într-adevăr, eroul autobiografic, pornit în lume, întâi în tovarășia tatălui său și apoi în expediția fantastică a ciulinilor, cunoaște în două rânduri câte ceva din așezările și injustițiile sociale care au precedat răzmerița de la 1907. Aciuat într-un sat din Vlașca, dimpreună cu tovarășul său de joacă și de expediție, el asistă și chiar participă la sângeroasele evenimente care aveau să aducă atâta suferință, iar lor să le schimbe din nou cursul existenței.

Povestirea acestor evenimente ține abia o treime din cuprinsul romanului, unul din cele mai scurte, dar și mai dense ale literaturii noastre, și desigur că nu raportul de cifre e cel care ar putea decide asupra caracterului, social sau nu, al povestirii. Deși expeditiv, episodul acesta al traiului la Trei Sate și după aceea al represiunii e prezentat în trăsături de un atât de sobru realism și cu un atât de sigur nerv dramatic, că nici siluetele, și cu atât mai mult eroii, nici cuvintele înveninate, nici delirul incendiator sau represiv al mulțimilor nu se uită cu ușurință. Panait Istrati își cunoaște meșteșugul și stăpânește, în aceeași măsură, atât arta basmului oriental, cât și pe aceea a documentului expresiv.

Dar *Ciulinii Bărăganului* nu este un roman social, pentru că Panait Istrati n-a urmărit un studiu al așezărilor agrare și al condițiilor ce aveau să ducă, în mod fatal, la răscoale, așa cum a încercat, într-un plan redus, Duiliu Zamfirescu în *Tănase Scatiu* și au izbutit d-nii Liviu Rebreanu și Cezar Petrescu în romanele lor.

Ciulinii Bărăganului e un roman simbolic, așa cum sunt mai toate cărțile lui Panait Istrati. Călătorul acesta neobosit, însetat de zări necuprinse, de libertate și de prietenie, închide în povestea ciulinilor alungați din urmă de furia Crivățului însăși povestea sufletelor mânite în lume de puteri supranaturale, însăși povestea vieții lui. Așa cum pentru Odobescu călătoria pe Bărăgan era un prilej de virtuozitate descriptivă, mai mult decât cinegetică, de confesiune indirectă. Desigur, romanul este înainte de toate întâmplare, și întâmplări sunt nenumărate, umile sau grandioase, în *Ciulinii Bărăganului*. Citiți însă paginile lirice închinat Bărăganului, cărora traducerea lui Alexandru Talex le-a păstrat întreg misterul și farmecul aspru al singurătăților

vaste, așa cum paginilor epice sau strict rurale le-a păstrat izul pământului și al oamenilor de pe dânsul și veți admite că tot romanul, cu miraculoasa lui expediție și cu focul iute încins și tot atât de repede stins al răscoalelor, așa cum este el înfățișat în episodul final, nu e scris decât pentru ilustrarea acelui demon al peregrinărilor, simbolizat în cavalcade și expediția ciulinilor de pe Bărăgan.

PERPESSICIUS. *Prefață la ediția a II-a*, în "Acțiunea", 25 aprilie 1943.

Tot ascultându-i, în mintea mea s-a alcătuit harta unei întregi zone a umanității, care începea mai sus de Constanța, în porturile dunărene, și se întindea spre sud, până la Istanbul, la Salonic și Pireu, și mai departe, peste Mediterana, până la Alexandria. Porturi cu ape verzi, cu șuier de vapoare, cu inserări înalte și trandafirii, cu o forfotă de neînchipuit pe ulițe, cu prăvălii și bazare, cu femei cărând apă de la cișmele, chicotind și desvelindu-și șirul dinților albi, cu minarete, cu corăbii vechi, negre și peticite, cu cheiuri încinse de soare, cu miros puternic de pește și catran, cu sacagii, cu zarafi, cu ibovnici, cu ibovnice, cu nu mă abandona lumina ochilor mei, cu lipăit de papuci pe caldarâm, cu chelălăit de câini și răgete de măgari, cu proxenete, cu cârciumi, cu tarafuri și lăutari, cu cărturărese, cu tot felul de pezevenghi, cu strigăte, cu răsete, cu dansul buricului, cu ciozvărte de berbec sfărâind pe cărbuni, cu desculți, cu flămânzi, cu răpănoși, cu lupanare, cu aman-aman, cu hai sictir, cu vorbe grele și negre ca smoala sau spurcate ca o căldare de lături, cu suspine, cu șoapte, cu țipete, cu dumnezeul cui te-a făcut de curvă, cu nu mă omori că nu mai fac, cu palate acoperite de tăcere și taine, cu mama voastră de ciocoi, cu glasul muezinului în amurg, cu oameni ai stăpânirii despotici și corupți, cu vagabonzi pe maldăre de paie, cu ploșnițe, cu păduchi, cu temnițe umede și cu pumni ce se ridică și lovesc, cu grijania ei de viață, cu nu s-a întors ea roata, cu turci, cu români, cu bulgari, cu toate neamurile cu păr negru și creț ale Levantului, cu greci, cu grecoalice, cu armeni, cu armence, toți suferind, muncind, desfătându-se și iar sunetul — și cu lumea lor, a hamalilor, încărcând din zori și până-n noapte vapoare, ignoranți, pătimiși, visători, tot

felul de vântură-lume, copii ai cheiurilor de piatră, asupriți, nedreptățiți, exploatați, strângându-și pumnii și scrâsnindu-și dinții, cu cei mai aprigi dintre ei neîncetând să năzuiască o lume mai bună.

Atunci, într-una din acele clipe de tăcere, când luna din palidă devenea verzuie, mi-am dat deodată seama că toată acea umanitate, ce se urzise din povestirile lor cu un foșnet atât de viu și cu atât de multă căldură, nu îmi era necunoscută, că de mult de tot îi mai auzisem suspinul. Pe atunci eram foarte tânăr, dar mi-am adus bine aminte cum mi se tăiase respirația sub imperiul unei preaputernice emoții, și cum îmi dogoreau obrajii aplecați pe o carte ce se numea *Chira Chiralina*.

În acea clipă, saxofonul a plâns cu un glas mai omenesc ca oricând și între noi s-a ivit umbra lui Panait Istrati. Era acolo, între noi, dar ne dădeam seama că e prezentă pe tot malul mării, până la Istambul, și mai departe, dincolo de Mediterană, până la Alexandria, plutind peste toată acea lume însetată de fericire și dreptate, pe care o făcuse să trăiască atât de patetic și colorat, și mai mult decât fugara clipă, în paginile cărților sale.

Mă bucur acum că aceste cărți vor fi reluate de noi rânduri de cititori, că ei vor cunoaște aceleași emoții și aceeași dragoste de umanitate, pe care eu însumi le-am cunoscut, cu ani în urmă, când îmi încălzeam inima la paginile fiebinți ale *Chirei Chiralina*, ale *Unchiului Anghel*, ale *Haiducilor*, și nu puteam zări marea fără să-mi aduc aminte:

“Pe malul mării, pe prundiș,/ Nerrantsula fundoti!/ O fată își clătea fusta,/ Nerrantsula fundoti!”

GEO BOGZA. Articol scris în 1956. Reprodus în “Scrieri în proză”, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959, p. 477—479, 1951.

Izbitoare din *Kyra Kyralina*, povestirea de început a lui Panait Istrati, nu erau nici umanitarismul eroilor lui Gorki (dedus de Romain Rolland mai mult din considerarea vieții de vagabond a autorului), nici “explozia de energie” întrevăzută de G. Ibrăileanu ca o consecință a inspirației folclorice. Este curios, într-adevăr, cum dincolo de punctul de plecare al povestitorului (balada *Kyrei*, eroină eponimă

a Brăilei, pedepsită de cruzii ei frați sub învinuirea de a se fi lăsat ademenită de un arap), nu s-a remarcat intenția lui vizibilă de a zugrăvi modul ei de viață oriental din vestita raia turcească, o lume de delicvenți din punct de vedere material și moral, femei căutând plăcerea cu nesocotirea tuturor opreliștilor, bărbați experimentând, de asemeni, plăcerea sub toate formele, îngăduite și neîngăduite. Propriu-zis personajul principal nu-i cel din titlu, cât povestitorul însuși, limonagiul Stavru, care, la un popas de bălci, dă, față de Adrian Zograffi (alter-ego al autorului), semne de porniri rătăcite. Adrian e salvat de prietenul său Mihail; Stavru, potolit, narează împrejurările pervertirii sale. *Kyra Kyralina* este dar, întâi de toate, o confesiune (mai toate povestirile lui Adrian Zograffi sunt niște confesiuni), spovedania lui Stavru, pe numele adevărat Dragomir, fratele mai mic al Kyrei, și fiul unei alte Kyre, odalisce amândouă. Mama și fiica întrețineau o casă suspectă, frecventată de tineri deochiați. Dragomir, copil, ducea o viață de trândăvie lascivă, sulemenit pe obraz cu chinoroz și cârmăz, îmbrăcat muiereste și dansând cu sora sa dansuri deșuchete. Tatăl și un frate mai mare, vitreg, locuiau în altă parte și-și vizitau familia numai din când în când, în scopuri punitive. Surprinși la o ultimă petrecere, mama și copiii sunt bătuți și închiși. Îi eliberează contrabandistul Cosma, unchiul lui Dragomir. Cei trei simulează o nouă petrecere, păziți de la fereastră de Cosma și de fratele acestuia Ilie, cu care ocazie este împușcat fratele mai mare al lui Dragomir. Cei trei fug în lume, mama, desfigurată, își părăsește copiii și aceștia sunt găzduiți de un hangiu. Dornici mereu de petreceri, Dragomir și sora sa Kyra fac imprudența de a se plimba cu barca lui Nazim-Effendi, un proxenet turc, ce oprește pe Dragomir pentru sine și vinde pe Kyra pentru un harem la Constantinopol. Dragomir îmbrăcat de Nazim-Effendi ca un prinț, în haine fastuoase, cu inele pe degete și bani de aur în buzunar, izbutește să evadeze, dar cade în mâinile lui Mustafa-bey, servind tot ca efeb. Scapă cu mare greutate de acesta, incendiindu-i casa pe când se afla la vânătoare și rătăcește prin Siria (Beirut, Damasc), căutându-și zadarnic sora în compania salepgiului Barba Yani. Reîntors în patrie și căsătorit cu Tincuța, o tânără fată care-l iubește, Dragomir, devenit acum Stavru, nu poate oferi socrilor dovada tradițională a inocenței miresei, inapt cum e

pentru amorul natural. Tincuța, terorizată de rude, se sinucide, Stavru își reia vechea sa ocupație de limonagiu.

Dacă pentru români scrierea era numai de un pitoresc inedit (deși poezia populară, Anton Pann, Ion Ghica și Caragiale ne oferă destule elemente în direcția aceluiași balcanism), pentru francezi *Kyra Kyralina* aducea în primul rând o atmosferă exotică, bogată în culori. Panait Istrati mai transcria cu curaj într-o limbă puțin primitoare de cuvinte străine o mulțime de cuvinte românești de origine turcească și grecească: ibrik, félidgeanes, tavas, narguilé, tschibouk, okas, salepdgi, gdéalats, surugiu, cadaïfs, sarailiés, barcadgis, patchaouras, kitchouk, pézévengh, tifla, mousafirs, kindie, pachalik, palicarias, téméne, ursita, paras, tzouika, kemir, yenibahar, cadânas, belea.

Scriitorul a evoluat pe nesimțite de la pitorescul de *Halima* din *Kyra Kyralina* către picaresc, lucru iarăși neobservat de critică. H. Sanielevici credea că poate opune povestirilor lui Sadoveanu în genere, "clasicismul" istoriilor lui Panait Istrati din *Oncle Anghel*. Însă haiducii lui Panait Istrati (moș Anghel, Cosma) au corespondenți în literatura sadoveniană foarte asemănători, dacă nu ne-am gândi decât la *Ivanciu Leul* și *Cosma Răcoare*, din volumul de *Povestiri* scris cu douăzeci de ani mai înainte. Meritul lui Panait Istrati este de a fi evitat literatura haiducească convențională și de a ne fi dat în nuvela titulară ca și în *Cosma* două portrete de o simplitate cu adevărat clasică, întemeiată pe lucruri trăite și nu pe reminiscențe livești (se știe că autorul a avut într-adevăr un unchi cârciumar, pe nume Anghel Istrate). Firește, cele două figuri nu se deosebesc prin nimic de tipurile canonice. Hangiul Anghel (căci haiducul este uneori și hangiu) are nevastă frumoasă dar leneșă, din care cauză e silit a însoți în expediții erotice pe Irimia, fiul lui Cosma, acesta din urmă contrabandist, haiduc veritabil. Anghel este surprins de un preot la soția sa și blestemat să ajungă rău, fiindcă a râvnit la bunul altuia. Nevasta și copiii lui Anghel mor unul câte unul și hangiul, pocăit, duce o viață de ascet. E tipul haiducului care se convertește *in extremis*. Dimpotrivă, aprigul Cosma, șef de bandă, e posedat de toți demonii delicvenței. Irimia, însoțitorul lui Moș Anghel, este fiul din flori al lui Cosma cu o ciobăncuță prinsă în pădure. Irimia cade prizonier inducând în eroare puterea ce urmărea pe Cosma și e dus în robie la arhonte Samurakis.

La curtea acestuia vin pe rând, Floricica, mama lui Irimia, prefăcută în ȋiitoare, și Cosma cu Ilie, travestiți în preoți. Cosma dă peste noapte foc casei lui Samurakis, otrăvește potera cu rachiu și fuge în codru cu Irimia și Floricica. Însă e dat haiducului să moară din cauza unei femei. Gelos, Cosma vrea să se sinucidă așezându-se cu pieptul sub copita calului. E lovit, dar, constituție herculeană, nu moare, Floricica îl conduce pe urmele unui iubit al ei (pașa din Silistra) spre a se răzbuna, dar pe drum, dezarmat, Cosma e împușcat de poteră (de fapt oamenii tatălui lui Dragomir și al Kyrei) la Isaccea. [...]

Factorul decisiv pentru stabilirea naționalității unei opere literare este limba. În această privință Panait Istrati, care a scris exclusiv în limba franceză, poate fi socotit scriitor român? “Nu pretind...să fac figură de autor român” declară el însuși în prefața la *Viața lui Adrian Zograffi*. “Cu totul altfel aș face o carte dacă aș ști că o destinez librăriei românești”. Spre deosebire de un Joseph Conrad însă, care scriind în limba engleză și-a uitat cu totul patria sa de origine, Polonia, Panait Istrati izbește prin specificul românesc al operelor sale. De aceea toți cei care vorbesc în străinătate de el îi amintesc originea (așa Lalou, Larnac, printre francezi, așa Adriano Tilgher, printre italieni; acesta din urmă, critic de mână întâi, scrie în *La cultura* din 15 decembrie 1927 un articol elogios despre *Un narratore rumeno-francese: Panait Istrati*).

Tilgher a observat caracterul de cântec bătrânesc amplificat al povestirilor din primul ciclu ale lui Panait Istrati și el consideră povestirile lui Adrian Zograffi, o “epopee modernă în forma narațiunii orale populare ce are ca eroi vagabonzi setoși de aventură, hetairele frumoase și senzuale, și briganzii ardenti și generoși pe care nedreptatea celor puternici, cruzimea sorții, dorința unei vieți mai mișcate, mai pline decât viața mizeră a țăranului și a păstorului, sau, simplu, nesuportarea oricărei autorități sociale, i-a împins la munte și la pădure, de unde alternează pedepsele exemplare aplicate boierilor atotputernici cu admirabile lovituri de contrabandist și lungi nopți de cântec și amor”.

Sentimentul dominant al acestor povestiri este revolta, fie că e vorba de coruperea și privarea de libertate a copiilor ca în *Kyra Kyralina*, fie că e vorba de apăsarea unui destin nemilos ca în cele două

povestiri din *Unchiul Anghel* (moș Anghel e năpăstuit de soartă ca un alt Iov, Cosma e victima propriei sale impulsivități), fie că e vorba de condiții sociale intolerabile ca în *Prezentarea haiducilor*. Fără îndoială că nu numai specificitatea acestor opere, dar și conținutul lor protestatar, realist critic, determina pe Ibrăileanu să le analizeze în “Viața românească”, să le recomande cititorului român.

Dacă în aceste volume sunt și nuanțe de romantism, când sentimental ca în *Kyra Kyralina*, când eroic ca în *Prezentarea haiducilor*, în *Codin*, e numai realism, un realism sumbru, ce-i drept, nu mai puțin veridic. Figura lui Codin, un Samson pierdut de Dalila, este una din cele mai puternice dintre creațiile autorului, o figură de neuitat.

Este cert că luându-și ca *alter-ego* pe Adrian Zograffi, Panait Istrati încerca să refacă pe Jean Cristophe al lui Romain Rolland. În *Codin*, în orice caz, el a izbutit să creeze un alt Colas Breugnon. [...]

În *Kyra Kyralina* și în *Neranțula* e ceva din poezia aventurii la faza juvenilă așa de delicat evocată de Alain Fournier în *Le Grand Meaulnes*. Dar și anume predilecții pentru experiențe inedite de tip André Gide, din seria acestuia de romane ce debutează cu *L'Immoraliste*.

Povestirile sale sunt, mai degrabă, niște nuvele, ca și romanele lui Duiliu Zamfirescu, vaporease, ca și acelea.

AL. PIRU. *Panait Istrati*, în “Viața românească”, anul X, nr. 2, 1957.

Imaginea unui Orient fabulos se clădea ca-n basmele celor o mie și una de nopți, o poveste atrăgând alta, un chip al copilăriei rechemând alt chip, un destin amintind alte destine, le fel de tragice, la fel de enigmatice, proiectate pe fundalul bogat colorat al Brăilei sau al Stambulului, al Libanului sau al oricărui oraș, zugrăvit de la cartierele boierești “tăcute și reci ca inimile oamenilor ce le locuiesc”, la mahalalele “gălăgioase și murdare”. O lume de dezmoșteniți aruncați la marginea societății — salepgii, căruțași, lustragii, marinari, rahagii, cerșetori; inimoși, solidari, capabili de pasiuni ce-i mistuie până la

ultima suflare, populează povestirile orientale ale lui Istrati (*Chira Chiralina, Moș Anghel, Codin*). Adrian Zograffi cu “palicarii” lui; Mihail cu strania lui prietenie; Stavru cu tragismul ființei lui stigmatizate; Codin cu statura lui urieșească și sufletul de copil; pasiunea violentă a Neranțulei, care o trage în adâncurile involburate ale Bosforului; siluetele pătimase ale Selinei și Tincuței; dansul de dragoste și moarte al Chirei Chiralina... Luminile epocii fanariote, peste care se proiectează umbra revoluției lui Tudor; gestul răzbunător al haiducilor tășnind dintr-o imaginație de carbonar; lumea exotică a *Mediterranei*; fauna umană a “biroului de plasare”; jocurile copilăriei și peisajul mirific al Dunării pe care copilandrii o înfruntă înot între Catagaț și Ghecet; micile evenimente ce răscolesc ulița Kalimerească: hingherii, bătaile derbedeilor, dragostea și moartea Neranțulei. Dragoste — prietenie (în înaltul înțeles emersonian al cuvântului) — moarte, iată realitățile morale ce punctează, cu semne de foc, fiecare pagină a acestui neliniștit. Tonurile sunt rând pe rând crude sau feerice, mustind de viață sau reduse la schemele unor simboluri etice înalte, ca în basmele populare. De unde, un adevărat suflu de epopee cutreieră toate aceste povestiri, răscumpărând unele asperități stilistice sau stângăcii compoziționale. În multe elemente ale ei, povestirea lui P. Istrati coboară până la stratul primitiv al legendelor și al baladei. Înclinare firească pentru un scriitor animat de o copleșitoare dragoste pentru cei mulți și oropsiți. În concepția lui Istrati, poporul singur e capabil să înțeleagă și să îmbrățișeze cu mângâiere orice nefericire individuală, printr-o confruntare cu marea suferință colectivă.

Chira Chiralina, Moș Anghel, Neranțula, Ciulinii Bărăganului, Domnița din Snagov, Codin, Biroul de plasare, Casa Thüringer, În lumea Mediteranei — titlurile operei lui Istrati evocă locurile sau protagoniștii unor drame intense, nu întotdeauna transcrise cu egală măiestrie, dar de fiecare dată cu autenticitate și nobilă participare. [...]

Organizată într-un vast ciclu, după modelul marilor romane ciclice realiste ce urmăresc destinul unui erou, zugrăvind experiența copilăriei, adolescenței și a vârstei lui mature, opera lui Panait Istrati se împarte în patru mari capitole: “Povestirile lui Adrian Zograffi” (*Chira*

Chiralina, Moș Anghel, Haiducii și Domnița din Snagov), “copilăria lui Adrian Zograffi” (*Codin*), “adolescența” (*Mihail*) și ultima parte, “viața” eroului, autobiografie (*Casa Thüringer, Biroul de plasare și În lumea Mediteranei, Răsărit de soare și Apus de soare*). Pe o altă linie, restul operei înscrie fie experiențe autobiografice relatate direct (*Pescuitorul de bureți, La stăpân*), fie întâmplări atribuite altor personaje, narate totuși la persoana I: (*Neranțula, Țața Minca, Ciulinii Bărăganului*). [...]

Numai câteva povestiri au fost redactate de el direct în românește sau au fost adaptate ulterior la această limbă. Majoritatea cărților au fost traduse de unul din prietenii și admiratorii autorului (Al. Talex). În traducere însă, mare parte din farmecul povestitorului se pierde. Bogata paletă a stilului, pitorescul expresiei și atmosfera orientală, se cer gustate în original, adică în franceză. Se pune așadar întrebarea: cărei literaturi îi aparține Istrati? Prin limba în care a scris, el stă alături de alte nume datorite de poporul nostru literelor franceze: Elena Văcărescu, Ana de Noailles, Martha Bibescu...

Cu toate acestea, ea (opera — n. n.) e adânc impregnată de spiritul literaturii noastre populare și culte, revendicându-și înrudirea cu sufletul românesc, continuând o tradiție în proza românească și ilustrând o tendință specifică, în ciuda concesiilor pe care le-a făcut uneori naturalismului. Există certe înrudiri între unele elemente ale povestirilor lui Istrati și materialul de construcție, sau interpretare ce căpăta el în primele romane românești. Episodul Tudoriței sau al Stanei, din *Ciulinii Bărăganului*, amintește scene similare din *Manoil* al lui Bolintineanu. Aceeași povestire se asociază bogatei literaturi inspirată, fie și episodic, din eroicul 1907. Răzmerița e descrisă în culorile crude și liniile nervoase regăsite la N. Xenopol în *Brazi și putregai*. Farmecul descripției peisajului natal (mai cu seamă Bărăganul, bălțile Dunării, forfota conacelor părăsite în mari pustietăți) evocă pagini asemănătoare din Odobescu, D. Zamfirescu sau Sadoveanu. Poezia aspră a muncii, mișcarea portului dunărean, chemarea irezistibilă a mării amintesc ceva din accentele poeziei vremii, animată și ea de mirajul călătoriei, înfiorată de așteptarea aventurii, febrilă, ca însuși peisajul urban către care se orienta cu precădere. [...]

Panait Istrati nu este un romancier. Darurile lui epice țin mai curând de domeniul povestirii, înrudindu-se, sub acest raport, cu tonalitatea generală a operei sadoveniene. Este un povestitor, prin aluviunile orientale ale artei noastre, prin contactul mereu reinnoit și viu cu lumea halimalei, a cronicilor și a mitului popular. Și e un povestitor român, prin cele mai profunde accente ale scrisului său.

Ciulinii Bărăganului este povestea, plină de mirajele vârstei, a doi copilandri care fug de acasă, cutreiră Bărăganul, se așază apoi la un frate mai mare, în Vlașca, unde aveau să simtă prezența altor "ciulini", cei boierești și să trăiască izbucnirea mâniei populare de la 1907. După înecarea în sânge a răzmeriței, scăpați de dezastru, cei doi o pornesc din nou "în lume", la întâmplare, cu ciulinii după ei...

Ca și alte cărți ale lui Panait Istrati, *Ciulinii Bărăganului* e un elogiu al copilăriei și al adolescenței, al vârstelor încă fluide și arzătoare, în care sufletul nu și-a pierdut candoarea, dar se înfioară în fața neliniștitoarelor revelații ale existenței. În acest "cel mai dulce dintre anotimpurile vieții", sufletul "e setos de lumina zilei, de vântul care bate, de frunza care foșnește, de ciripitul păsărilor, de libertatea câinilor și a pisicilor care umplu străzile, de mirosul țarinei umede și de tot ce firea ne-a pus la îndemână nouă, oamenilor, ca să ne facă traiul mai fericit". (*La stăpân*).

Acum s-ar putea pune, definitiv, "temeliile bunătății" dacă lumea înconjurătoare nu i-ar dezvălui, cu brutalitate, copilului, inechitatea socială, morala ipocrită sau in Justiția. Reacția va fi imediată, instinctuală, căci "orice copil e un revoluționar. Prin el, legile firii calcă în picioare tot ce omul matur a ridicat împotriva lui: morală, prejudecăți, calcule, interese meschine".

Sub acest unghi sunt văzuți cei doi eroi ai cărții, fugarii rătăciți în pustietățile Bărăganului. Tehnica e filmatică: vocea povestitorului evocă imensitatea spațiilor pustii, definește geografic și poetic "Bărăganul". Într-un "raccourci" se condensează antecedente familiale: părinții eroului principal sunt olteni, pribegiți pe lângă Borcea. În Oltenia, mizeria avea un nume, la Lăteni, prin bălțile Dunării, ea căpătase altul. E schițată viața aspră și rudimentară a pescarilor, hotărârea de a porni "pe Bărăgan" cu pește de vânzare. Plecarea e

văzută cu ochiul operatorului care proiectează siluetele pe cer, amplificându-le dimensiunile ("în dimineața alburie, mohorâtă, siluetele noastre se micșorau la apropierea pustietății, în timp ce norii se roteau pe cerul plumburiu de vară") sau micșorându-le, cu cât se depărtează, înecate în împărăția ciulinilor ("pierduți ca într-un ocean, între cer și pământ"). Peisajul e simplificat la trăsăturile lui esențiale, tablourile, lucrate în contraste mari, reliefează siluetele pribegilor: tatăl, încovoiat de trudă, copilul, neștiutor, ținându-se alături, vesel că respiră aerul larg al marilor spații, calul de cotiugă, bătrân și deșirat, numai pielea și osul. Oamenii merg cu capul în pământ, de unde câmpul lor vizual limitat la elementele sugestive ale mizeriei ce-i însoțește, ca o umbră ("...copitele calului înfundându-se în pământul nisipos, copite îmbătrânite și păroase care se ridicau și se lăsau cu greutate, în timp ce donița cu păcură, pentru uns, se legăna între osii"). Imaginea nu durează mai mult decât o secvență, căci în clipa următoare primele raze ale soarelui tășnesc peste linia orizontului, împrăstie viziunea mohorâtă a unei lumi necăjite, aducând parcă ademenirea unei nădejdi: "Soarele se ivise brusc și arunca asupra singurătății noastre valuri de raze orbitoare. Miile de ciulini ursuzi se împodobiră de diamante violacee". În această nouă lumină, copilul ar vrea să hoinărească nestingherit. O chemare a depărtărilor dincolo de care se află poate o viață mai bună îl ademenește. Dar cine să-l ducă până acolo? Mohorât și taciturn, tatăl păsește alături, nepăsător la strălucirea peisajului. Numai clipirea diamantină a ciulinilor pare să-i înțeleagă dorul de libertate. Ei "nu erau decât vis și îndrăzneală, invitație să schimbi ceea ce ai cu ce ai putea să ai..." În acea clipă de izbucnire solară încolțește în mintea copilului gândul fugii. Nenorocirea îi ajunge de altfel din urmă: negăsind cumpărători, peștele e abandonat pe drum; calul, istovit, se prăpădește într-un asfințit care aurește întregul decor. Momentul are solemnitate: pentru țăran, moartea calului, tovarășul lui de trudă și suferință, echivalează cu cea a unei ființe umane. Fostul stăpân nu se gândește la pagubă, ci se dezvinovățește, tănguitor: "Acum că ai murit în mâinile mele, Dumnezeu să mă ierte, dar nu sunt vinovat cu nimic!" Apoi "se închină și îngenunche cu fața spre răsărit, acolo de unde plecase fără speranță".

În târg la Călărași, tatăl și fiul taie lemne prin curțile oamenilor. Aici îi ajunge vestea morții mamei, rămasă în depărtatul sat pescăresc. Scena e străbătută de aceeași simplitate în acceptarea unui destin potrivit. Nimic nu-i mai chema acum îndărăt, către un bordei rămas pustiu. Bărăganul îi înghite din nou, cu tăcerea lui posomorâtă, tulburată numai de "scârțâit de osii, zgomot monoton de roți". În imensitatea de "cer și pământ fără sfârșit, fără nădejde", doar un zvon îndepărtat de clopot aduse, ca o înfiorare, amintirea estompată a celei moarte ("o biserică îndepărtată suna de vecernie când pornirăm la drum, spre nord, spre Ialomița, spre alte meleaguri..."). Era seară și toamnă ("pe cerul limpede cocorii și berzele făceau ultimele ture ale dansului de adio, înaintea plecării"). Ajunși pe malurile Ialomiței, unde pământul mănos și Bărăganul "acolo își rupe dinții", pribegii poposesc la un conac păraginit, proprietate a unei "duduci" apăsată de un blestem părintesc. Ispășind vina de a fi iubit un om mai prejos de condiția ei socială, ea a rămas însă credincioasă visului de tinerețe, ducând o existență sufletească redusă la amintire. Aceeași reducere psihologică o caracterizează pe Maria, sluga bătrână, a cărei experiență nu cunoaște decât bucuria unui "biet devotament". O dată cu venirea zilelor aspre de toamnă, copiii încep, în jurul conacului, goana după ciulini ca după o altă fata morgana. Așa începe a doua și adevărata peripeție a cărții... Pregătirea fugii, noaptea petrecută în mijlocul pustietății amenințătoare, lumina albă a zorilor, dezvăluind copilandrilor nu numai frumusețea peisajului, răvășit de toamnă, dar și cruzimea omului: în acel loc depărtat de privirea sătenilor, jandarmii execută un țăran, apoi se depărtează nepăsători, după ce s-au convins că flăcăul murise. [...]

Tonurile devin tot mai sumbre. Tehnica intensă de negru-alb amintește acele gravuri mexicane care, devenind imagine cinematografică, au făcut faima lui Figuerroa. Alteori, desenul, în peniță, are o siguranță a liniilor și un umor discret, ca în această schiță a unei așezări omeneste, pierdută în imensitatea câmpiei măturată de vânturi (gara Ciulnița, inima Bărăganului):

Din depărtare semăna cu o baracă părăsită în pustiu, așezată pe nesfârșite traverse negre. Câțiva copaci piperniciți o făceau și mai

singuratică. Șeful gării alerga cât îl țineau picioarele după un câine care fugărea o găină. O femeie, cu poalele ridicate în vânt, se căznea să-și întindă rufele”. [...]

E viața primitivă din *Bordeienii* lui M. Sadoveanu, cu care, așa cum sugera Perpessicius, întreaga carte se impunea asociată, numai cu un plus de fantezie și farmec al depărtărilor.

Diminețile tomnatice, apariția de foc a soarelui care transformă peisajul monoton într-unul de basm, pacea înfiorată a amurgurilor pe întinderile neumbrate își găsesc în *Istrati* un pictor plin de finețe. Galopul fantastic al ciulinilor în lumina incertă a începutului de zi — unul plin de fantezie și simț al măreției cosmice:

“La lumina unui cer ușor albit de zori, cârduri risipite de ciulini pufoși săreau în necuprinsul semiopac, când sărutând pământul nesigur, când dispărând sus în bezna nopții ca niște înnebunitoare jerbe de umbre rotunde, dezlănțuite de un Dumnezeu ieșit din minți”.

Ciulinii Bărăganului păstrează din tonalitatea generală a operei lui Istrati surprinzătoarea simplitate a narațiunii, vocea autentică, dar gravă a unui povestitor înfiorat de neliniști, cutremurat de suferința celor mulți [...].

MIRCEA ZACIU. *Prefață la vol. Ciulinii Bărăganului*, București, Editura Tineretului, 1957, p. 10—13, 15—19.

CUPRINS

<i>Notă asupra ediției</i>	2
<i>Tabel cronologic</i>	3
CHIRA CHIRALINA	
Stavru	14
Chira Chiralina	53
Dragomir	96
CIULINII BĂRĂGANULUI	163
<i>Referințe critice</i>	256

Panait Istrati

CIULINII BĂRĂGANULUI

Apărut: 1997. Format: 70x108¹/₃₂

Coli tipar: 12,6. Coli editoriale: 11,88. Tiraj: 5000 ex.

Casa de editură «LITERA»

str. B. P. Hasdeu, nr. 2, Chișinău, MD 2005, Republica Moldova

Operator: *Ovidiu Oțel*

Tehnoredactor: *Igor Calmașui*

Corector: *Nadina Marciuc*

Redactori: *Ludmila Vidrașcu, Tudor Palladi*

Editor: *Anatol Vidrașcu*

Tiparul executat sub comanda nr. .

Combinatul Poligrafic, str. Mitropolit Petru Movilă, nr. 35,
Chișinău, MD 2004, Republica Moldova

Departamentul Edituri, Poligrafie și Comerțul cu Cărți